

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
ΕΠΤΑ
ΗΜΕΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 6 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2002

Ελληνες
στην ανακάλυψη
της Αμερικής

Χορηγός: **ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ**

2-31 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Οι Έλληνες στην Ισπανία

των Ανακαλύψεων
Τον Ι.Κ. Χασιώτη

Ο μύθος του Έλληνα Κολόμβου

Τον Ν.Ε. Καραπιδάκη

Ο Βάγκος στις παραμονές
των Ανακαλύψεων

Τον Ηλία Αναγνωστάκη

Η Μεσόγειος στα χρόνια
του Κολόμβου

Τον Χαράλαμпу Γάσπαρη

Ελληνικά προϊόντα πέρα
από το Γιβραλτάρ

Τον Φώτη Μπαρούτσου

Έλληνες χαρτογραφούν
την Αμερική

Τον Γιώργου Τόλια

«Γκριέγκος» στην ανακάλυψη
του Νέου Κόσμου

Τον Ν. Ε. Καραπιδάκη

Έλληνες στην κατάκτηση
του Μεξικού

Της Αγγελικής Πανοπούλου

Ένας Κρημικός στην κατάκτηση
του Περού

Τον Κώστα Τσικνάκη

Ελληνικά κλίματα στις χώρες
του Ατλαντικού

Τον Ηλία Αναγνωστάκη

Οι «κονκισταδόρες»
των Ιωαννίνων

Τον Μίλτου Γαρίδη

Το χρυσάφι της Κρήτης
και ο χρυσός του Περού

Της Ιόλης Βιγγοπούλου

Εξώφυλλο

Η αναχώρηση των τριών πλοίων του Κολόμβου, την 3η Αυγούστου του 1492 (πίνακας του Juan Cabrera, Μονή της Rabida, 17ος αι.).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Οι Έλληνες στην

Ισπανία των Ανακαλύψεων

◀ **Κάρολος Ε΄**, ο πρώτος Αψβούργος βασιλιάς της Ισπανίας, με το όνομα **Κάρολος Α΄ (1518-1556)**. Στα χρόνια του πολλοί Έλληνες μισθοφόροι πέρασαν στην υπηρεσία των μετακινούμενων οπλιτών στις ισπανικές κτήσεις. Ο αριθμός τους αυξήθηκε μετά την πρόσκαιρη ισπανική κατοχή της Κορώνης το 1532-1534. **Ελαιογραφία του Τιτσιάνο (Μαδρίτη, Μουσείο Πράδο).**

Τον **Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗ**

Καθηγητή της Νεότερης Ιστορίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ παρουσία στη νεότερη Ισπανία άρχισε να γίνεται αισθητή κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 15ου αιώνα· τότε καταγράφηκαν και οι πρώτες μεμονωμένες εγκαταστάσεις Ελλήνων φυγάδων στη Βαρκελώνη, το Βαγιαδολίδ, το Τολέδο και τη Βαλένθια. Μερικοί μάλιστα από τους φυγάδες αυτούς πήραν μέρος στην τελευταία πολεμική επιχείρηση των Καθολικών Βασιλέων –του Φερδινάνδου Β΄ της Αραγόνας (1479-1516) και της Ισαβέλας Α΄ της Καστίλης (1474-1504)– που οδήγησε το 1492 στην κατάκτηση της Γρανάδας και στην εξάλειψη της αραβοκρατίας στην ιβηρική χερσόνησο. Την ίδια εποχή αρκετές εκατοντάδες Έλληνες μισθοφόροι, που είχαν στρατολογηθεί ως «stradioti» στο ελαφρό ιππικό των Βενετών είτε στη φραγκοκρατούμενη Ανατολή είτε και στην ιταλική χερσόνησο, πέρασαν στην υπηρεσία του Φερδινάνδου Α΄ της Νεάπολης (1463-1494) και στη συνέχεια των Ισπανών βασιλιάδων που διαδέχθηκαν τους Αραγονέζους στην κυριαρχία της Κάτω Ιταλίας, δηλαδή του Καρόλου Α΄/Ε΄ (1518-1556), του Φιλίππου Β΄ (1556-1598) και του Φιλίππου Γ΄ (1598-1621).

Οι «stradioti» αυτοί (οι «estradiotes» των ισπανικών πηγών) εγκαταστάθηκαν με τις οικογένειές τους στη Νεάπολη και τη Σικελία και από εκεί μετακινούνταν διαρκώς σε όλες σχεδόν τις ισπανικές κτήσεις και στα κατά περιόδους πολεμικά μέτωπα των Αψβούργων στην Ευρώπη, τη βόρεια Αφρική, αλλά και στο Νέο Κόσμο. Ο αριθμός τους αυξήθηκε αισθητά μετά την πρόσκαιρη ισπανική κατοχή της Κορώνης (1532-1534), της οποίας το τέλος προκάλεσε μαζική έξοδος χιλιάδων κατοίκων της νοτιοδυτικής Πελοποννήσου προς τις παλαιότερες και τις νέες ελληνικές εστίες της Κάτω Ιταλίας. Τέλος, ένα μεγάλο ακόμη κύμα ελληνικών μετοικεσιών προς τις ισπανοκρατούμενες χώρες άρχισε λίγο μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) και το τέλος των επιχειρήσεων του Ιερού Συνασπισμού στις ελληνικές θάλασσες (1573).

Υπερπόντιες μετοικεσίες

Σε ολόκληρη λοιπόν τη διάρκεια του 16ου αι. (αλλά και αργότερα ως τα μέσα τουλάχιστον του 17ου) η ιταλική χερσόνησος και ιδιαίτερα η Νεάπολη και η Σικελία χρησίμευαν ως γέφυρα σε μεμονωμένα άτομα ή μικρές ομάδες Ελλήνων, που διαπεραιώνονταν στην ιβηρική χερσόνησο, αναζητώντας προσωρινή ή και μόνιμη εγκατάσταση στις κτήσεις της εκτεταμένης (ως τις αρχές του 18ου αι.) ισπανικής επικράτειας. Από τις μετοικεσίες αυτές σχηματίστηκαν μικρές (και συχνά βραχύβιες) ελληνικές εστίες στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ισπανίας (στη Βαρκελώνη, το Βαγιαδολίδ, τη Σαλαμάνκα, το Εσκοριάλ, τη Μαδρίτη, το Τολέδο, τη Βαλένθια και τη Σεβίλλη), αλλά και σε πόλεις του Μεξικού, του Περού και του Ρίο ντε λα Πλάτα. Ανάμεσα στα μέλη των ελληνικών αυτών εστιών συναντούμε στρατιωτικούς και τυχοδιώκτες, κληρικούς και μοναχούς, κωδικογράφους και εμπόρους ελληνικών χειρογράφων, ναυτικούς και εμπόρους, λογίους και καλλιτέχνες.

Οι μέτοικοι αυτοί δεν ήταν πάντοτε άσημοι τυχοδιώκτες ή ανώνυμοι φυγάδες, αλλά και διακεκριμένες προσωπικό-

τητες. Ενδεικτικά μόνο αναφέρω (ακολουθώντας χρονολογική σειρά) τον Κρητικό φιλόλογο Δημήτριο Δούκα (που επί έξι χρόνια δίδαξε στο Πανεπιστήμιο του Αλκαλά, συμμετέχοντας ενεργά στην προετοιμασία και στην έκδοση, στα 1514-1517, του πιο εντυπωσιακού έργου του ισπανικού ουμανισμού, της μνημειώδους «Πολυγλώττου Κομπλουτενσιανής Βίβλου»), τους Έλληνες κωδικογράφους Ιάκωβο Διασσορινό, Ανδρέα Δαρμάριο, Αντώνιο Καλωσυνά και Νικόλαο Τουρριανό (που, από κοινού με άλλους συμπατριώτες ομοτέχνους τους συνέβαλαν στη συγκρότηση, στα μέσα του 16ου αι. των σημαντικότερων συλλογών ελληνικών κωδικών και χειρογράφων του Εσκοριάλ, της Σαλαμάνκας, της Σεγόβιας, του Τολέδου και της Μαδρίτης) και τον μεγάλο Έλληνα ζωγράφο Δομήνικο Θεοτοκόπουλο (που ανανέωσε την ισπανική ζωγραφική στα τέλη του 16ου και στις αρχές του 17ου αι.).

Μικρός αριθμός από τους Έλληνες που ζούσαν στην Ισπανία άρχισε ήδη από τα τέλη του 15ου αι. να αναζητεί την τύχη του στις Δυτικές Ινδίες, στην κεντρική και τη νότια Αμερική και σε άλλες υπερπόντιες κτήσεις του στέμματος της Καστίλης. Από αυτούς οι περισσότεροι πήραν μέρος στις επιχειρήσεις των «conquistadores» για την επέκταση ή την εδραίωση της ισπανικής κυριαρχίας στις χώρες του Νέου Κόσμου. Λιγότεροι σταδιοδρόμησαν στο υπερατλαντικό εμπόριο.

Στην πρώτη ομάδα ανήκουν αρκετές δεκάδες Ελλήνων ναυτικών και στρατιωτικών που αναφέρονται στις σχετικές πηγές με το βαφτιστικό τους όνομα και λίγο πολύ ασαφείς προσδιορισμούς της προέλευσής τους (π.χ. Juan Griego, Jacobus Griego, Mateo Griego, Nicolas de Levante, Jorge Griego, Juan de Candia κ.ά.π.), αλλά με ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη δράση τους στην κατάκτηση της Νέας Ισπανίας, του Μεξικού, του Περού ή ακόμα και των Φιλιππίνων. Η πιο γνωστή –και ίσως η πιο σημαντική περίπτωση– αφορά τον Πέτρο τον Κρητικό (Pedro de Candia) στενό συνεργάτη του κατακτητή του Περού Francisco Pizarro (1471 – 1541) και μέλος της θρυλικής «δεκατριάδας» που συνέδεσε το όνομά της με την άλωση του Cuzco και το τέλος της αυτοκρατορίας των Ινκας. Στη δεύτερη –και σαφώς μικρότερη– ομάδα ανήκουν Πελοποννήσιοι, Χιώτες και Κρητικοί κυρίως ναυτικοί, οι οποίοι, αξιοποιώντας τις ποικίλες υπηρεσίες τους προς τους Ισπανούς (αλλά και τους Πορτογάλους) κατάφεραν να στήσουν προσοδοφόρες επιχειρήσεις είτε στις αποικίες είτε στη μητρόπολη. Πιο δυναμικά στον τομέα αυτόν αποδείχθηκαν τα μέλη της κρητικής οικογένειας Νταρόδη, τα οποία, αφού πρώτα πήραν μέρος στις επιχειρήσεις του Panfilo de Narvaez (†1528) για την κατάκτηση της Νέας Ισπανίας και της πόλης του Μεξικού (1520), εγκαταστάθηκαν από το 1530 στη Σεβίλλη, όπου και ασχολήθηκαν για αρκετές δεκαετίες με την εμπορία αποικιακών προϊόντων, αποκτώντας αξιόλογη περιουσία. 🦋

Βιβλιογραφία:

Ι. Κ. Χασιώτης «Σχέσεις Ελλήνων και Ισπανών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας». Θεσσαλονίκη 1969.

Ι. Κ. Χασιώτης «Η Κρήτη και οι Ισπανοί στα χρόνια της Βενετοκρατίας». Πεπραγμ. Γ Διεθν. Κρητολ. Συνεδρίου, τόμ. 2, Αθήνα 1974.

Ι. Κ. Χασιώτης «Η Πελοπόννησος στο πλαίσιο της μεσογειακής πολιτικής του Καρόλου Ε΄». «Πελοποννησιακά», 15 (1984).

Ο μύθος του Ελληνα Κολόμβου

Τον **Ν. Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ**

Καθηγητή της Ιστορίας
στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, τ. διευθυντή
των Γενικών Αρχείων του Κράτους

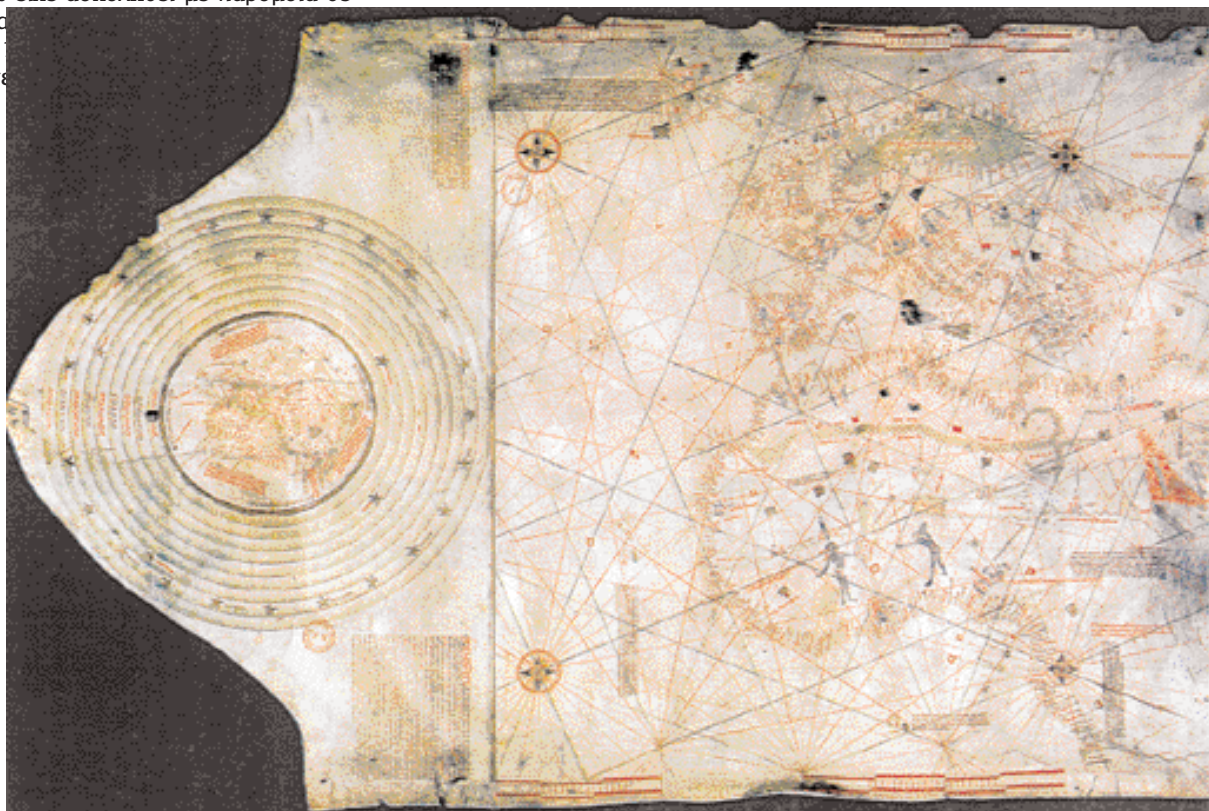
ΚΙ ΑΝ Ο ΚΟΛΟΜΒΟΣ ήταν Έλληνας; Όπως ακριβώς υποστηρίζεται και για τον Μάρκο Πόλο. Ένας Χιώτης και ένας Κεφαλλονίτης. Τα δύο κατ' εξοχήν ναυτικά μας νησιά θα βρίσκονταν έτσι και αναδρομικά ενισχυμένα, και μαζί τους η Ελλάδα, στη μεγάλη «κούρσα» των ευρωπαϊκών εθνών, που το καθένα για τους δικούς του λόγους ήθελε κυρίως στους δύο περασμένους αιώνες να δείξει πόσο προηγείτο σε σχέση με τα άλλα, στη μεγάλη περιπέτεια της αποικιοκρατίας. Ισπανία, Αγγλία; ανάμεσά τους ο πόλεμος ήταν παλιός. Γαλλία; οι Ινδίες και ο Καναδάς, η Βόρειος Αμερική κινδύνευαν και άλλωστε χάθηκαν υπέρ των Αγγλων. Η Ιταλία, δεν μπορούσε να μείνει απ' έξω, με τόσες ναυτικές δημοκρατίες στην ιστορία της. Και η Πορτογαλία, η κρατημένη ζηλότυπα στην αυτοκρατορία της έως το 1976; Η Ελλάδα, δεν μπορούσε βέβαια να ελπίζει σε τόση δόξα, άλλωστε δημιουργήθηκε μόνο το 1828, αλλά

χάρη στις πολυάριθμες ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού και ιδίως τις υπερπόντιες καθώς και χάρη στην άνθηση της ναυτιλίας της από τον 18ο και τον 19ο αι., μπορούσε απολύτως να είναι μέρος αυτής της ιστορίας. Ήταν ο Χριστόφορος Κολόμβος από τη Γαλιθία ή από την Κορσική; Ήταν οι γονείς του Εβραίοι μετανάστες από την Καταλονία; Ήταν Έλληνας; Καμία πειστική απόδειξη για όλα αυτά, παρά μόνο υποθέσεις και ίσως κάποιες ενδείξεις.

Η ελληνική θεωρία

Το πρώτο βιβλίο που έθεσε σοβαρά το ερώτημα της ελληνικής καταγωγής του ήταν αυτό του Σεραφείμ Κανούτα, διδάκτορα του Δικαίου (Πανεπιστήμιο Αθηνών), δικηγόρου στην Κωνσταντινούπολη, τη Μασαχουσέτη και τη Νέα Υόρκη. Λογίου, δημοσιολόγου και συγγραφέα που δημοσιεύει τη μονογραφία του, Ο Χριστόφορος Κολόμβος, ένας Έλληνας ευγενής; , στη Νέα Υόρκη το 1943, με δικά του έξοδα. Ο ίδιος είχε ασχοληθεί με παρόμοια θέματα του ρώσε

► *Χάρτης προερχόμενος πιθανότατα από το χαρτογραφικό εργαστήριο των αδελφών Κολόμβο, στη Λισσαβόνα (1490). Η ακρίβεια του χάρτη αυτού, ενός πορτολάνου, θεωρείται «επαναστατική» και περιλαμβάνει τα ονόματα των πόλεων γραμμένα κάθετα στις ακτές. Αναγνωρίζεται το νησί «Αντίλια», τον οποίον η ύπαρξη πιθανολογούνταν από το 1427(Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).*

► Οι «καθολικοί» βασιλείς της Ισπανίας, Φερδινάνδος της Αραγονίας και Ισαβέλα της Καστίλης. Πίνακας της ισπανοφλαμανδικής σχολής, περ. 1490 (Μαδρίτη, Μουσείο Πράδο).

◄ Χριστόφορος Κολόμβος, πίνακας αποδιδόμενος στον Γκιρλαντιό, περίπου 1525 (Γένοβα, Μουσείο Civico Navale di Genova).

του σ' αυτήν την υπόθεση. Το θέμα που έθεσε δεν έπαψε ποτέ να επανέρχεται και μάλιστα με επίσημο τρόπο, αφού τόσο η Τοπική Αυτοδιοίκηση της Χίου όσο και το υπουργείο Εξωτερικών, συντηρούν το ενδιαφέρον τέτοιων υποθέσεων. Το αμυδρό έστω γεωπολιτικό ενδιαφέρον, είναι προφανές.

Οι υποθέσεις πάνω στις οποίες στηρίζεται η θεωρία της ελληνικότητας του Χριστόφορου Κολόμβου;

Στην πραγματικότητα υπήρχαν δύο διαφορετικά άτομα, ο Ντον Χριστόφορος Κολόν (Don Christoforo Colon), απόγονος της βυζαντινής οικογένειας των Παλαιολόγων Δισυπάτων, πολυγλωσσος, γεννημένος το 1438 ή το 1439, και ο Ιταλός Χριστόφορος Κολόμβος, που ως υφαντουργός ήταν βέβαια αμόρφωτος. Το σύνολο αυτής της υπόθεσης ξεκινά από την πληροφορία ότι ο γιος του Κολόμβου και βιογράφος του, γράφει πως ο πατέρας του είχε πει πως ταξίδεψε με τον Γάλλο κουρσάρο Κουλόν και ότι είχε γράψει πως δεν ήταν ο πρώτος ναύαρχος στην οικογένειά του. Κατά τη θεωρία, αυτός

που ανακάλυψε τις Δυτικές Ινδίες, ήταν ο πρώτος.

Στην υπογραφή ο εξερευνητής υπέγραφε ως ΧρΟ FERENS, πράγμα που οδηγεί στη θεωρία ότι αυτή η υπογραφή είναι ελληνική (sic).

Τέλος και συμπληρωματικά προς αυτές τις υποθέσεις, ότι σύμφωνα με τις φήμες που κυκλοφορούν στο Βροντάδο της Χίου, ντόπιοι ναυτικοί είχαν ανακαλύψει την Αμερική, πριν από τον Κολόμβο, με τον καπετάνιο τους, τον καπετάν Ανδρέα και είχαν χαρτογραφήσει τη διαδρομή. Αυτές οι απόψεις κυκλοφορούσαν από τα τέ-

λη και τις αρχές του 19ου και του 20ού αι., και ήταν ιδιαίτερα προσφιλείς στους ομογενείς.

Σύνθεση των υποθέσεων: ο βυζαντινός ευγενής περιπλανιέται στη Δύση, όταν η Πόλη χάνεται οριστικά, μπαίνει στην υπηρεσία της Γαλλίας όπου ήδη υπηρετούσε ο θείος του Γεώργιος, πολεμά εναντίον των Γενοβέζων και συλλαμβάνει την ιδέα του δυτικού περάσματος, αφού πρώτα αφομοιώνει και τις γεωγραφικές και κοσμογραφικές γνώσεις που απαιτούνταν. Ταξιδεύει στη Χίο, βρίσκει τον καπετάν Ανδρέα και τα παλικάρια του, του δίνουν τους χάρτες και κάνει το ταξίδι.

Περίεργως ο Σεραφείμ Κανούτας που ξεκινά αυτήν τη θεωρία, αν και κάνει πολύπλοκους συλλογισμούς και υποθέσεις πάνω στη μαρτυρία του βιογράφου και γιου του Κολόμβου, αγνοεί τα ήδη από το 1931 δημοσιευμένα έγγραφα, τα οποία αφορούν τη γενοβέζικη καταγωγή του Κολόμβου. Κατά δεύτερο λόγο παίρνει για ελληνική υπογραφή μια τυπικότητα λατινική συντομογραφία της λέξης Christus. Τρίτον δεν προτείνει μια συστηματική

χρονολόγηση της ζωής του Κολόμβου του, αλλά αφήνει μεγάλα χρονολογικά κενά και παρασιωπά τη σχέση του με τους Ιταλικούς κύκλους της Πορτογαλίας και της Ισπανίας. Τέταρτον, δεν παίρνει υπόψη του, ότι το όνομα Κολόν, παίρνει ο Κολόμβος, μόνο μετά το 1492. Πέμπτον αγνοεί τη διαθήκη του Κολόμβου και τις σχέσεις του με τη Γέ-

νοβα. Τα υπόλοιπα επιχειρήματά του, στερούμενα μάλιστα και αρχαικών αποδείξεων, γίνονται δύσκολα αποδεκτά, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ανάγνωση της βιογραφίας του Κολόμβου που μας άφησε ο γιος του,

γίνεται γραμματικά και χωρίς γνώση της ατμόσφαιρας και της ψυχολογίας της εποχής, κατά τις οποίες η αναζήτηση μιας ευγενικής καταγωγής και η απάλειψη μιας λαϊκής, ήταν μια από τις σταθερές των ανθρώπων που γνώριζαν κάποια κοινωνική άνοδο. Και οι Κολόμβοι ήταν απ' αυτούς. Επιπλέον, τα επιχειρήματα περί χαρτών που θα είχαν σχεδιασθεί στη Χίο ή χάρτες του Ερατοσθένη που θα προέρχονταν από τα ανάκτορα των Βλακερνών, είναι κάπως αδύνατα, αφού διαθέτουμε τα ημερολόγια του Κολόμβου και η ανάγνωσή τους μας επιτρέπει να καταλάβουμε ποια ήταν η χρησιμότητα των χαρτών, ενώ οι ιστορικές γνώσεις που έχουμε σήμερα για τη χαρτογραφία, μας επιτρέπουν να ξέρουμε το χαρτογραφικό υπόβαθρο και τα όρια, που μπορούσε να έχει ο Κολόμβος.

Τι γνωρίζουμε

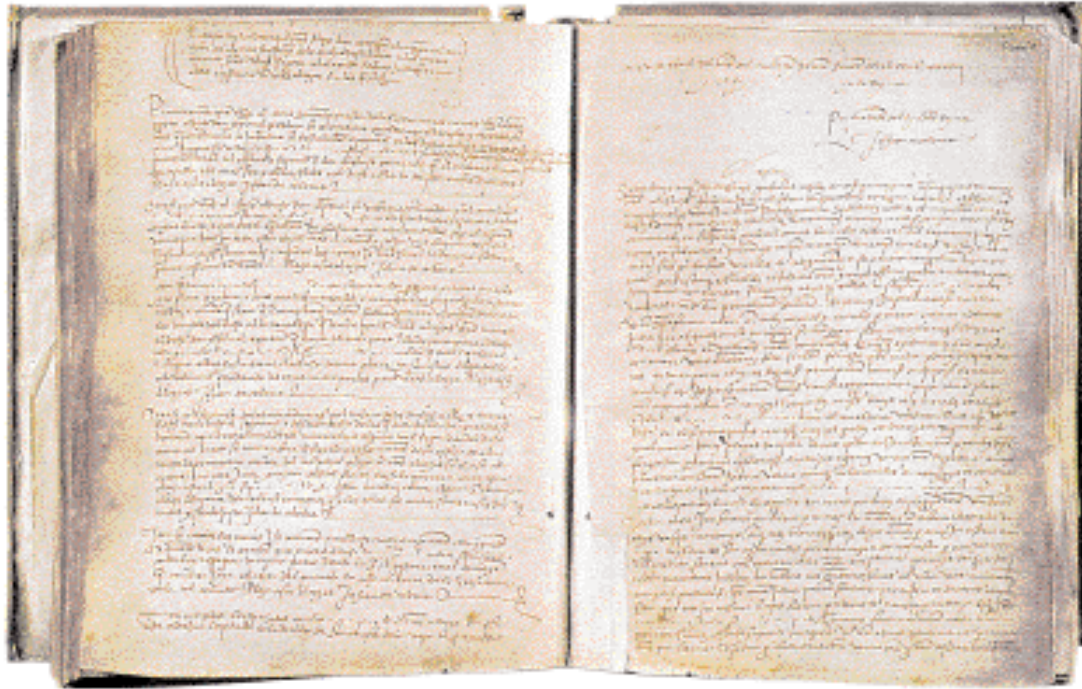
Ο Χριστόφορος Κολόμβος ήταν Γενουάτης και γιος υφαντουργού. Από το 1498, όταν θα αρχίσει να φροντίζει τα της διαδοχής του, θα το πει ο ίδιος και

άλλωστε στην πόλη της καταγωγής του θα κάνει πολλές από τις ευεργεσίες του, όταν του το επέτρεψε η παρουσία του. Θα γράφει πάντα, τουλάχιστον από τότε που διαθέτουμε κείμενά του, στα ισπανικά της Καστίλης (και όχι καταλανικά, γλώσσα διαδεδομένη στα λιμάνια της Μεσογείου), ακόμα και στην αλληλογραφία του με τον πιστωτικό οικο του Αγίου Γεωργίου της Γένοβας που διαχειριζόταν υποθέσεις πιστωτών της Κοινότητας, ακόμα και στις προσωπικές του σημειώσεις. Δεν θα γράφει ποτέ στη γενουατική διάλεκτο. Από το 1481, έχουμε πολλά αυθεντικά κείμενά του, γύρω στα εκατό, όλα στα ισπανικά της Καστίλης. Ανακατεύει πολλές πορτογαλικές λέξεις, απ' αυτές που χρησιμοποιούσαν οι έμποροι στη Λισσαβόνα. Στα είκοσι οκτώ του ή στα τριάντα του, ήρθε στην Ισπανία. Από τότε, το 1485, περιέργως δεν ξαναχρησιμοποίησε ιταλικά. Ήξερε λατινικά, να γράφει και να διαβάζει, που σίγουρα δεν τα έμαθε στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβας, όπως έγραψε στη «διορθωμένη» βιογραφία που του αφιέρωσε ο γιος του Φερνάντο. Κανένα τεκμήριο, δεν μας επιτρέπει να διευκρινίσουμε την απώτερη καταγωγή της οικογένειάς του, μιας οικογένειας υφαντουργών, καταγωγή που αποκτά κάποιο μυστήριο, ίσως μόνον εξαιτίας του γεγονότος ότι ένα μέλος της έγινε διάσημο.

Η άμεση καταγωγή του είναι ωστόσο σαφής, γιος του Δομήνικου Κολόμβου, εγγονός του Ιωάννη, από τη Γένοβα. Άλλωστε προς τιμήν του πατέρα του θα ονομάσει Αγιο Δομήνικο, μια από τις ανακαλύψεις του. Γεννήθηκε το 1451, μεταξύ της 25ης Αυγούστου και της 31ης Οκτωβρίου. Ο μάστορας υφαντουργός πατέρας του, αν και «μηχανικός», δεν είναι φτωχός και η μητέρα του έχει κάποια ακίνητη περιουσία. Ο ίδιος υπέγραψε το 1472, στη Σαβόνα όπου είχε εγκατασταθεί ο πατέρας του, ως «υφαντουργός από τη Γέ-

Υπαινιγμοί για μια απώτερη βυζαντινή καταγωγή που παραμένει αναπόδεικτη

► Οι συμφωνίες (προνόμια) του Κολόμβου (Ισπανία, Σεβίλλη, Γενικό Αρχείο των Ινδιών).

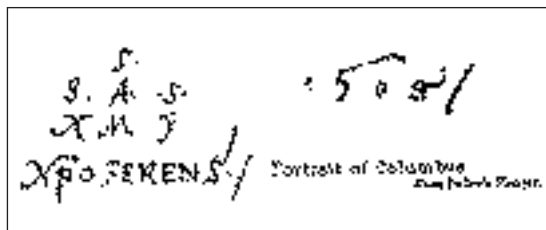

νοβα». Χωρίς κεφάλαια για δικές του επιχειρήσεις, μπήκε σε μια από τις γενοβέζικες εταιρείες που συνδύαζαν εμπορικές και τραπεζικές δραστηριότητες, αυτή των Τσεντουριόνι, και δραστηριοποιούνταν στη Φλωρεντία, στην Ανατολή και στη Δύση. Είναι η εποχή που η Γένοβα υποχωρεί στη Μαύρη Θάλασσα και την Ανατολή, οπότε στρέφεται στο εμπόριο που δραστηριοποιείται στην Ιβηρική Χερσόνησο, στα άκρα δηλαδή του Ισλάμ. Οι Τσεντουριόνι είναι στη Λισσαβώνα, στη Σεβίλλη και τη Βαρκελώνη, στην Αγγλία, στις ακτές (πορτογαλικές) της Γουινέας.

Ο Κολόμβος δούλεψε και με τους συνεταίρους των Τσεντουριόνι, τους Ντι Νέγκρο. Ταξίδεψε στη Χίο, ένα από τα τελευταία μεγάλα διαμετακομιστικά λιμάνια της Γένοβας στην Ανατολή. Πήρε μέρος (1472) σε μια κουρσάρικη καταδρομή, στον κόλπο της Τυνησίας, για λογαριασμό του βασιλιά Ρενέ του Ανδουαβικού, εναντίον μιας αραγωνέζικης γαλέρας. Το 1476, ταξιδεύει στον Ατλαντικό, συνοδεύοντας ένα φλαμανδικό σκάφος, την Μπακάλα, που βυθίζονται οι Γάλλοι του ναυάρχου Κουλόν του Γέρου, στις νοτιοδυτικές ακτές της Πορτογαλίας. Διασώζεται, επιστρέφει στους Σπίνολα και Ντι Νέγκρο. Ταξιδεύει στην Αγγλία, την Ιρλανδία, τη Βαλτική και την Ισλανδία (1477) και ίσως πιο δυτικά, ανάλογα με την άγνοια που θα κάνουμε στο ημερολόγιο του. Θα επιστρέψει στη Λισσαβώνα, θα βρεθεί το 1478 στη Μαδέρα, για να αγοράσει ζάχαρη για λογαριασμό του Λουίτζι Τσεντουριόνι. Θα εγκατασταθεί στη Λισσαβώνα, μεγάλο παρατηρητήριο του κόσμου, τόπο ταξιδιών και χρηματοδοτήσεων. Εκεί είναι εγκαταστημένος και ο αδελφός του, Βαρθολομαίος, χαρτογράφος. Παντρεύεται, μια Μονίτζ Περεστρέλο, την Φελίπα, μιας οικογένειας που από το 1425 είχε πάρει μέρος στον εποικισμό της Μαδέρας. Η μητέρα της Φελίπα είχε μακρινή συγγένεια με τη βασιλική οικογένεια, ο πατέρας της υπήρξε κυβερνήτης του Πόρτο Σάντο στη Μαδέρα. Ο Χριστόφορος ως επιχειρηματίας ταξιδεύει

στην υποτροπική Αφρική και στην Αγγλία, στη Μαδέρα όπου και διαμένει για λίγο καιρό, στις Αζόρες, στη Γουινέα. Διαβάζει πολύ, σχεδιάζει χάρτες, πουλάει χάρτες (1487-1489), ίσως και γεωγραφικές σφαίρες, με τον αδελφό του Βαρθολομαίο, χαρτογράφο. Ας μην ξεχνάμε ότι η νεότερη χαρτογραφία γεννήθηκε στη Γένοβα.

νός Πάολο Τοσκάνελι στον Αλφόνσο τον Ε' της Πορτογαλίας και στο λιμάνι της Λισσαβώνας όλοι λένε πως υπάρχουν γαίες στον Ατλαντικό, όπως η Αντίλια ή Επτάπολις που ένας χαρτογράφος είχε ήδη βάλει πάνω σ' ένα χάρτη του Ατλαντικού από το 1424. Οι ιδέες του δεν θα εισακουσθούν στην Πορτογαλία, θα μετακομίσει στην

▲ Η «ελληνική»(!) υπογραφή του Κολόμβου (πηγή: S. G. Canoutas, «Cristofer Columbus, a greek nobleman...», Νέα Υόρκη, 1943).

Γνώστης

Διάβαζε πολύ, ίσως Αριστοτέλη, Σενέκα, Αβερρόη. Πλίνιο τον Πρεσβύτερο, τη Φυσική ιστορία του, την Εικόνα του Κόσμου, του Πέτρου του Αιγυ. Ίσως και Στράβωνα. Σχολιάζει τα κείμενα που διαβάζει: «αυτό συμφωνεί με το τάδε», «αυτό αποδεικνύει ότι...». Ο γιος του και βιογράφος του επέμεινε πολύ στη θεωρητική προετοιμασία του, για να μειώσει ίσως τη σημασία του τυχαίου στην ανακάλυψή του. Το βέβαιο είναι ότι είναι ένας γνώστης, χάρη στην εμπειρία του, της γεωγραφίας και της κοσμογραφίας του καιρού του. Συλλαμβάνει το σχέδιο του από τα χρόνια του 1480, ακούγοντας αυτούς που υποστήριζαν ότι η διαδρομή από την Ιβηρική Χερσόνησο στην Απω Ανατολή δεν είναι μακρινή, αρκεί να γυρίσει κανείς την πλάτη του στις ακτές. Το είχε γράψει και ο Φλωρεντι-

νο Πάολο Τοσκάνελι στον Αλφόνσο τον Ε' της Πορτογαλίας και στο λιμάνι της Λισσαβώνας όλοι λένε πως υπάρχουν γαίες στον Ατλαντικό, όπως η Αντίλια ή Επτάπολις που ένας χαρτογράφος είχε ήδη βάλει πάνω σ' ένα χάρτη του Ατλαντικού από το 1424. Οι ιδέες του δεν θα εισακουσθούν στην Πορτογαλία, θα μετακομίσει στην

Ισπανία, με την οποία τον συνέδεε και ένας δεύτερος γάμος. Θα αφήσει τον γιο του σ' ένα μοναστήρι και θα εγκατασταθεί στη Σεβίλλη. Του χρειάστηκε πολύς καιρός να πείσει για την αξία της ιδέας του, για ένα δυτικό πέρασμα προς τις Ινδίες και τα βασίλεια του μεγάλου Χάνου, τον Πορτογάλο βασιλιά πρώτα, τους καθολικότετους βασιλείς της Ισπανίας στη συνέχεια. Δεν θα έπειθε αν δεν τον βοηθούσε ο δούκας Μεντίνα Τσέλι, ο φραγκισκανός μοναχός Χουάν Πέρεζ, ο Δομνικανός Ντιέγκο Ντέζα, θεολόγος του Πανεπιστημίου της Σαλαμάνκα και ορισμένες προσωπικότητες της αυλής, οι οποίοι όλοι βοήθησαν να καμφθούν οι αντιρρήσεις των επιστημονικών επιτροπών που εξέταζαν την αξιοπιστία του σχεδίου. Χρειάστηκε επιπλέον να εξομωθεί η ιδέα του με τη σταυροφορική -εκχριστιανισμός των Ινδιών και κα-

τάληψη της Ιερουσαλήμ από τα ανατολικά με αντικατάσταση του μυθικού βασιλιά Ιωάννη από τους καθολικότετους βασιλείς της Ισπανίας- για να υιοθετηθεί και υποστηριχθεί το σχέδιο του και από την Εκκλησία και την Ιερά Εξέταση. Οι Ιταλοί της Ισπανίας και όχι μόνο οι Γενοβέζοι, που αποτελούσαν ένα ισχυρότατο λόμπι, θα τον βοηθήσουν και οικονομικά και κοινωνικά, όπως έκανε ο Φλωρεντινός Τζουανότο Μπεράρντι και μέσω του οποίου γνώρισε και τον μετέπειτα συνεργάτη και ανταγωνιστή του Αμέρικο Βεσπούτσι.

Θα ισπανοποιήσει το όνομά του, το 1492, όταν υπογράψει τις διομολογήσεις του, με τους Ισπανούς βασιλείς, και θα το εξευγενίσει σε Ντον Κριστομπάλ Κολόν, αφού είναι στο εξής ένας αξιωματούχος του βασιλείου. Ο αδελφός του θα γίνει τώρα Μπαρτολομέ επί το ισπανικότερον. Αλλωστε τον καιρό της Πορτογαλίας ο ίδιος ο Χριστόφορος ονομαζόταν Κριστοβάν Κολόμο. Οι Ιταλοί του καιρού του συνήθιζαν να αλλάζουν το όνομά τους, ανάλογα με τη χώρα εγκατάστασής τους, οι Γκουίντι γινόταν Γκι, οι Ραπόντι, Ραπόντε, οι Μαζαρίνι, Μαζαρέν. Δεν έχασε ποτέ τη γενοβέζικη καταγωγή του, ασχέτως αν το 1492, ξεκίνησε το ταξίδι του στην υπηρεσία των Ισπανών βασιλέων. Όταν το 1502, στις 2 Απριλίου συντάσσει τη διαθήκη του, της οποίας όρισε εκτελεστή τον Γενουάτη πρέσβη στη Σεβίλλη, θα αφήσει στον Οίκο του Αγίου Γεωργίου, τον σημαντικότερο χρηματοπιστωτικό οίκο της Γένοβας, το δέκατο των εισοδημάτων του από τις Ινδίες, για να χρησιμοποιηθούν για την ελάφρυνση της φορολογίας των τροφίμων: *αν και το σώμα μου είναι εδώ, η καρδιά μου είναι αδιάκοπα εκεί κάτω. Επειδή είμαι θνητός, αφήνω εντολή στον γιο μου τον Ντιέγκο απ' ό,τι κερδίζουμε στις Ινδίες, να σας στέλνει το ένα δέκατο κάθε χρόνο και για πάντα για να χρησιμοποιείται στην αποπληρωμή του φόρου του σιταριού, του κρασιού και άλλων τροφίμων. Αν το δέκατο σας φαίνεται πολύ δεχθείτε το. Αν λίγο, δεχθείτε την καλή μου πρόθεση.*

Να υπήρχε άραγε πίσω απ' αυτόν τον άνθρωπο, με τη συγκεκριμένη πολιτιστική στάση, με τη συγκεκριμένη καταγωγή και ανάμειξη σ' έναν κύκλο εμπόρων και χρηματιστών από την Ιταλία και τη Γένοβα, ένα άλλο πρόσωπο, «βυζαντινό», που εμπνευσμένος από την ανάγκη της ανακάλυψης ενός νέου κόσμου, έκανε το μεγάλο άλμα; Να μην τόλμησε ποτέ να ομολογήσει την απώτερη καταγωγή του από φόβο θρησκευτικό, από τον φόβο της πιθανής του περιθωριοποίησης; Αλλά ήταν υπαρκτοί αυτοί οι λόγοι; Ο ίδιος συμπεριφέρθηκε πάντα ως καλός καθολικός και μυστικιστής μάλιστα, είχε δε τις καλύτερες σχέσεις με την Εκκλησία του και άριστες με εκπροσώπους σημαντικών μοναστικών ταγμάτων; Δεν είχε να φοβηθεί για την ορθοδοξία του και μια αποδειξιμη πριγκιπική ή έστω ευγενής καταγωγή μάλλον θα τον εξυπηρετούσε στα σχέδια του. Ίσως και γι' αυτό ο γιος του αφήνει υπαινιγμούς για μια απώτερη βυζαντινή καταγωγή, που δεν αποδεικνύει, πάντως.

► Ο ιεράσιος Βότρης της Γης της Επαγγελίας κατά τη Βίβλο. Στους θρέλους των λαών της μεσαιωνικής Δύσης, Γη της Επαγγελίας και των αμπελώνων υπήρξε το Βυζάντιο, με πρωτεύουσα το Βίνμπουργκ και η Βίνλαντ στη Βόρεια Αμερική. Πίνακας του Νικολά Πουσσέν, Λεπιτομέρεια, Παρίσι, Μουσείο Λούβρου.

Του ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΣΤΑ ΘΡΥΛΟΥΜΕΝΑ των λαών της Δυτικής Ευρώπης του Μεσαίωνα δύο ήταν οι χώρες της αμπελο-οινικής Επαγγελίας: η μυθική Βίνλαντ στο εσπέριο πέρας του Ατλαντικού και η Ρωμανία, η χώρα των Γραικών, με πρωτεύουσα το Βίνμπουργκ, πόλη του οίνου, της ευδαιμονίας, του πλούτου, την Κωνσταντινούπολη. Η χριστιανική αυτοκρατορία της Ανατολής με πρωτεύουσα την κατ' εξοχήν πόλη του Οίνου άρχιζε κατά εποχές από την Εδέμ του Ευφράτη και έφτανε ως τη Σαρδηνία και την Ισπανία. Συνεχίζει δε μέχρι περίπου και τον 12ο αι. να ελέγχει ή να επηρεάζει μεγάλο μέρος της Ανατολικής Ευρώπης και Μεσογείου. Η πρώιμη μυθολογία των ατλαντικών ανακαλύψεων και καταλήψεων, δεν έχει δεόντως προσεχθεί, ότι δανειζεται όλα τα στοιχεία της από την αφήγηση της κατάκτησης της Χαναάν, του ευδαιμονικού αμπελώνα της Βίβλου. Για πολλούς αιώνες γη της ευδαιμονίας, τρυφής και πλούτου, αποτελούσε για τους Δυτικούς η Ανατολική Μεσόγειος, όπου και γεωγραφικά τοποθετείται η βιβλική Χαναάν και Εδέμ. Πριν στραφούν λοιπόν στον κατακτητικό τρύγο του Ατλαντικού, οι Δυτικοί με τις Σταυροφορίες είχαν βίαια τρυγήσει τον αμπελώνα της Ρωμανίας και της Συρο-Παλαιστίνης.

Βυζαντινοί αμπελώνες και οίνοι

Η βυζαντινή αυτοκρατορία συχνότατα παρομοιάζεται και από τους ίδιους τους Βυζαντινούς με περιφραγμένο και προστατευμένο αμπελώνα, οι πιστοί της με κλήματα φυτεμένα από τον Θεό. Η πίστη και η αγάπη ανταμείβονται με βαρυφορτωμένα από σταφύλια κλήματα και με ποταμούς κρασιών. Τα καράβια δεν προλαβαίνουν να μεταφέρουν κρασιά και λάδια στην πρωτεύουσα της Εδέμ, στο Βίνμπουργκ-Βυζάντιο. Η όποια όμως

Ο Βάκχος στις παραμονές των Ανακαλύψεων

εκτροπή των πιστών επιφέρει την καταστροφή του αμπελώνα από τους εκθρούς και η Κωνσταντινούπολη μεταβάλλεται σε πατητήρι οργής του Θεού. Το Βυζάντιο ως τόπος πλήρης πότου, ως νέα Βαβυλών γίνεται τόπος τιμωρίας, όπου συνθλίβονται οι άνθρωποι σαν σταφύλια στον ληνό του θυμωμένου Θεού της χριστιανοεβραϊκής μυθολογίας. Δυο φορές οι Βυζαντινοί έζησαν την αποκαλυπτική αυτή τιμωρία, το 1204 και το 1453 με την πτώση της Πόλης τους στους Σταυροφόρους και Οθωμανούς.

Σε αυτήν λοιπόν την αυτοκρατορία των αμπελώνων η λατρεία του οίνου στη χριστιανική και λαϊκή της εκδοχή συνεχίζει μοναδικά την παράδοση του αρχαίου κόσμου. Όπως στην αρχαιότητα έτσι και τώρα τα κρασιά συνεχίζουν να ταξιδεύουν στον ίδιο οίνοπα

πόντο. Οι ελληνικές ποικιλίες, ο ελληνικός τρόπος καλλιέργειας και οινοποίησης θα περάσουν σε μια δεύτερη συμπληρωματική φάση, μετά την αρχαιότητα, στη Δύση από τους Βενετούς, Γενουάτες και Σταυροφόρους. Έτσι το Βυζάντιο συμμετέχει καταλυτικά στη δημιουργία του νέου ευρωπαϊκού χάρτη του οίνου πολύ πριν από την εποχή των Ανακαλύψεων και της Αναγέννησης. Συνεπώς ουδέν το αξιοπεριεργό που για τον αγγλοσαξωνικό κόσμο η βυζαντινή πρωτεύουσα καλείται Βίνμπουργκ. Κατά τον ίδιο τρόπο οι Βίκινγκς (γνωστότατες οι σχέσεις τους με τους Βυζαντινούς) έπλασαν γύρω στο 1000 τη Βίνλαντ, όταν όπως πιστεύεται,

Η συμβολή του ελληνικού κρασιού στον νέο ευρωπαϊκό χάρτη του οίνου πριν από την μεγάλη περιπέτεια του Ατλαντικού

► **Παράσταση εργασιών του τρύγου σε τοιχογραφία του 15ου αι. από το Τρέντο της Ιταλίας, της κατ' εσχάτην χώρας που δέχθηκε κατά την αρχαιότητα και ξανά στους βυζαντινούς χρόνους την ελληνική επίδραση στους τρόπους οινοποίησης (πηγή: H. Johnson, «The History of Wine», London 1989).**

ανακάλυψαν και ονόμασαν έτσι περιοχή της Β. Αμερικής, ως πλούσια γη, ως νέα βιβλική γη της Επαγγελίας.

Η αμπελο-οινική ιστορία της Μεσογείου ως τους χρόνους της Αναγέννησης, γνωρίζει τρεις κύριες φάσεις: τη φοινικική, την ελληνορωμαϊκή και τη βυζαντινή. Η βυζαντινή φάση αποτελεί ουσιαστικά τον κρίκο που συνδέει την αρχαία με τη νεότερη ευρωπαϊκή αμπελο-οινική παράδοση, καθώς θεωρείται ότι η δυτική Ευρώπη γνώρισε μια μακρά περίοδο που η οινική παράδοση είχε διακοπεί. Αντίθετα, όπως και σε άλλους τομείς, έτσι και στο κρασί, το Βυζάντιο διατήρησε και επιμελήθηκε την αρχαιότατη κληρονομιά της Ανατολής, την οποία η Δύση θα αρχίσει να γνωρίζει από τον 11ο αι. και εξής. Είναι μάλιστα απορίας άξιον πως χίλια βυζαντινά, κρίσιμα χρόνια της παγκόσμιας αμπελο-οινικής ιστορίας από τον 4ο ως τον 15ο αι. έχουν ελάχιστα μελετηθεί και κυριολεκτικά αγνοούνται στις διάφορες ιστορίες του κρασιού. Οι αναφορές στο Βυζάντιο είναι σπάνιες και αφορούν κυρίως τους υστεροβυζαντινούς χρόνους, όταν η Βενετία και η Γένοβα εμπλέκονται με τους Βυζαντινούς. Δύσκολα καταφαίνεται ότι οι δύο αυτές πόλεις, και όχι μόνον αυτές, ειδικά

στον αμπελο-οινικό τομέα οφείλουν πολλά στον μοναδικό βυζαντινό πολιτισμό του οίνου.

Επίδρασεις σε Ιταλία και Ιβηρική

Τα ελληνικά κρασιά των οποίων η φήμη και διάδοση μετά τον 13ο αι. οφείλεται κυρίως στις ιταλικές ναυτικές πόλεις είχαν μια λαμπρή ιστορία στα μεσοβυζαντινά χρόνια. Ονομαστότεροι πάντων έγιναν μέσα στον χρόνο οι δεσποτικοί οίνοι της Προποντίδας, τα κρασιά της Κύπρου και Κρήτης και κυρίως ο μονεμβάσιος. Τα λιμάνια δίνουν συνήθως τα ονόματά τους στα μεγάλα κρασιά που εξαγούν. Έτσι από το λιμάνι της Μονεμβασίας εξαγόταν ο φημισμένος ήδη στους Βυζαντινούς *μονεμβάσιος οίνος*, τον τύπο του οποίου θα μιμηθούν πρώτοι οι Βενετοί και ακολούθως πολλοί Δυτικοί. Ως *malvasia*, *malvoisie*, *malmsey* είτε προέρχεται από την Πελοπόννησο, την Κρήτη, Ιταλία ή Ισπανία θα κυριαρχήσει για αιώνες στην Ευρώπη. Επίσης τα μοςχάτα της Συροπαλαιστίνης, Κύπρου και Κρήτης θα κυριεύσουν ως κλήματα και κρασιά όλη τη Μεσόγειο και πολλά λεβαντινικά κλή-

ματα θα μεταφερθούν από τους Σταυροφόρους και τους Ιταλούς ναυτικούς και εμπόρους στη Δυτική Μεσόγειο. Η παλαιά φοινικική και ελληνική ιστορία επαναλαμβάνεται σχετικώς αντεστραμμένη. Αν κατά την αρχαιότητα Φοίνικες και Έλληνες ναυτικοί και άποικοι διέδωσαν την αμπελοκαλλιέργεια ως τον Ατλαντικό (την οποία στα χρόνια των Ανακαλύψεων θα διαδώσουν ακόμη πιο πέρα οι Ισπανοί και Πορτογάλοι), Σταυροφόροι και Ιταλοί έμποροι φτάνοντας στα βυζαντινά λιμάνια, έστειλαν ή έφερναν πίσω στις χώρες τους ποικιλίες αμπέλου και παραδόσεις οινοποίησης, όπως αυτές του μονεμβάσιου οίνου.

Η Ιταλία είναι γνωστό και διερευνημένο ότι ήδη από την αρχαιότητα είχε δεχθεί την ελληνική επίδραση στην αμπελοκαλλιέργεια, επίδραση που πιστεύεται ότι έφθανε από τη Μεγάλη Ελλάδα ως τις Άλπεις και βεβαίως σε όλη την νότια Γαλλία. Κατά τους Μέσους Χρόνους, εκτός από την αναμενόμενη επίδραση στην Νότια Ιταλία και σε όλη την Αδριατική, θύλακοι ελληνικού τρόπου οινοπαραγωγής θεωρούνται περιοχές της Λομβαρδίας, το Ολτρέπο, Παβέζε κ.ά. Οι Πιζάνοι κατά τον 11ο αι. θα μεταφράσουν προς ίδια χρήση το κεφάλαιο για την αμπελου-

γία των βυζαντινών *Γεωπονικών* και κατά τον 14ο αι. ο δικαστής Pietro de Crescentius σε έργο του αναφέρεται στον ελληνικό τρόπο αμπελουργίας και οινοποίησης. Σε πολλές περιοχές της Ιταλίας εισάγονται κλήματα για την παραγωγή *vino greco*, μοςχάτου (*moscato*) και μονεμβάσιου (*malvasia*). Η περιοχή του Βένετο και της Ιστρίας θεωρείται ότι δέχτηκαν έντονα τη βυζαντινή επίδραση και σχεδόν το σύνολο των καλών κρασιών γίνονταν με ημιξηραμένα σταφύλια κατά τον τρόπο των Greci. Πιστεύεται μάλιστα ότι τα κρασιά *Recioto*, *Amarone*, αποτελούν βενετικές προσαρμογές ή εκδοχές ελληνικών κρασιών που γνώρισαν οι Βενετοί στις κτήσεις τους, στα ελληνικά νησιά του Αιγαίου, στην Κύπρο και στην Κρήτη. Η μακραίωνη αυτή ελληνική επίδραση μπορεί να ανιχνευθεί και στα ονόματα ποικιλιών σταφυλιών και κρασιών, τα οποία ακολούθως πέρασαν στα ισπανικά, πορτογαλικά, γαλλικά και αγγλικά. Ελληνικής και μάλιστα βυζαντινής προελεύσεως μπορεί να θεωρηθούν κλήματα και οίνοι όπως: *aglianico*, *aleatico* (*liatico*), *candia* (*candy*), *greco*, *grecian*, *malvasia* (*malvoisie*, *malmsey*), *moscato* (*musca-tel*, *Muskadel*), *Romania* (*romaney*, *rummy*), *rotimo*, *vinsanto*.

Με τη σειρά τους οι Γενοβέζοι μετέφεραν μοςχάτα στη Λιγουρία, Νότια Γαλλία και νότια Ιβηρική. Κατά τον 14ο αι. από το πορτογαλικό λιμάνι Αζοία, νότια της Λισσαβώνας προέρχονταν τα φημισμένα μοςχάτα *Osoye*, πιθανότατα από λεβαντινικά κλήματα. Όπως οι Ιταλοί, έτσι και Ισπανοί θα εισάγουν κλήματα και τρόπους οινοποίησης από την ανατολική Μεσόγειο. Ποικιλίες σταφυλιών και κρασιά *greco*, *romania* που μιμούνται τα ελληνικά, ανταγωνίζονται τα γνήσια που εμπορεύονται οι Βενετοί. Ο Καταλανός συγγραφέας Francesco Eixemeniis (1326-1409) από όλα τα κρασιά της εποχής του προτιμά τα γλυκά κρασιά της Κύπρου, της Κρήτης και της Μαγιόρκας. Μετά το 1420 πιστεύεται ότι Γενοβέζοι μετέφεραν κλήματα από την Κρήτη στη Μαδέρα και έτσι αρχίζει η ιστορία των περιζήτητων στους επόμενους αιώνες κρασιών του νησιού, μοςχάτων και μαλβαζιών. Το ίδιο πράττουν και οι Ισπανοί στα Κανάρια Νησιά μετά το 1490. Θεωρείται μάλιστα ότι η μεγάλη ζήτηση στον 16ο αι. του *Canary sack*, αλλά και των άλλων γλυκών κρασιών της Ισπανίας (σίγουρα σχετιζόμενη με τις υπερατλαντικές ανακαλύψεις και κατακτήσεις), αν και δεν οφείλεται, τουλάχιστον μερικώς σχετίζεται και συμπίπτει με την Αλωση της Κωνσταντινούπολης και τη συνεχή προώθηση των Οθωμανών. Την ίδια εποχή που οι λαοί της Ιβηρικής ανοίγονται προς τον Ατλαντικό, Ισπανοί και Πορτογάλοι γίνονται οι δυναμικότεροι παραγωγοί γλυκών κρασιών, απαραίτητων για τα μεγάλα ταξίδια.

Ελληνικά κρασιά σε Αγγλία και Γαλλία

Οι Αγγλοι και οι Γάλλοι ουσιαστικά γνωρίζουν τα ελληνικά κρασιά κατά τις Σταυροφορίες και κυρίως κατά τον

14ο–16ο αι. από τους Βενετούς και Γενοואάτες. Οι Γάλλοι στις φραγκικές κτήσεις τους σε Κωνσταντινούπολη, Πελοπόννησο, Κύπρο και Συρία είχαν βέβαια άμεση επαφή με τις χώρες που παράγονταν τα μοσχάτα και τα δύο πιο φημισμένα κρασιά της Μεσογείου, η Μονοβασία (Malvoisie) και Κομανταρία (Commandaria). Το 1224 ο Henry d' Andeli θεωρεί το κρασί της Κύπρου το καλύτερο του κόσμου. Σε μακρύ ποίημά του αφηγείται πως ο βασιλιάς τη Γαλλίας καλεί έναν Αγγλο ιερέα ως κριτή να δοκιμάσει όλα τα κρασιά του βασιλείου και να αποφανθεί ποιο είναι αυτό που ταιριάζει σε έναν βασιλέα. Ανάμεσα σε 70 κρασιά ξεχωρίζει το κρασί της Κύπρου. Είναι τα χρόνια που τα κρασιά της Κύπρου παίρνουν μυθικές διαστάσεις στις αυλές της Δυτικής Ευρώπης. Προσπάθειες για μεταφορά και μεταφύτευση κρητικών και κυπριακών κλημάτων πρέπει να έγιναν και στη Γαλλία, όπως σε Ουγγαρία, Σικελία, Ιβηρική, Μαδέρα. Ως θρύλος διασώζεται η προσπάθεια του Γάλλου βασιλιά Φραγκίσκου Α' να φυτέψει χωρίς επιτυχία κυπριακά κλήματα στο Φοντενεμπλό. Η Κομανταρία μαζί με τη Μονοβασία θεωρούνται κρασιά αυτοκρατορικά, εξωτικά, δαιμονικά, μαγικά, μόνο για θεούς, εραστές, βασιλείς, άρχοντες. Ειδικά για την κυπριακή Κομανταρία ή Κομανταρία επικρατούσε η φήμη ότι ήταν επικίνδυνα θανατηφόρα γι' αυτόν που την έπινε άκρατη, χωρίς νερό. Στα 1344-45 Αγγλος επισκέπτης στην Κύπρο αναφέρει ότι είδε στην Αμμόχωστο πολλούς τάφους Αγγλων ιπποτών που είχαν πεθάνει πίνοντας ανέρωτο αυτό το φημισμένο κρασί που καίει τα σωθικά του πότη. Δεν είναι πιθανώς τυχαίο ότι στον Οθέλλο του ο Σαίξπηρ βάζει τον Κάσιο, αφού είχε μεθύσει με κυπριακό κρασί, να φωνάζει «ω, εσύ αόρατο πνεύμα του κρασιού, αν δε έχεις όνομα γνωστό, ας σε φωνάζουν δαίμονα»!

Βεβαίως το κυπριακό κρασί εξαγόταν στη Γαλλία και στη Βρετανία και όταν το 1352 έγινε στο Λονδίνο το φημισμένο «Συμπόσιο των Βασιλέων» η Κομανταρία προσφέρθηκε άφθονη στους βασιλιάδες της Ευρώπης Εδουάρδο Γ' της Αγγλίας, Δαβίδ της Σκωτίας, Ιωάννη Β' της Γαλλίας, Βαλντεμάρ της Δανίας και Πέτρο Α' της Κύπρου. Πάντως ως απαρχή της έντονης παρουσίας ελληνικών κρασιών στην Αγγλία μπορεί να θεωρηθεί η λήξη του εκατονταετούς πολέμου. Υπάρχουν κάποιες ενδιαφέρουσες συμπτώσεις που αξίζει να αναφερθούν. Όταν η Ιωάννα της Λορένης υποσχέθηκε στους στρατιώτες της ότι θα πουν κρασί μέσα στο Παρίσι, τούτο θεωρείται ότι συμβόλιζε την πίστη της στην οριστική εκδίωξη των Αγγλων. Οι Αγγλοι όντως εκδιώχθηκαν χάνοντας τη χώρα του κρασιού, τη Γασκωνία με το Μπορντώ και ο εκατονταετής πόλεμος τερματίστηκε την ίδια χρονιά που αλώθηκε η Πόλη, το 1453. Εκτοτε οι μεν Γάλλοι όντως έπιναν το κρασί τους στο Παρίσι, οι δε Αγγλοι αναγκάστηκαν να προσφύγουν, ξεχνώντας τα γαλλικά clarets, στα γλυκά ελληνικά και ισπανικά κρασιά. Η Βενετία μάλιστα μετά το πέρας του πολέμου έστειλε στον βασιλιά της Αγγλίας

▲ Από το λιμάνι της Μονεμβασιάς εξαγόταν ο φημισμένος ήδη στους Βυζαντινούς μονεμβασιώσιος οίνος, τον τύπο του οποίου θα μιμηθούν τον 14ο αι. πρώτα οι Βενετοί στην Κρήτη και ακολούθως Ισπανοί και Πορτογάλοι. Ως Malvasia ή malmsey θα κυριαρχήσει για αιώνες στην Ευρώπη και θα μεταφέρεται στα μεγάλα ταξίδια των Ανακαλύψεων. Αποψη της τουρκοκρατούμενης από το 1540 Μονεμβασιάς στον χάρτη του F. de Wit (Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

οκτώ βαρέλια με τα εκλεκτότερα κρασιά της. Πρόκειται για μια διπλωματική κίνηση που θεωρείται ως το πιο ευχάριστο «δόλωμα» καθώς στο εξής η κρητική Μαλβαζία θα κατακτήσει την αγγλική γούσπ. Οι Γάλλοι επανειλημμένως θα παρεμποδίζουν συλλαμβάνοντας τις βενετικές γαλέρες που μετέφεραν κρητικά κρασιά στην Αγγλία.

Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν τα ελληνικά κρασιά και ιδιαίτερα τα κρητικά, γνωστά ως Candie wines, θα αποτελέσουν το βασικό είδος πολυτελείας της αυλής και της αριστοκρατίας, αλλά και το επίμαχο αντικείμενο στους εμπορικούς διακανονισμούς και τις ναυτικές συγκρούσεις Γάλλων, Αγγλων, Βενετών, Ισπανών και Πορτογάλων. Για παράδειγμα το 1472 Γάλλοι πειρατές συλλαμβάνουν στα στενά της Μάγκνης μια βενετική γαλέρα με 400 βαρέλια κρασί και το 1498 Πορτογάλοι ένα βενετσιάνικο σκάφος φορτωμένο με Candy wine. Το κρητικό κρασί Μαλβαζία θα χρησιμοποιηθεί στο πιο σπαρταριστό ανέκδοτο για δεινό οινόφιλο. Ο Δούκας George of Clarence, γνωστός για την αγάπη του στον μαλαβαζία, λέγεται ότι όταν καταδικάστηκε σε θάνατο για προδοσία στα 1478 και του δόθηκε η δυνατότητα να επιλέξει τον τρόπο της εκτέλεσής του, εκείνος διάλεξε να τον πνίξουν μέσα σε ένα βαρέλι μαλβαζία. Η αλήθεια είναι ότι εκτελέστηκε από τον αδελφό του βασιλιά Εδουάρδο τον Δ'. Ο Σαίξπηρ έναν αιώνα αργότερα μάς το θυμίζει στο έργο του Ριχάρδος ο Γ'.

Ο Βάκχος στην Αναγέννηση

Στις παραμονές λοιπόν των μεγάλων ανακαλύψεων τα ελληνικά κρασιά έχουν ήδη εδραιωθεί, με τη μέριμνα και την εμπορική δραστηριοποίηση

των Βενετών, στην συνείδηση και στις συνήθειες των ανθρώπων που θα ξεκινήσουν τη μεγάλη περιπέτεια του Ατλαντικού. Στο γύρισμα μάλιστα του αιώνα η ζωή και το έργο ενός λαμπρού εκπροσώπου του ελληνικού στρατιωτικού και ποιητικού πνεύματος, ενός τελευταίου Βυζαντινού, θα μπορούσε να συνοψίσει παραδειγματικά το πνεύμα των νέων χρόνων, της Αναγέννησης και των Ανακαλύψεων. Πρόκειται για τον Κωνσταντινουπολίτη Μιχαήλ Μάρουλλο Ταρχανειώτη (1453-1500). Γεννημένος πιθανότατα λίγους μήνες μετά την Αλωση της Κωνσταντινούπολης θα καταφύγει στην Ιταλία, όπου μετά τις σπουδές του θα ακολουθήσει την καριέρα των περιπλανώμενων στρατιωτών, προσφέροντας τις υπηρεσίες του στις αυλές της Ευρώπης. Εκτός από τα στρατιωτικά, θα υπηρετήσει με πάθος την ποίηση ιδιαίτερα κατά τη φλωρεντινή περίοδο της ζωής του. Οι Ύμνοι του γραμμένοι στα λατινικά θα θεωρηθούν ήδη από τους συγχρόνους του ως μια άνευ προηγουμένου προσφορά στην Αναγέννηση. Σε αυτούς ο Διόνυσος αναγεννάται και γίνεται ο κατ'εξοχήν θεός μιας νέας ειδωλολατρίας. Δίπλα στους ύμνους για τους άλλους Ολύμπιους θεούς, ο ύμνος στον Βάκχο

διαφέρει από ένα απροσδόκητο αίσθημα ζωής και βιαιότητας. Εξαιρείται η γονιμότητα του θεού του κρασιού, η μακρά νεότητα που ανανεώνει διαρκώς τον χρόνο, η ικανότητά του να τιθασει τα κύματα και τα ποτάμια και υμνείται ο Ωκεανός ως πατέρα του κόσμου. Ο Ατλαντικός Ωκεανός μόλις είχε τιθασει... Και στην καρδιά της Αναγέννησης και ενός νέου ωκεάνιου κόσμου ο Διόνυσος, ο Έλληνας θεός του κρασιού, και ένας τελευταίος Βυζαντινός...

Βιβλιογραφία:

Αναγνωστάκης Ηλίας, «Οίνος ο Βυζαντινός. Η άμπελος και ο οίνος στη βυζαντινή ποίηση και νημογραφία», τόμ. Β1, Β2 στο «Ο Οίνος στην Ποίηση», έκδ. Ιδρύματος Φανή Μπουτάρη, Αθήνα 1995. -

Johnson H., «The Story of Wine», London 1989.

Κουράκου-Δραγώνα Στανουλά κ.ά., «Ο σαντορίνη της Σαντορίνης», έκδ. Ιδρύματος Φανή Μπουτάρη, Αθήνα 1994

Λογοθέτης Βασίλειος, «Συμβολή της αμπέλου και του οίνου εις τον πολιτισμόν της Ελλάδος και της Ανατολικής Μεσογείου», Θεσσαλονίκη 1975.

Η Μεσόγειος στα χρόνια του Κολόμβου

Τον ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΓΑΣΠΑΡΗ

Διευθυντή Ερευνών στο ΚΒΕ/ΕΙΕ

«**Τ**Ο ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ του Ωκεανού δεν διαθέτει αυτή τη μονόχρωμη καρδιά, αυτόν τον ομοιόμορφο κόσμο από φως, που λάμπει στο κέντρο της Μεσογείου. Ο Ατλαντικός από τον Βόρειο μέχρι το Νότιο Πόλο αντανακλά τα χρώματα από όλα τα κλίματα της γης...». Με τα λόγια αυτά ο Φ. Μπροντέλ τονίζει τις διαφορές των δύο αυτών θαλασσών, τους κόσμους που ενώνει δυναμικά η Μεσόγειος και τους κόσμους που χωρίζει ο Ατλαντικός Ωκεανός. Ωστόσο, όπως τονίζει ο ίδιος, οι δύο αυτές θάλασσες τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 18ου αι. δεν δρούσαν ανταγωνιστικά, αλλά συμπληρωματικά, και ότι η έξοδος προς τον Ατλαντικό από τον 15ο αι. και εξής δεν αποδυνάμωσε το ρόλο της Μεσογείου. «Τον 16ο αι. η Μεσόγειος διατηρούσε ακόμη τα προνόμιά της απέναντι στην ατλαντική Δύση. Η ευημερία του ατλαντικού εμπορίου την ευνοούσε και εν πάση περιπτώσει αποκόμιζε κι αυτή το μερίδιό της. Η Μεσόγειος καρπωνόταν ένα μέρος από τα μακρινά πλούτη, ένα μέρος από το καινούργιο εμπόριο...».

Στα τέλη του 15ου αι. οι ανακαλύψεις –με κορυφαίο γεγονός εκείνη της Αμερικής– υπήρξαν πολύ καθοριστικά γεγονότα, τα οποία ωστόσο δεν είχαν άμεσα και ορατά αποτελέσματα όχι μόνο για τους ανθρώπους της εποχής, οι οποίοι ζούσαν με μεγάλη καθυστέρηση κάποια γεγονότα, αλλά ακόμη και για ευρύτερους τομείς της ζωής, όπως ήταν η οικονομία και το εμπόριο μικρών ή μεγάλων αποστάσεων.

Η Μεσόγειος υπήρξε πάντα η θάλασσα που έβρωγε, παρά χώριζε, τις χώρες που έβρεχε. Η σύνδεση μεταξύ τους υπήρξε έντονη από τα αρχαία χρόνια και συνέχισε να αναπτύσσεται στους αιώνες που ακολούθησαν ανεξάρτητα από τις εκάστοτε πολιτικές συγκυρίες. Το φαινόμενο που ονομάζουμε μεσογειακό εμπόριο, τη διακίνηση δηλαδή ανάμεσα στα μεσογεια-

κά λιμάνια εμπορευμάτων, τα οποία προέρχονταν τόσο από τις ίδιες τις μεσογειακές χώρες, όσο και από χώρες στο εσωτερικό των τριών ηπείρων της Μεσογείου, Ευρώπης δηλαδή, Ασίας και Αφρικής, αποκρυσταλλώθηκε από τον 12ο αι. και εξής. Η έννοια του μεσογειακού τονίζει όχι μόνο τη γεωγραφική ενότητα, αλλά και την τάση της εποχής να ξεπεράσει κρατικά, θρησκευτικά ή πολιτισμικά σύνορα για χάρη της ελεύθερης διακίνησης προϊόντων και φυσικά του μεγαλύτερου κέρδους όσων εμπλέκονταν με τις διαδικασίες αυτές. Την τάση αυτή ενός εμπορίου χωρίς σύνορα ενίσχυσε η δημογραφική άνοδος και σταθερότητα, η οικονομική άνθιση και οι ανθρώπινες απαιτήσεις που παρατηρήθηκαν από τον ύστερο Μεσαίωνα και εξής, ιδιαίτερα στην κεντρική και νοτιοδυτική Ευρώπη, αλλά και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Το μεσογειακό εμπόριο ήταν από την αρχή στραμμένο προς την Ανατολή και στα προϊόντα της Ασίας και της βορειοανατολικής Αφρικής, με κύριο χώρο δράσης τα λιμάνια της ανατολικής και ακόμη περισσότερο της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Σημαντικό ρόλο στο δίκτυο αυτό έπαιζαν τα λιμάνια του ευρύτερου ελληνικού χώρου, τα περισσότερα από τα οποία όμως από το 13ο αι. και εξής τα κατείχαν και τα εκμεταλλεύονταν οι ιταλικές ναυτικές δυνάμεις της Βενετίας και της Γένοβας. Εκτός όμως από τα ελληνικά λιμάνια, και τα προϊόντα του ελληνικού χώρου (όπως κρασί, λάδι, τυρί και λιγότερο δημητριακά) είχαν εξαιρετική ζήτηση από εμπόρους και καταναλωτές. Δεν θα ήταν λάθος λοιπόν αν ταυτίζαμε το μεσογειακό εμπόριο μέχρι και το 15ο αι. με εκείνο της ανατολικής Μεσογείου.

Νέοι δρόμοι

Για πολλούς αιώνες τα λιμάνια των μεσογειακών ακτών πλημμύριζαν από προϊόντα που προέρχονταν από την ενδοχώρα τους και προορίζονταν για εξαγωγή, και από προϊόντα άλλων χωρών και περιοχών που προορίζονταν για τοπική κατανάλωση ή προώθηση στην ενδοχώρα. Για τη διακίνηση αυ-

τή ήταν απαραίτητη η σωστή λειτουργία του κερσαίου οδικού δικτύου, το οποίο απαιτούσε μεγάλα έξοδα για την οργάνωση και τη συντήρησή του και περιέκλειε σημαντικούς κινδύνους που ανέβαζαν το κόστος των εμπορευμάτων. Ταυτόχρονα, οποιαδήποτε πολιτική αλλαγή στο εσωτερικό των χωρών αυτών μπορούσε να προκαλέσει διακοπή ή δυσκολίες στη χρήση του οδικού δικτύου. Ήταν λοιπόν φυσιολογική και απαραίτητη, για την εποχή τουλάχιστον εκείνη, η αναζήτηση ή και η οργάνωση νέου δικτύου θαλάσσιων δρόμων. Η τολμηρή λοιπόν έξοδος από τα στενά του Γιβραλτάρ με κατεύθυνση πάντα δυτική ή νοτιοδυτική, που οφειλόταν στην ανθρώπινη περιέργεια, στην αναζήτηση νέας γης προς εκμετάλλευση ή εγκατάσταση και νέων παραγωγικών πηγών, στην εύρεση νέων δρόμων προς τις ήδη γνωστές πηγές προϊόντων, αποδείχτηκε καθοριστική για το μέλλον της Ευρώπης, αλλά και του μεσογειακού εμπορίου ειδικότερα.

Ο 15ος αι. αποτελεί ταυτόχρονα τον αιώνα των πρώτων σημαντικών ανακαλύψεων και τον αιώνα της μεγαλύτερης ακμής του μεσογειακού εμπορίου. Οι πολιτικές συγκυρίες στην ανατολική Μεσόγειο, με κυριότερη τη ραγδαία εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και οι πρώτες ανακαλύψεις στα τέλη του 15ου αι. άλλαξαν τόσο το πολιτικό όσο και το οικονομικό τοπίο στη Μεσόγειο από το 16ο αι. και εξής.

Στην πραγματικότητα η ατλαντική διάσταση του μεσογειακού εμπορίου ήταν παλαιότερη των πρώτων ανακαλύψεων και αφορούσε τη θαλάσσια μεταφορά των προϊόντων της Μεσογείου στον ευρωπαϊκό βορρά, ακολουθώντας μετά το Γιβραλτάρ την ακτογραμμή της Πορτογαλίας, της Ισπανίας, της Γαλλίας, της Ιρλανδίας και της Αγγλίας. Ένας δρόμος, σύμφωνα με τις μαρτυρίες της εποχής, εξαιρετικά επικίνδυνος λόγω των συχνών και ισχυρών τρικυμιών, ο οποίος αποτέλεσε ταυτόχρονα και το εφιαλτήριο για την όλο και τολμηρότερη διεξόδωση στην καρδιά του ωκεανού μέχρι το πέρασμα απέναντι. Στον παλαιότερο

▲ Η Βενετία και το κράτος της θάλασσας. Γύρω από τη συμβολική μορφή στο κέντρο, απεικονίζονται πόλεις και λιμάνια όπως τον Χάνδακα, Βενετίας, Κέρκυρα, Ζακύνθος κ.ά. Μικρογραφία από τον κώδικα με το έργο του Carlo Maggi. «I viaggi e l'avventure», 16ος αι. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη, Dept. Est. Res. 124).

αυτό λοιπόν ατλαντικό δρόμο προστέθηκαν σταδιακά από τα τέλη του 15ου αι. και οι νέοι δρόμοι που οδηγούσαν είτε ευθεία δυτικά μέχρι τις ακτές της Νέας Γης (ανατολικές ακτές βόρειας

Αμερικής), είτε προς το κεντρικό και νότιο τμήμα του ωκεανού (Καραϊβική και νότια Αμερική), είτε ακολουθώντας προς νότο τις δυτικές ακτές της Αφρικής προς την Ινδία.

Τις νέες προοπτικές του μεσογειακού εμπορίου, τις οποίες έφεραν η ανακάλυψη των νέων χωρών και η οργάνωση των νέων θαλάσσιων δρόμων θα πρέπει να τις δούμε και από τις δύο σκοπές. Δεν ήταν μόνο δηλαδή η αύξηση του όγκου του εμπορίου και ο εμπλουτισμός του από νέα προϊόντα ή ακόμη η ταχύτερη μεταφορά τους με τελικό πάντα προορισμό κυρίως την Ευρώπη, αλλά και το αντίστροφο, το μέλλον δηλαδή των μεσογειακών προϊόντων όχι μόνο στο πλαίσιο του ανταγωνισμού –που εξάλλου ήταν ελάχιστος έως μηδενικός στην αρχή–, αλλά και ως προς τη διοχέτευση ή την καλλιέργειά τους στις νέες αυτές χώρες. Τα κράτη που τα χρόνια εκείνα είχαν στα χέρια τους το μεσογειακό εμπόριο (Βενετία, Γένοβα), αλλά και όσα στη συνέχεια πήραν τη σκυτάλη (Ισπανία, Πορτογαλία, Γαλλία, Αγγλία), ήταν αναπόφευκτο να βρεθούν αντιμέτωπα με τον προβληματισμό αυτό. Ωστόσο ο προβληματισμός αυτός υπήρξε μακρύς και οι αλλαγές σταδιακές, τόσο ώστε να δοθεί χρόνος για προσαρμογή. Οι χρονολογίες που μας είναι τόσο γνωστές σχετικά με τα πρώτα παράτολμα ταξίδια στον Ατλαντικό και στις ακτές της Αφρικής, ή και αυτές για τις ανακαλύψεις των νέων χωρών δεν σήμαιναν τίποτα για την πορεία του μεσογειακού εμπορίου εκείνα ακριβώς τα

χρόνια. Τα πρώτα αποτελέσματα θα φανούν πολλές δεκαετίες αργότερα.

Υπό το πρίσμα των γεγονότων αυτών θα ήταν φυσικό να αναρωτηθεί κανείς αν η κρίση που άρχισε να πλήττει το μεσογειακό εμπόριο από τον 16ο αι. και εξής (κυρίως μείωση του όγκου συναλλαγών και κατ'επέκταση του κέρδους, και απώλεια αγορών) ήταν η αιτία ή το αποτέλεσμα των νέων προοπτικών που ανοίγονταν από το ατλαντικό εμπόριο. Η απάντηση δεν είναι σίγουρα απλή ούτε μονομερής. Τα προβλήματα που συσσωρεύονταν σταδιακά στην πολιτική και οικονομική ζωή των χωρών της ανατολικής Μεσογείου και τα οποία δρούσαν ανασταλτικά στην εξέλιξη του μεσογειακού εμπορίου ώθησαν τις οικονομικές δραστηριότητες προς το ατλαντικό εμπόριο. Από την άλλη μεριά οι ευσιώνες προοπτικές που έφερε ο νέος θαλάσσιος ορίζοντας, ο πλούτος της νέας γης και οι πιο ευέλικτοι εμπορικοί δρόμοι ήταν αναπόφευκτο να αφαιρέσουν κάποια κέρδη από το μεσογειακό εμπόριο ανεξάρτητα από την οποιαδήποτε κρίση του στα χρόνια εκείνα.

Ατλαντικό εμπόριο

Ωστόσο η κρίση αυτή του μεσογειακού εμπορίου που ταυτίζεται με τις οικονομικές δραστηριότητες στην ανατολική Μεσόγειο υπερεσκελίστηκε από τον δυναμισμό του νέου «διεθνούς» ατλαντικού εμπορίου και τις θετικές του προοπτικές. Σίγουρα η αλλαγή γεωγραφικών και οικονομικών οριζο-

νων έπληξε εν μέρει κάποιες οικονομικές δυνάμεις που μέχρι τότε κυριαρχούσαν στην ανατολική Μεσόγειο και γέννησε ή χάρισε νέα πνοή σε άλλες, καμιά όμως από αυτές δεν μπήκε ολοκληρωτικά στο περιθώριο. Το νέο ατλαντικό εμπόριο, τουλάχιστον μέχρι το 1600, υπήρξε προέκταση του μεσογειακού, γεγονός που απέβη θετικό για το σύνολο της Ευρώπης.

Για τους πρώτους αιώνες μετά τις ανακαλύψεις (16ος – 17ος αι.) –και κυρίως μέχρι τη μαζική εγκατάσταση Ευρωπαίων στη νέα γη– τα μεσογειακά προϊόντα δεν βρήκαν σπουδαίο ανταγωνισμό. Προϊόντα, όπως τα δημητριακά, το κρασί και το λάδι, εξακολούθησαν να προέρχονται από τις χώρες της μεσογειακής λεκάνης. Οι νέες χώρες, αντίθετα, προμήθευαν την Ευρώπη –που συνέχισε να αποτελεί την κύρια διεθνή καταναλωτική αγορά– κατά κύριο λόγο με πρώτες ύλες, πολύτιμα μέταλλα και «εξωτικά» προϊόντα. Η κυριότερη αλλαγή για το μεσογειακό εμπόριο δεν ήταν ο ανταγωνισμός από τα προϊόντα των νέων χωρών, όσο οι νέοι θαλάσσιοι δρόμοι, οι οποίοι οδήγησαν σε μαρasmus κά-

ποια μέχρι τότε σπουδαία μετακομιστικά λιμάνια, καθώς και οι νέες απαιτήσεις στη ναυσιπλοΐα. Αυτός που θα κατάφερε πρώτος να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες, θα ήταν και εκείνος που θα κατατούσε τη με-

Το άνοιγμα του μεσογειακού εμπορίου προς τον Ατλαντικό: νέοι θαλάσσιοι δρόμοι και προοπτικές

ρίδα του λέοντος στο νέο διευρυμένο θαλάσσιο εμπόριο. Η πίτα όμως του θαλάσσιου εμπορίου μπορεί να ήταν πλέον πολύ μεγαλύτερη, αλλά ταυτόχρονα οι διεκδικητές ενός μεριδίου από αυτήν είχαν πλέον αυξηθεί. Στον αγώνα διεκδίκησης μεριδίου τόσο στο «παραδοσιακό» μεσογειακό εμπόριο όσο και στο νέο ατλαντικό μπήκαν δυναμικά και οι νέες ναυτικές δυνάμεις της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης, όπως η Γαλλία, η Αγγλία και η Ολλανδία. Οι απώλειες ωστόσο των παλαιότερων εμπορικών δυνάμεων, της Βενετίας δηλαδή, της Γένοβας και στη συνέχεια της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, δεν θα ήταν προς το παρόν πολύ μεγάλες.

Καταλύτης

Ο Ατλαντικός Ωκεανός, η νέα «Πιο Μεγάλη Μεσόγειος», και η «κατάκτησή» του υπήρξε καταλύτης για την ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη. Το νέο ατλαντικό –ή διεθνές πλέον– εμπόριο ήταν φυσικό και αναπόφευκτο αποτέλεσμα των πολιτικο-οικονομικών συγκυριών της εποχής. Επρόκειτο για τη νέα οικονομική επανάσταση στην Ευρώπη, μια επανάσταση που οι ρίζες της βρίσκονται στα τέλη του 15ου αι. και η οποία έφερε τέτοιες αλλαγές στην πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή των ευρωπαϊκών χωρών και στο συσχετισμό δυνάμεων στο πλαίσιο της Ευρώπης, που τα αποτελέσματα των αλλαγών αυτών είναι ορατά μέχρι σήμερα, στις αρχές του 21ου αι.

Ελληνικά προϊόντα πέρα από το Γιβραλτάρ

▲► **Καραβέλα.** Ο πορτογαλικός αυτός τύπος πλοίου ήταν αρχικά (12ος-16ος αι.) 50 ή 60 τόννων, χωρίς πωργίονες. Οι Ισπανοί το εξέλιξαν στις αρχές του 16ου αι. στους 100-160 τ. Στη συνέχεια το όνομά του χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει πολλούς τύπους πλοίων.

Τον **ΦΩΤΗ ΜΠΑΡΟΥΤΣΟΥ**

Ιστορικού

ΟΤΑΝ στις αρχές του 14ου αι. οι βενετσιάνικες γαλέρες περνούσαν το στενό του Γιβραλτάρ με κατεύθυνση τη Φλάνδρα και την Αγγλία, λίγοι μπορούσαν να φανταστούν ότι αυτό το επικίνδυνο ταξίδι σύντομα θα γινόταν μια συνηθισμένη ρότα. Ούτε περνούσε από το μυαλό των πολλών ότι οι Αγγλοι, αν και κατείχαν την περιοχή του Μπορντό, θα αποζητούσαν την ελληνική μαλβαζία και θα έκαναν τα πάντα για να τη μεταφέρουν στη χώρα τους από τα μακρινά ελληνικά νησιά.

Στη διάρκεια του Μεσαίωνα οι έμποροι από τη Δυτική Ευρώπη ταξίδευαν μακριά για να φέρουν πίσω στις πατρίδες τους εξωτικά είδη, τα οποία πίστευαν ότι θα άρεσαν στους ανθρώπους της εξουσίας: φεουδάρχες και πρίγκιπες. Το κέρδος των εμπόρων δεν ήταν χρηματικό. Στόχευαν στην εύνοια και στα προνόμια που θα αποκτούσαν από τον ηγεμόνα. Στην ιταλική χερσόνησο αντίθετα, στη Βενετία και στη Γένοβα, το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων λειτουργούσε διαφορετικά. Οι Βενετοί και οι Γενοβέζοι εμπορεύονταν στην Ανατολική Μεσόγειο, αγοράζοντας τα τοπικά προϊόντα για να τα πουλήσουν στη Δυτική και στην Κεντρική Ευρώπη. Για να ενισχύσουν τη θέση τους και να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους επιδίωξαν προνόμια από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες και επέβαλλαν, και με βία, την πα-

ρουσία τους σε πολυάριθμα λιμάνια και εμπορικά κέντρα. Αρχικά ενδιαφέρονταν για τα προϊόντα της Ανατολής, που έφταναν στα λιμάνια της Αιγύπτου και της Παλαιστίνης. Επεκτάθηκαν στη Συρία, στη Μαύρη Θάλασσα και ύστερα άρχισαν να εκμεταλλεύονται τα αγαθά των νησιών του Αιγαίου και του Ιονίου, αλλά και της ελληνικής ενδοχώρας. Στη διάρκεια του 16ου αι., όταν η οθωμανική επέκταση τους απέκοψε από τα ασιατικά εμπορικά κέντρα, οι Βενετοί και οι Γενοβέζοι περιορίστηκαν στα νησιά που κατείχαν: οι Βενετοί στην Κρήτη, στην Τήνο, στα Κύθηρα και στα Επτάνησα, οι Γενοβέζοι στη Χίο.

Δεν ήταν όμως μόνο τα προϊόντα από αυτές τις περιοχές που περνούσαν το στενό του Γιβραλτάρ και κατέληγαν στην Πορτογαλία, στην Αγγλία, στη Φλάνδρα, στις πόλεις της Χανσεατικής Ένωσης, στην Ινδία και στη Βραζιλία. Οσο δραστήριοι και ευρηματικοί να ήταν οι Ιταλοί έμποροι δεν θα μπορούσαν να καλύψουν ένα τόσο ευρύ εμπορικό δίκτυο. Στο εμπόριο του Λεβάντε άρχισαν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους και οι έμποροι από τη Δυτική Ευρώπη, ωθούμενοι από τις αλλαγές που είχαν συντελεστεί το 13ο και το 14ο αι. Οι πόλεις, με την αύξηση του πληθυσμού τους και την αναπτυσσόμενη βιοτεχνία τους, διεκδικούσαν μερίδιο στην ιστορία αλλά και στην κατανομή του πλούτου. Η αυξημένη ζήτηση αναλώσιμων από τους κατοίκους των πόλεων, προκάλεσε αλλαγές στην αγροτική παραγωγή, δηλαδή επέκταση των καλλιεργειών αμπελιού και βιομηχανικών φυτών. Η ζήτηση για νέα και καλύτερα προϊόντα έφερε τους εμπόρους της Δυτικής Ευ-

ρώπης στην Ανατολική Μεσόγειο, εκεί όπου οι Βενετοί και οι Γενοβέζοι –στις ελληνικές χώρες που κατείχαν– είχαν προσαρμόσει την αγροτική παραγωγή στις ανάγκες της εμπορευματοποίησης. Δεν ήταν πια οι άρχοντες, οι ιδιοκτήτες της γης δηλαδή, που όριζαν τι θα παραχθεί, αλλά οι έμποροι, και κατ'επέκταση η Βενετία και η Γένοβα, οι εμπορικές υπερδυνάμεις της περιοχής. Οι έμποροι απέκτησαν γη και επένδυσαν στη βελτίωση της παραγωγής.

Μαλβαζίες και μοςχάτα

Το κρασί ήταν το προϊόν με τη μεγαλύτερη ζήτηση εντός και εκτός Μεσογείου. Άλλοτε έφτανε πέρα από το Γιβραλτάρ μέσω Βενετίας, άλλοτε απευθείας από τον τόπο παραγωγής στον τόπο κατανάλωσης. Οι μαλβαζίες, τα γλυκά κρασιά και τα μοςχάτα ήταν περιζήτητα στις αγορές της Δυτικής Ευρώπης μέχρι και το τέλος του 16ου αι. Αγγλικά, βενετικά, γενοβέζικα, πορτογαλικά και ισπανικά πλοία προσέγγιζαν τη Μονεμβασιά, την Κρήτη, τη Χίο, τη Σάμο και τη Λήμνο και φόρτωναν κυρίως κρασί, αλλά μερικές φορές και λάδι και βαφές υφασμάτων. Από τη Μικρά Ασία και την Κύπρο αγόραζαν στύψη και καμπλωτά υφάσματα (camlets), από την Κόρινθο σταφίδα, από τη Χίο φυτικό νέφτι και μαστίχα. Το εμπόριο κρασιού ήταν τόσο σημαντικό για την οικονομία της Κρήτης, ώστε το χαρακτήριζαν ανάσα όλων των κατοίκων του νησιού, ακόμα και των βιλάνων.

Στην Αγγλία η αγάπη για τη μαλβαζία (malvoisie την αποκαλούσαν το 14ο αι., malmsey από το 15ο

αι. – έτσι την αναφέρει και ο Σαίξπηρ στα έργα του) ήταν προνόμιο μόνο της αριστοκρατίας. Ήταν μάλιστα τόσο δυνατή αυτή η αγάπη, ώστε αρκετοί πίστεψαν ότι ο Γεώργιος, ο αδελφός του βασιλιά Εδουάρδου Δ', πνίγηκε σε ένα βαρέλι μαλβαζίας. Αδμонуούσε τόσο πολύ, σύμφωνα με τις φήμες, να γευτεί το κρητικό κρασί, ώστε αποφάσισε να πει κατευθείαν από το βαρέλι. Το κρητικό κρασί έφτανε μέχρι την Ινδία και τη Βραζιλία από τους Πορτογάλους, που το μετέφεραν στις αποικίες τους για να ευχαριστήσουν τους αξιωματούχους και τους στρατιώτες τους. Αλλά και οι Αγγλοι το επανεξήγαγαν στη Βόρεια Γερμανία και στη Δανία, εφόσον η εμπορία του κρασιού από τα νησιά του Αιγαίου ήταν ιδιαίτερα επικερδής, όπως όλων των ειδών πολυτελείας.

Στην Κρήτη, η μεγάλη παραγωγή κρασιού έβαλε σε κίνηση μια εφαιπτόμενη οικονομική δραστηριότητα, τη βιοτεχνία βαρελιών. Μεγάλες εισαγωγές δρυίνων βαρελοσανίδων γίνονταν και χιλιάδες βαρέλια φτιάχνονταν κάθε χρόνο. Δεν έγινε ωστόσο κάτι ανάλογο για τις μεγάλες ποσότητες μαλλιού που παράγονταν κάθε χρόνο στο νησί. Το 1494 ο Ιταλός περιηγητής Casola διαπίστωσε την ύπαρξη εκτεταμένης κτηνοτροφίας, αλλά όχι μιας βιοτεχνίας που θα αξιοποιούσε το μαλλί των προβάτων, ενώ οι μεγαλύτερες εισαγωγές στην Κρήτη ήταν υφάσματα: υφάσματα από τη Βενετία, την Αγγλία και αλλού. Όπως η αγροτική παραγωγή έτσι και η βιοτεχνική δεν αναπτύχθηκε αυτοδύναμα ή αυτόφωτα. Η εποπτεία της Βενετίας ήταν καθοριστική για το είδος και την έκταση της οικονομικής δραστηριότητας στις αποικίες της. Το κρασί απέδιδε δημόσια και ιδιωτικά κέρδη, τονώνοντας τη δημοσιονομία και το εισόδημα της τάξης των πατρικίων. Παράλληλα άφηνε μια αμυδρή ιδέα ευημερίας στους άμεσους καλλιεργητές και στους μεταφορείς του. Η Βενετία, η πόλη, είχε αναπτυγμένη βιοτεχνία και φρόντιζε να πουλάει τα προϊόντα της και στις θαλάσσιες κτήσεις της. Το κεντρικό στοιχείο της φεουδαλικής αποικιοποίησης, όπως την ονομάζει ο Max Weber, ήταν η εκμετάλλευση των φέουδων για τη συσσώρευση πλούτου.

Κυρίαρχοι του εμπορίου

Εκτός από τις επιμέρους επιδιώξεις κάθε αποικιοκρατικής δύναμης, η παραγωγή και η ζήτηση αγαθών λειτουργούσε στο ευρύτερο πλαίσιο μιας οικονομίας που από το τέλος του 15ου αι. ξεπέρασε τα όρια αυτοκρατοριών και κρατών. Λειτουργούσε αυτόνομα και μόνο ορισμένες παράμετροί της ρυθμιζόνταν από τις πολιτικές αποφάσεις των κρατών. Η ανακάλυψη της πυξίδας, η εξέλιξη των πλοίων, η ανάπτυξη της εμπορικής λογιστικής ήταν τα απαραίτητα εργαλεία για την εξάπλωση της Δυτικής Ευρώπης αλλά και της ιδέας της συσσώρευσης πλούτου και της επένδυσής του σε κερδοφόρες δραστηριότητες. Σταδιακά, ο ατλαντικός εμπορικός άξονας αναπτύχθηκε σε σημασία εις βάρος του μεσογειακού. Ακόμα και τότε, όμως, ο έλεγχος του μεσογειακού εμπορίου πέρασε στους εμπόρους των ατλαντικών δυνάμεων (Αγγλία, Ολλανδία, Γαλλία). Το πιο τρανό παράδειγμα στάθηκε το μονοπώλιο που επέβαλλαν οι Αγγλοι στην εμπορία της σταφίδας από τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά. Ενώ το εμπόριο του κρασιού έφθινε, η διακίνηση σταφίδας προς την Αγγλία παρέμεινε ανθηρή μέχρι και το δεύτερο μισό του 17ου αι. Η ενσωμάτωση των ελληνικών περιοχών στην ευρωπαϊκή οικονομία – κόσμος έγινε έμμεσα. Η επικράτηση της Βενετίας, κυριαρχική ή εμπορική, στον ευρύτερο χώρο της Ρωμανίας και η εισαγωγή νέων αντιλήψεων για την παραγωγή συνέδεσαν τις ελληνικές περιοχές με τις δυτικοευρωπαϊκές αγορές. Και στις ελληνικές περιοχές η Βενετία προσπάθησε να μειώ-

Από τα μεσογειακά λιμάνια στην Πορτογαλία, την Αγγλία, τη Φλάνδρα, ακόμη και μέχρι την Ινδία και τη Βραζιλία

► **Η Φλάνδρα, στα λιμάνια της οποίας έφταναν τα καράβια από τη Μεσόγειο, υπήρξε το κέντρο διακίνησης κρασιών προς τη Βόρεια Ευρώπη. Η άφιξη των νέων κρασιών τον Οκτώβριο στο λιμάνι της Αντιβέρπης, σε μικρογραφία φλαμανδικού Προσεχητάριου του 16ου αι. (Μόναχο, Bayerische Staatsbibliothek).**

σει το κόστος των συναλλαγών: να εγκαθιδρύσει κράτος δικαίου, να ασφαλίσει αμυντικά τα λιμάνια που την ενδιέφεραν, αλλά και να προωθήσει συνθήκες πολιτικής ομαλότητας στον χώρο. Προσπάθησε, δηλαδή, να διασφαλίσει την εμπορική δραστηριότητα και να προσελκύσει αγοραστές των προϊόντων της. Οι Έλληνες έμποροι είχαν τον ρόλο του αντιπροσώπου μεγάλων ευρωπαϊκών εμπορικών οίκων. Πολύ λίγα ήταν τα ελληνόκτητα πλοία που έκαναν το ταξίδι πέρα από το Γιβραλτάρ. Στη διάρκεια του 16ου αι. ο Ματθαίος Βεργής, Κερκυραίος μόνιμα εγκατεστημένος στη Βενετία, και ο Μιχάλης Σουμάκης, Ζακυνθινός, ήταν από τους λίγους εμπόρους-πλοιοκτίτες που ανέλαβαν πρωτεύοντα ρόλο στο εμπόριο του κρασιού, της σταφίδας και των σιτηρών.

Εκτός αγοράς

Μετά την ανάπτυξη ήρθε η πτώση της εμπορίας των ελληνικών κρασιών. Τα μοσχάτα κρασιά, που πήραν τη σκυτάλη από τη μαλβαζία το 16ο αι., είχαν όλο και πιο φθίνουσα συμμετοχή στο εμπόριο πολυτελών ειδών. Η εξέλιξη αυτή δεν ήταν και πάλι αυτόφωτη. Οι αμπελώνες της Δυτικής Ευρώπης βελτιώθηκαν εντυπωσιακά, και έτσι ο ανταγωνισμός στην αγορά αλκοολούχων ποτών στην Αγγλία, στη Φλάνδρα και στη Γερμανία έγινε ιδιαίτερα σκληρός. Προς το τέλος του 16ου αι. Ισπανοί καλλιεργητές κατάφε-

ραν να παρατείνουν τη διάρκεια διατήρησης του κρασιού και να ανακαλύψουν τις ευεργετικές ιδιότητες της παλαιώσης. Στη Γαλλία οι παραγωγοί κρασιού επανεπένδυσαν τα κέρδη τους στη βελτίωση του αμπελώνα και στη δημιουργία νέων προϊόντων, όπως της σαμπάνιας. Το ίδιο συνέβη στην Πορτογαλία, όπου εμφανίστηκε το πορτ. Στην ισπανοκρατούμενη Ολλανδία ήταν φυσιολογικό να προτιμώνται τα ισπανικά κρασιά και η εμπορία τους. Το ρούμι από την Τζαμάικα και το τζιν έκαναν την εμφάνισή τους στην Αγγλία, δημιουργώντας νέες συνθήκες στην κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών. Στις ελληνικές περιοχές η παραγωγή έφθινε σε ποιότητα και ποσότητα λόγω της δυσάρεσκειας των καλλιεργητών προς τους φεουδάρχες. Η Βενετία, μάλιστα, δεχόμενη μεγάλη προσφορά κρασιών από τη Νότια Ιταλία και την Ιστρία, αποφάσισε να δώσει κίνητρα για την αναδιοργάνωση της αγροτικής παραγωγής, στρέφοντας το ενδιαφέρον των καλλιεργητών στο λάδι. Και στη Βενετία, άλλωστε, παρατηρήθηκε σημαντική μεταστροφή των καταναλωτών στο acquanítae. Η Κρήτη σταδιακά κατακλύστηκε από ελαιώνες, ώστε λίγα χρόνια μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Τούρκους (1669) ιδρύθηκαν εκεί σαπωνοποιίες που τροφοδοτούνταν από τους τοπικούς ελαιώνες.

Το εμπόριο μικρών αποστάσεων, στον χώρο μεταξύ Βενετίας και Κωνσταντινούπολης, παρέμεινε ανθηρό παρά τις πολεμικές αναμετρήσεις και την πειρατεία. Και οι ξένοι έμποροι δεν έλειψαν ποτέ. Από το στενό του Γιβραλτάρ άρχισαν να ξαναπερνούν πλοία με ελληνικά προϊόντα τον 19ο αιώνα, μεταφέροντας ένα εμπόρευμα που θύμιζε παλιούς καιρούς, τη σταφίδα από την Πελοπόννησο. ❧

Ελληνες χαρτογράφοι την Αμερική

► Παγκόσμιος χάρτης του Γεωργίου Σιδέρη (1550). Πρωτοποριακή χαρτογράφηση στηριγμένη σε πορτογαλικά πρότυπα. Στην ενδοχώρα της Αφρικής κυριαρχεί η αναζήτηση των πηγών του Νείλου, ενώ στην Αμερική συγχέονται οι ανακαλύψεις με τους θρύλους – οι τέσσερις ποταμοί του Παραδείσου στον Βορρά και μνεία ανθρωποφάγων και γιγάντων στον Νότο).

▲ Τα Βρετανικά Νησιά στον άτλαντα του Ιωάννη Ξενοδόχου (1520). Η Σκωτία εμφανίζεται ως ξεχωριστό νησί και η Ιρλανδία στηρίζεται στη χαρτογράφηση του Πτολεμαίου.

Τον ΓΙΩΡΓΟΥ ΤΟΛΙΑ

Ερευνήτριά ΚΝΕ/ΕΙΕ

Η ΤΕΧΝΗ των πορτολάνων ήρθε στα ελληνικά νερά από τη Γένοβα, τη Βενετία και τη Μεσόσηνη, και είχε δεχθεί τις επιδράσεις από την τέχνη των χαρτογράφων της Μαγιόρκας. Η ελληνική ανταπόκριση στη ναυτική αυτή τέχνη της Μεσογείου απαρτίζεται από το έργο οκτώ κατασκευαστών ναυτικών χαρτών και εντοπίζεται στην περίοδο 1459-1610.

Από αυτούς, οι πέντε είναι επώνυμοι, οι Αντώνιος Πελεκάνος, Ιωάννης Ξενοδόχος, Γεώργιος Σιδέρης, Αντώνιος από τη Μήλο και Νικόλαος Βουρ-

δόπουλος, ενώ οι υπόλοιποι τρεις παραμένουν ανώνυμοι και τους ξεχωρίζουμε βάσει του τόπου όπου κατέληξαν τα έργα τους (ο Ανώνυμος της Λούκκα, ο Ανώνυμος της Νέας Υόρκης και ο Ανώνυμος των Αθηνών). Η παραγωγή αυτή συγκροτεί ένα σύνολο 47 έργων, τα οποία καλύπτουν τα βασικά είδη ναυτικής χαρτογραφίας της εποχής, δηλαδή τους πορτολάνους - χάρτες, τους πορτολάνους - άτλαντες και τα νησολόγια.

Οι περισσότεροι από τους Έλληνες κατασκευαστές προέρχονται από τη βενετική Ανατολή και είναι συχνά ενταγμένοι στην ενετική ναυτική τάξη. Τα έργα τους φέρουν συνήθως ιταλικά τοπωνύμια και εγγραφές. Μόνον ανώνυμοι χαρτογράφοι από τα μισά του 16ου αι. και μετά και ο Νικόλαος

Βουρδόπουλος στην αυγή του 17ου αι., συνέταξαν πορτολάνους χάρτες σε ελληνική γλώσσα.

Μια πρώτη παρατήρηση πρέπει να συγκροτήσουμε ευθύς εξαρχής: οι Έλληνες ναυτικοί δεν φαίνεται να βγαίνουν από τη Μεσόγειο και τις κλειστές θάλασσες της Προποντίδας, του Εύξεινου και της Αζοφικής που την περιβάλλουν. Τα ελννόγλωσσα έργα περιορίζονται πράγματι σχεδόν αποκλειστικά στις περιοχές αυτές, όπως εξάλλου και οι αντίστοιχοι ελληνικοί αφηγηματικοί πορτολάνοι, της ίδιας περιόδου.

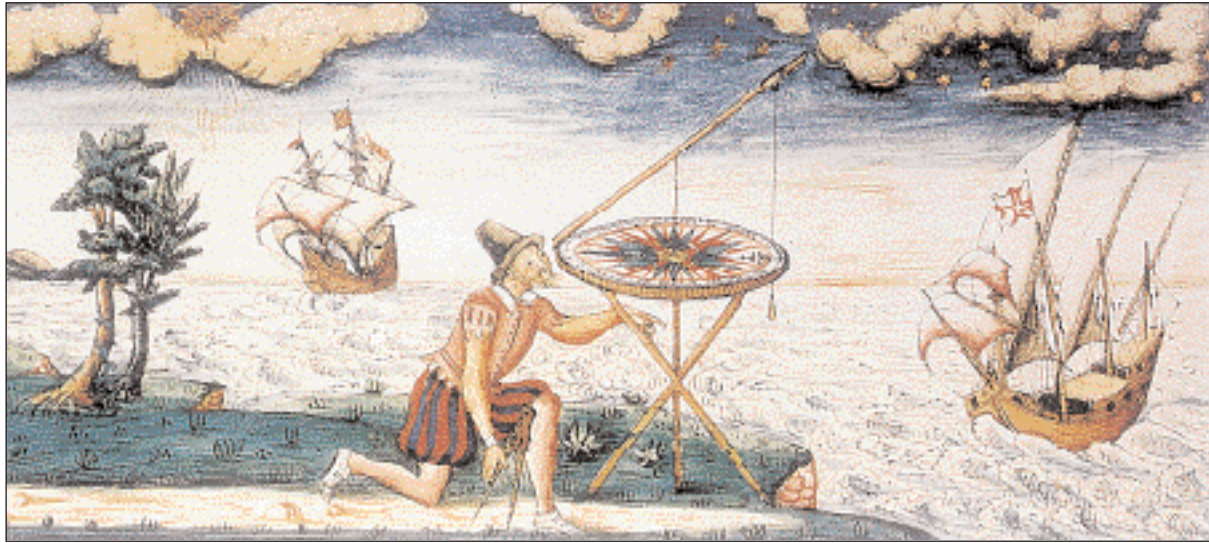
Ιταλόγλωσσα παραγωγή

Η απεικόνιση των εκτός της Μεσογείου περιοχών εντοπίζεται αποκλειστι-

κά στην παραγωγή έργων Ελλήνων κατασκευαστών συνταγμένων στα ιταλικά. Η μελέτη της παραγωγής αυτής μας οδηγεί συστηματικά προς τη Βενετία, με την ανθηρή ελληνική της κοινότητα, τη μητρόπολη της Κύπρου, της Κρήτης, αρκετών νησιών του Αιγαίου και των νησιών του Ιονίου κατά τον 16ο αι. Στο κέντρο αυτό πραγματοποιείται το μεγαλύτερο ποσοστό της ελληνικής παραγωγής. Εκεί φαίνεται να μαθαίνει την τέχνη ο Ξενοδόχος, ο Σιδέρης, ο Αντώνιος· εκεί να αναζητήσαν τα πρότυπά τους και να κατασκεύασαν το μεγαλύτερο μέρος

Η πέραν της Μεσογείου θάλασσα στους ελληνικούς πορτολάνους χάρτες

► **Ναυτικός που υπολογίζει ασφαλέστερα το στίγμα του πλοίου του από τη ξηρά. Από γαλλικό εγχειρίδιο ναυπηγικής. Περιγραφή. Χάβρη, 16ος αι. (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).**

των έργων τους. Τέλος, από τις αφιερώσεις του Σιδέρη και του Αντωνίου μπορούμε να κρίνουμε ότι τα έργα των δύο αυτών εξαιρετικά παραγωγικών Ελλήνων κατασκευαστών προορίζονταν για μια βενετσιάνικη πελατεία πατρικίων και αξιωματούχων.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της ιταλόγλωσσας ελληνικής παραγωγής είναι μια έντονη ακαδημαϊκή τάση, έκδηλη σε πολλά σημεία των έργων Ελλήνων κατασκευαστών. Για παράδειγμα, προτιμούν συχνά αρχαϊκά τοπωνύμια (όπως Νήσοι των Μακάρων για τα Κανάρια Νησιά) ή περιλαμβάνουν σε ναυτικούς άτλαντες, ιστορικούς χάρτες της Ελλάδας.

Για τις περιοχές εκτός Μεσογείου χαρακτηριστικός παραμένει ο χειρισμός των βρετανικών νησιών και της Σκανδιναβίας. Ο Ξενοδόχος και ο Σιδέρης, ακολουθώντας το ακαδημαϊκό ρεύμα της εποχής τους, τις παρουσιάζουν χωρισμένες σε δύο διαφορετικά νησιά. Η Σκανδιναβία και η Βαλτική δεν ήταν ακόμη γνωστές. Η τελευταία συχνά απουσιάζει συνήθως από τους πορτολάνους των Ελλήνων κατασκευαστών, ενώ η Σκανδιναβία εμφανίζεται ενωμένη με τη Ρωσία, όταν δεν αποδίδεται με τρόπους εντελώς φανταστικούς.

Ο κύριος όγκος της αφρικανικής ηπείρου, αυτός που δεν βρέχεται από τη Μεσόγειο, άρχισε να παίρνει μορφή στους ατλαντικούς χάρτες στις αρχές του 15ου αι. Ο διάπλους του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας από τον Bartolomeu Dias και τα ταξίδια του Vasco da Gama αναθεώρησαν σταδιακά την πτολεμαϊκή χαρτογραφική απόδοση της Αφρικής. Ωστόσο, οι ανατολικές ακτές παραμένουν εν πολλοίς άγνωστες και η απόδοσή τους παρουσιάζει τις σημαντικότερες παραμορφώσεις. Ανάμεσα στα διάφορα έργα της ελληνικής παραγωγής, για τη χαρτογράφηση της αφρικανικής ηπείρου έχουν ενδιαφέρον κυρίως ο ναυτικός χάρτης του Σιδέρη του 1550, βασισμένος σε πρότυπα καταλανικά της εποχής, όπως ο Juan de la Cosa, ο Diego Ribeiro ή ο Diego Homen και, σε μικρότερο βαθμό, οι χάρτες της Αφρικής που περιλαμβάνονται στους άτλαντες του Αντωνίου από τη Μήλο. Χαρακτηριστική είναι και η απόδοση της Ερυθράς Θάλασσας με κόκκινο χρώμα. Επιπηρεασμένοι από τα πρότυπα των μεγάλων Εβραίων χαρτογράφων της Μαγιόρκας, αρκετοί Έλληνες χαρτογράφοι αντιγράφουν ακόμη και τη λευκή γραμμή στο βόρειο μέρος της Ερυθράς Θάλασσας, η οποία υπενθύμιζε το σημείο όπου τη διέσχισε ο Μωυσής.

Η χαρτογραφική απόδοση της Αμε-

ρικής στους παγκόσμιους πορτολάνους και τους άτλαντες του Σιδέρη και του Αντωνίου από τη Μήλο παραμένει αντιπροσωπευτική των διαταγών και των παλινδρομήσεων του 16ου αι. ως προς τα ζητήματα που έθετε η ανακάλυψη της νέας ηπείρου. Αρχικώς, οι απόψεις που διατυπώθηκαν ήταν οι ακόλουθες: άλλοι πίστεψαν ότι η «νέα» νήσος Hispaniola ήταν η μυθική Antilla, πράγμα που ενστερνίζεται και ο Σιδέρης στον χάρτη του του 1560. Άλλοι, όπως ο Κολόμβος, πίστεψαν ότι ήταν η ανατολική ακτή της Ασίας, άλλοι ότι ήταν ένα ακόμη, μακρινό νησί του συμπλέγματος των Καναρίων κι άλλοι ότι επρόκειτο για μία νέα ηπείρο. Ο Σιδέρης θα λάβει υπόψη του όλες τις περιπτώσεις. Στον Άτλαντα του 1562 θα παρουσιάσει την Αμερική συνδεδεμένη με την Ασία, ενώ στον Άτλαντα του 1563 θα την παρουσιάσει ως διαφορετική ηπείρο.

Πιο ευτυχής από τον Σιδέρη, τουλάχιστον ως προς τις επιλογές των προτύπων του στάθηκε ο Αντώνιος από τη Μήλο. Σε αυτό βοήθησε και το γεγονός ότι το έργο του παρήχθη κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αι., όταν πολλά από τα ζητήματα στα οποία προσέκρουσε ανεπιτυχώς ο Σιδέρης, είχαν πλέον επιλυθεί οριστικά. Ως προς τη χαρτογράφηση της αμερικανικής ηπείρου, ο Αντώνιος επιχειρεί μια ορθότερη απόδοση του βορείου τμήματος, αποφεύγοντας να θίξει το ζήτημα του αν ενώνεται ή όχι ο Νέος Κόσμος με τον Παλαιό. Επιτυχέστερη είναι ακόμη και η απόδοση των βρετανικών νησών, καθώς και εκείνη των βορείων ευρωπαϊκών περιοχών.

Η «μεσογείο-κεντρικότητα» των χαρτογραφικών ενδιαφερόντων των Ελλήνων κατασκευαστών ενισχύεται και από την παραγωγή νησολογιών του Αντωνίου από τη Μήλο. Το κύριο σώμα του νησολογίου παραμένει ο παλιός και οικείος κορμός των νησιών της Μεσογείου, στον οποίο ο Αντώνιος συχνά προσθέτει (χωρίς όμως να χαρτογραφεί) περιγραφές ορισμένων νησιών του Ινδικού Ωκεανού και της Καραϊβικής. Τα νησολόγια του Μίλλο είναι ναυτικά επαγγελματικά βοηθήματα, άκρως ενδιαφέροντα διότι παρουσιάζουν συνοπτικά τις μέσες τεχνικές γνώσεις και τα ενδιαφέροντα των ναυτικών κατά τα τέλη του 16ου αιώνα.

Όσο και αν τα στοιχεία μας επιβάλλουν να παραδεχθούμε τον καθαρά μεσογειακό χαρακτήρα της ελληνικής αναγεννησιακής χαρτογραφίας, οφείλουμε να μνημονεύσουμε εδώ μια απόπειρα ανανέωσης των πραγμάτων: στα 1542, ο Νικόλαος Σοφινός εκδίδει σε απλή ελληνική γλώσσα ένα ευσύντοπο εγχειρίδιο, που τιτλοφορείται *Περί κατασκευής και χρήσεως κρικωτού αστρολάβου*, οργάνου που, σύμφωνα με τον συγγραφέα, «χρησιμεύει γαρ πάνυ προς τε τας ωροσκοπήσεις νύκτωρ τε και μεθ' ημέραν, και προς τας λήψεις των τόπων κατά μήκος και πλάτος...».

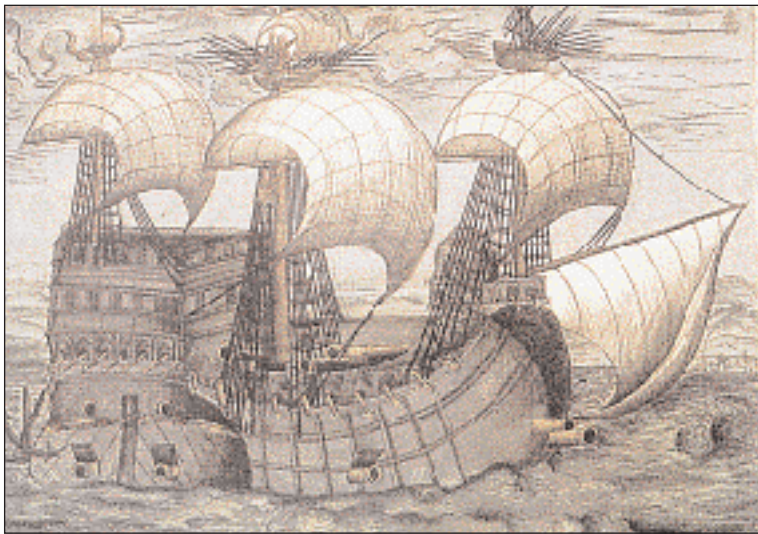
Ο ναυτικός αστρολάβος (αρθρωτός ή κρικωτός) αποτελεί βελτίωση την οποία επέφεραν οι ποντοπόροι Πορτογάλοι κατά τα τέλη του 15ου αι. Με τη μετατροπή του παλαιού κερσαιού αστρονομικού οργάνου σε ναυτικό, κατέστη δυνατή η χρήση του αστρολάβου στις θαλασσινές συνθήκες και ο πολύτιμος υπολογισμός του στίγματος των πλοίων. Εντούτοις οι ναυτικοί της Μεσογείου δεν αισθάνθηκαν την ανάγκη να προστρέξουν σε έστω και υποτυπώδεις αστρονομικούς υπολογισμούς προκειμένου να γνωρίσουν το στίγμα τους στις δικές τους θάλασσες, και τούτο έως τα τέλη του 17ου αι. Η έκδοση του Σοφινού σε απλή γλώσσα, κατανοητή από τους Έλληνες ναυτικούς της εποχής, αποτελεί μια ενδιαφέρουσα απόπειρα εκσυγχρονισμού της ελληνικής ναυτικής τέχνης και ταυτόχρονα στήριξης της ελληνικής ναυσιπλοΐας σε περιοχές εκτός της Μεσογείου. Πράγματι, ο απαξιωμένος στην οικεία Μεσόγειο αστρολάβος, απέβαινε απαραίτητο βοήθημα μόλις ένα πλοίο ξανοιγόταν στον ωκεανό. ❀

▲ **Κρικωτός ή αρθρωτός αστρολάβος από γαλλικό εγχειρίδιο ναυπηγικής. Περιγραφή. Χάβρη, 16ος αι. (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας).**

Οι χάρτες προέρχονται από το βιβλίο του Γ. Τόλια «Οι ελληνικοί ναυτικοί χάρτες πορτολάνοι, 15ος - 17ος αιώνας», εκδ. «Ολκός», Αθήνα 1999.

«Γκριέγκος» στην ανακάλυψη του Νέου Κόσμου

▲ Το σκάφος «Σάντα Τρινιδάδ». Στο ελληνικό πλήρωμα του Μαγγελάνου αναφέρονται ναύτες, λωιτρόμοι στα σκάφη «Βικτόρια», «Σαν Αντόνιο» και «Κονθελιόν» (φωτ. H. Johnson, «The History of Wine», London 1989).

▼ Οι Κρητικοί Ντε Ρόδας ή Νια Ρόντι αναφέρονται τόσο στα πλήρωματα του Μαγγελάνου όσο και στη Σεβίλλη και το Μεξικό κατά τον 16ο αι. και δεν φαίνονται να είναι αποκομμένοι από την Κρήτη. Στην εικόνα, Κρητικοί, απεικονίζεις κηιτόρων κατά Gerola σε ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Μέσα Λακόνια Μιραμπέλου, Λασιόθι (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμ. Ι, Εκδοτική Αθηνών).

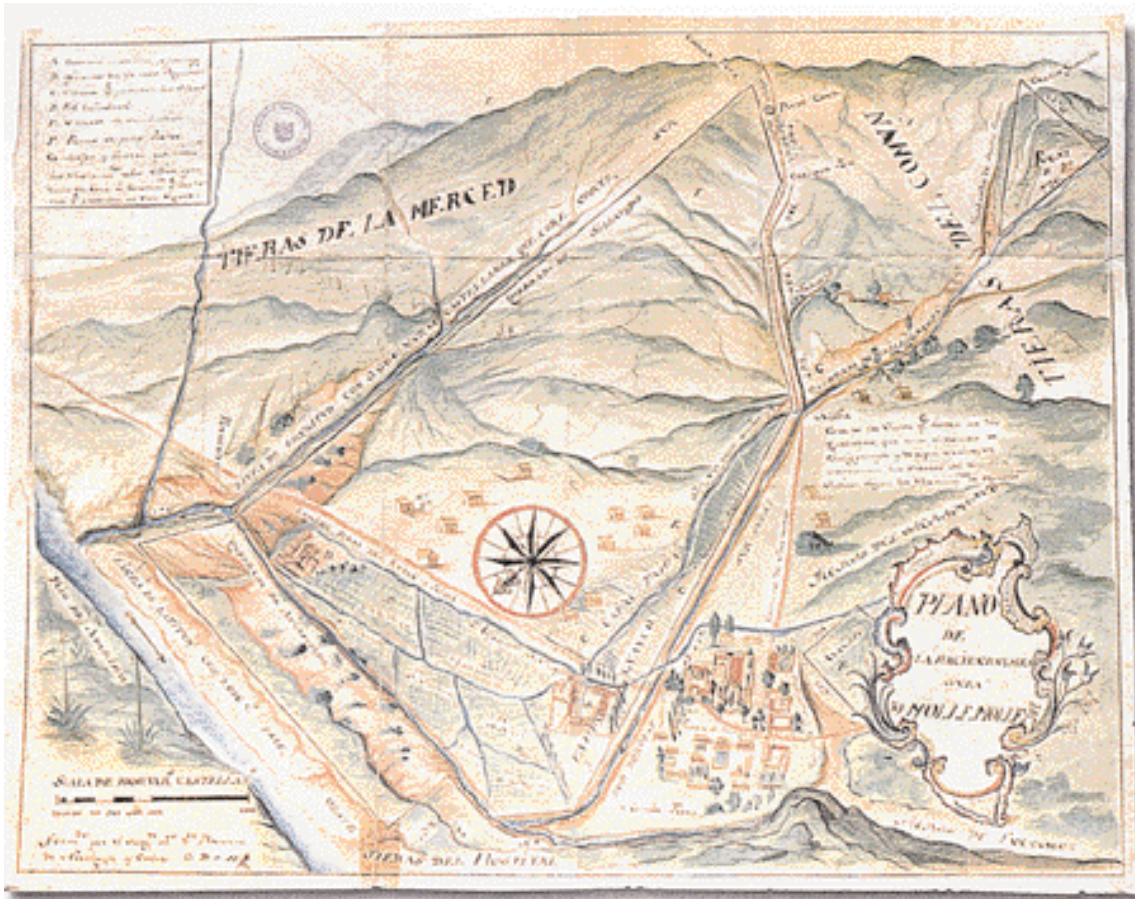

Τον **Ν. Ε. ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ**

Καθηγητή της Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο,
γ. διευθυντή των Γενικών Αρχείων του Κράτους

Η ΙΣΤΟΡΙΑ αυτή είναι στην αρχή της, παρά το ότι έχουν συλλεγεί στοιχεία, έχουν δημοσιευθεί μονογραφίες και άρθρα, έχουν γίνει συνέδρια. Η συμβολή των Ελλήνων –ας το πούμε όμως κατευθείαν με τη σωστή λέξη, των Γραικών– στις «Μεγάλες Ανακαλύψεις», όπως συνηθίζουμε να τις λέμε, μένει να γραφεί.

Τα στοιχεία έως σήμερα είναι πολύ περιορισμένα – δεν έχουν αναδιφρηθεί τα περισσότερα από τα σχετικά αρχεία της Ιβηρικής, παρά τις σχετικές έρευνες του Ι. Χασιώτη και σε ένα άλλο επίπεδο, του Χ. Δ. Λάζου, και βέβαια μένουν πάντα τα αρχεία των χωρών που δημιουργήθηκαν ως αποτέλεσμα των ανακαλύψεων. Επιπλέον, η ιστοριογραφία των ανακαλύψεων πάσχει σ' ένα βαθμό από τη λογική των εθνικών ιστοριών και του ψυχολογικού ατομικισμού που κα-

▲ Σχέδιο της εκμετάλλευσης (hacienda) Mollemolle, στο Κοΐζκο των Περου (Γενικό Εθνικό Αρχείο των Περου).

ρακτρήριζε παλαιότερα την ιστοριογραφία: μεγάλες ανακαλύψεις, τολμηρών εθνικών ηρώων. Κάθε χώρα ήθελε, για το εθνικό της γόντρο, να αναδείξει αναδρομικά τη συμβολή της σ' αυτήν τη μεγάλη περιπέτεια της ανθρωπότητας, που ωστόσο πραγματοποιήθηκε κυρίως υπακούοντας σε μιαν αυτονόπη ανάγκη του μεσαιωνικού κόσμου. Περισσότερη γη για κατάκτηση, έλεγχος των δρόμων της Ανατολής.

Οι Έλληνες, αφού συγκροτήθηκαν σε εθνικό κράτος, δεν μπορούσαν να λείπουν από τη διεκδίκηση μιας συμβολής σ' αυτήν την εμπειρία. Αρκούσαν σ' αυτό μερικά ονόματα, μερικές υποθέσεις καμιά φορά και η φαντασία, για να ταυτισθούν πρόσωπα ή και να «αναταυτισθούν», να επινοηθεί η ύπαρξη ενός χάρτη που στα χέρια τους είχαν οι «βυζαντινοί», η ύπαρξη ενός καπετάνιου που είχε πάει πέρα από τις θάλασσες και είχε το μυστικό του κ.τ.λ. Ιστορίες δηλαδή απ' αυτές που κυκλοφορούσαν στα λιμάνια της Μεσογείου, του Ατλαντικού, της Βαλτικής, από αρχαιστάτων χρόνων, και τις διηγούνταν ψαράδες ή ναυτικοί σ' όποιον ήθελε να τις ακούσει.

Σε τελευταία ανάλυση, τίποτα δεν ήταν εντελώς ψέματα ούτε όμως και οφείλεται η ανακάλυψη των δυτικών θαλασσιών οδών στην ύπαρξη ενός χάρτη ή κάποιων ναυτικών, που είπαν τον δρόμο σε άλλους. Η «ανακάλυψη» ήταν το προϊόν μιας μακράς εξέλιξης, επιστημονικής, πολιτικής, οικονομικής και τεχνολογικής, που ενεργοποιείται από τα πρώτα ιστορικά χρόνια, τουλάχιστον όσο μας επιτρέπουν οι γνώσεις μας να ξέρουμε, για να ολοκληρωθεί όταν ο δυναμισμός του δυτικού συστήματος χρειάστηκε οπωσδήποτε να φτάσει στην Ανατολή από νέ-

ους δρόμους, υποτάσσοντας ό,τι έβρισκε στο πέρασμά του. Η Αμερική άλλωστε είχε κατοικηθεί από Ασιάτες αιώνες πριν την ανακάλυψήν τα ιβηρικά πληρώματα, όπως είχε ανακαλυφθεί και από Σκανδιναβούς. Απλώς ήταν διαφορετικές μετακινήσεις.

Και οι Έλληνες σ' αυτήν την τελευταία, τη «μεσογειακή» ανακάλυψη της Αμερικής;

Στοιχεία και αβεβαιότητες

Στα ναυτολόγια του δεύτερου ταξιδιού του Κολόμβου, αυτού που ξεκίνησε στις 25 Σεπτεμβρίου του 1493, όταν ο θαλασσοπόρος εξακολουθούσε να πιστεύει ότι είναι κοντά στην Ασία και μάλιστα, στην Ιαπωνία, την Τσιπανγκού όπως την έλεγαν τότε, υπάρχει το όνομα Johan Griego, ναύτη από τη Γένοβα, πλήρωμα της караβέλας Γκαρντέρα. Τα στοιχεία αυτά είναι ισχυρά. Η Γένοβα είχε σχέσεις με την Ανατολή για αιώνες. Το εθνικό όνομα ενός ναυτικού δεν λέει και πολλά για την καταγωγή του, άμεση ή απώτερη, ούτε βέβαια μας ερμηνεύει τη σημασία του. Του δόθηκε κατά τη ναυτολόγησή του, ήταν μια ισπανοποίηση του γενοβέζικου greco; Τι σημαίνει greco ή griego στα ισπανικά ή τα γενοβέζικα της εποχής.

Η Ισπανία, κυρίως η Σεβίλλη, ήταν τότε γεμάτη από μικρές ξένες κοινότητες, ιδίως Ιταλούς της Γένοβας, αφού προς τα εκεί τους έστελνε η διεύρυνση των πιστωτικών και εμπορικών επιχειρήσεών τους. Και τέως Βενετούς υπηκόους όπως ήταν οι Κρητικοί ή οι Επτανήσιοι που βρίσκονταν στη Σεβίλλη ο Ι. Χασιώτης τον 16ο αι. Πέρασμα των караβιών, το Κάντιξ ή η Σεβίλλη αναπόφευκτα θα μαγνητίζαν πολλές κατηγορίες ενδιαφερομένων.

Πολλοί στην υπηρεσία της χώρας διαμονής τους άλλαζαν «υπηκοότητα» και γλώσσα και θρησκεία, όπως έκανε για τα δύο απ' αυτά και ο ίδιος ο Κολόμβος. Η εθνική καταγωγή δεν σημαίνει εκείνη την εποχή ό,τι σημαίνει για μας σήμερα και η ίδια η θρησκεία, ισχυρός πόλος ταυτότητας αδυνατίζε για αυτούς που απομακρύνονταν από την κοινότητα καταγωγής τους. Το ελληνικό πλήρωμα του Μαγγελάνου -αυτού του Πορτογάλου άρχοντα που βρήκε περισσότερη κατανόηση στους Ισπανούς παρά στην ίδια του την πατρίδα, όπως άλλωστε και ο Κολόμβος, όταν αναζήτησε να βρει το πιθανό νότιο πέρασμα προς τις Ινδίες- είναι ίσως πιο «ομιλητικό», έχοντας όμως κατά νουν όλες τις παραπάνω επιφυλάξεις. Ο ναύκληρος στο σκάφος Βικτόρια (τα άλλα ήταν το Τρινιδάδ, το Σαν Αντόνιο, το Κονθεψιόν, το Σαντιάγκο) είχε εγγραφεί ως Μίχαηλ Ντα Ρόντι, αυτό σημαίνει από τη Ρόδο, αλλά το όνομα συναντάται και στην Κρήτη και την Κέρκυρα, και δυο άλλοι ως Φίλιππος Ντα Ρόντι και ως Μιχαήλ Σάντσεθ Ντα Ρόντι. Στην ίδια αποστολή έχουμε τον Χουάν Γκριέγκο από τη Νάπολη της Ρωμανίας (το Ναύπλιο), στο Βικτόρια, ενώ ο Σίμων από τον Αζιό (sic) (Νάξος;) είναι ναύτης στο Σαν Αντόνιο και ο Ματθαίος Ντε Γκόρφο (Κερκυραίος) ή Ματθαίος Γκριέγκο ναύτης στο Κονθεψιόν. Ο λοστρόμος του Βικτόρια, ο Φρανθίσκο Αλμπο, αναφέρεται από τον (sic) Αζιό (Νάξος;) και ως «κάτοικος» Ρόδου και κράτησε το ημερολόγιο του πλοίου, του μόνου πλοίου που επέζησε της αποστολής αν και όχι του μόνου ναυτολόγιου. Γράφει σε ισπανικά της Καστίλλης και έχει ένα ισπανοποιημένο όνομα. Οπότε πάλι τίθεται το ερώτημα του ακριβούς χαρακτήρα της καταγωγής του. Ας σημειωθεί ότι μέλος της αποστολής, γραμματικός της και λόγιός της, ήταν κι ένας ιππότης της Ρόδου από τη Βικέντσια της Ιταλίας, που βρέθηκε στην Ισπανία ως ακόλουθος του παπικού νούντιου, ο Αντόνιο Πιγκαφέτα. Ήταν συγγενείς, ώστε να ναυτολογηθούν όλοι μαζί ως μέλη μιας μικρής οικογενειακής επιχειρήσεως; Ας μην ξεχνάμε ότι οι περισσότεροι «Έλληνες» που εμφανίζονται στα ισπανικά αρχεία αυτήν την εποχή, ως συνεργάτες της Ισπανίας ή με άλλες ιδιότητες, εμφανίζονται κατά κανόνα οικογενειακά. Αλλά ο Κερκυραίος και ο Ναυπλιώτης ποιες διαδρομές ακολούθησαν (κατάσκοποι, συνεργάτες των Ισπανών στις βενετικές θάλασσες;) ως τέως Βενετοί υπήκοοι;

Ισπανία - Νέος Κόσμος

Ντα Ρόντι πάντως, που συναντιούνται και ως Ντε Ρόδας ή Ντι Ρόντι κατά τη σύγχυση των προθέσεων da, di, de και κατά τη συγκεχυμένη προφορά του «Ρόδος», κυρίως Κρητικούς μάλιστα, συναντάμε πολλούς στη Σεβίλλη των πρώτων ετών του 16ου αι., όπως θα συναντήσουμε και στο Μεξικό των πρώτων χρόνων της κατάκτησής του. Μένει πάντα το πρόβλημα πώς πρέπει να διαβάσουμε την πρόθεση ντε, ντα ή ντι. Με κεφαλαίο d, οπότε αυτή είναι ενσωματωμένη στο όνομα και δεν δείχνει άμεσα την καταγωγή ή με μικρό

είναι, οπότε είναι μια πρόθεση που δείχνει την προέλευση;

Δεν ήταν όλοι αποκομμένοι από την Κρήτη, στην αρχή τουλάχιστον. Ετσι έχουμε έναν Μανόλη Κωνσταντίνο Ντα Ρόντι, ανιψιό του Ιακώβου, εγκαταστημένου ήδη από τεσσαρακονταετία το 1570, στη Σεβίλλη. Είναι «Ισπανοί», αλλά η Βενετία τους παρακολουθεί, ως τέως υπηκόους. Συναντάμε επίσης έναν Αγουστίν Ντε Ρόδας, στη Γουακατσούλα του Μεξικού, μέλος της πρώτης αποστολής κατάκτησής του. Παντρεμένος ή σύντροφος μιας Καταλίνα από την οποία είχε παιδιά, δεν φαίνεται να έχει επωφεληθεί από τα αγαθά της κατάκτησης και μαρτυρείται φτωχός. Είναι έμποροι, αλλά κυρίως ναύτες και τεχνικοί, όπως εκείνος ο Μαμπριάνο ή Μανουέλ Γκριέγκο, παντρεμένος με τη σόρια Αραδίλ Λοπούδα (Αλεπούδα, Λαμπούδα;) στη Βερακρούς, όπου σταδιοδρομεί ως αρχιεπιστάτης ενός λογίου ευγενούς και ως «επιθεωρητής» πλοίων, αλλά και ως υπάλληλος καταχωρήσεων της κίνησης τους. Βρισκόμαστε σταθερά σε έναν κύκλο ναυτών, τεχνικών της ναυπηγικής, μεσαιών ή χαμηλών γραμματικών και μεσαιών εμπόρων, κατηγορίες σχεδόν πλεονασματικές στις βενετικές κτήσεις της Κρήτης ή της Επτανήσου. Μια προσωπογραφία των μεσαιών κοινωνικών στρωμάτων της ελληνολατινικής ανατολής, αυτών δηλαδή που κατά κανόνα, μετακινούνταν περισσότερο αφού δεν είχαν δική τους γη, θα επέτρεπε ίσως να εξηγηθεί καλύτερα η μετακίνηση προς τις νέες ευκαιρίες που θεωρητικά άνοιξαν οι Δυτικές Ινδίες, αλλά και να ταυτισθούν καλύτερα οι οικογένειες που συμμετείχαν σ' αυτήν την κινητικότητα.

Ο Δωρόθεος ή Θεόδωρος που φαίνεται ότι ήταν μέρος της αποστολής του Παμφίλο Ναρβάθ στη Φλόριντα, το 1527, και αναφέρεται επίσης ως Griego, επιβεβαιώνει με τις γνώσεις του για το καράβωμα των πλοίων, τη σχέση αυτών των προσώπων που παίρνουν μέρος στις αποστολές με τις τεχνικές κατασκευών. Γνώσεις που μπορούσαν να έχουν αποκτηθεί στους ταρσανάδες μικρούς και μεγάλους των βενετικών νησιών της Ανατολής. Η αποστολή του Ιακώβου Καρτιέ, στον Καναδά, το 1534, ναυτολογεί από τα μέλη μιας ελληνικής παροικίας στη Γαλλία. Συγκροτημένης παροικίας, αφού διαθέτει και παπά, τον Κυριακούλη Κανδαύλη, της οποίας όμως οι ναυτικοί που είχαν ακολουθήσει τον Καρτιέ, χάθηκαν κατά την παραμονή τους στις εκβολές του Αγίου Λαυρεντίου. Η διαδρομή της παροικίας αυτής έως την εμφάνισή της στα γαλλικά πληρώματα, δεν είναι γνωστή, αλλά ίσως ακολούθησε τους δρόμους των Στραθιώτη και τους πολέμους της Ιταλίας, που πρόσφεραν πολλές δυνατότητες στρατολόγησης, επιτρέποντας σ' αυτούς που αναζητούσαν κάποια τύχη να προτιμήσουν είτε τους στρατούς του Αψβούργου είτε τους στρατούς των Γάλλων. Μετακινούνται πάντως σε μικρές «κοινότητες», με έναν αρχηγό, σπανίως μόνοι. Κοινότητες που συχνά έχουν χαρακτήρα οικογενειακό ή μιας συγκέντρωσης συντοπιτών που θέτει τις υπηρεσίες της στη διάθεση ενός διοργανωτή (επιχειρη-

ματία) αποστολής ανακαλύψεως. Οι υπηρεσίες είναι ναυτικές ή τεχνικές, μεσαιών πάντως επιπέδου, δηλαδή συναντάμε πλοηγούς ή πυροβολητές, αλλά ποτέ κυβερνήτες καπετάνιους ή αρχηγούς αποστολής.

Ντε Κάντια, Φωκάς, Γεράκης

Η τύχη θα μπορούσε να κάνει τα υπόλοιπα, όπως στην περίπτωση του Ντε Κάντια, που ακολουθώντας τον Φρανθέσκο Πιζάρρο, ως πυροβολητής, στην περιπετειώδη ανακάλυψη του Περού, θα παίξει πιο πολύπλοκο ρόλο, με μερικούς συμπατριώτες του στα γεγονότα που ακολούθησαν. Ανακάλυψη του Κουζκο, κατάλυση της αυτοκρατορίας των Ινκα, δολοπλοκίες και εμφύλιος μεταξύ Ισπανών για την επικράτησή τους στη νέα χώρα. Ο μυστηριώδης αυτός Κρητικός, Ντε Κάντια, που ενέπνευσε τον Κόντογλου, είναι ένα παράδειγμα των δυσκολιών που πραγματικά παρουσίαζε η περιπέτεια των ανακαλύψεων για εκείνους που ήλπιζαν ότι πρόσφερε δυνατότητες καλύτερης ζωής τους: σύντομα βρίσκονταν μέσα στο πλαίσιο των δομών της κατάκτησης, που ελεγχόταν κυρίως από την κρατική και την εκκλησιαστική ιεραρχία των κατακτητών και διατηρούσε πάγιες τις κοινωνικές ιεραρχίες. Λίγοι πλούτισαν παρά το θάρος τους, όπως ο Πέτρος ή Πέδρο Ντε Κάντια, και ο Τζώρτζης Γκριέγκο, επίσης Κρητικός, στο Περού, που η παρουσία του όμως δημεύθηκε προς όφελος της Ιεράς Εξέτασης.

Όπως είδαμε και παραπάνω, το πέρασμα για ένα Κρητικό ή Επτανήσιο Βενετό υπήκοο, στις υπηρεσίες της Ισπανίας, δεν ήταν φαινόμενο ασυνήθιστο. Οι Ισπανοί ναυλοχούσαν στην ανατολική Μεσόγειο και στα Οθωμα-

νικά και Ιόνια παράλια, σε αναζήτηση πληροφοριών, κατασκοπών, εν δυνάμει συνεργατών για μια αντιβενετική ή αντιοθωμανική εξέγερση. Ο Κεφαλλονίτης Ιωάννης Φωκάς, Χουάν Ντε Φούκα, στην ισπανική του πολιτογράφηση, βρέθηκε στην ισπανική υπηρεσία και γρήγορα στα μέσα του 16ου αι. στον Νέο Κόσμο. Τουλάχιστον αυτός είχε ένα κανονικό όνομα, δεν ήταν ένας εντελής ανώνημος γκριέγκο. Ονομα μάλιστα αριστοκρατικό, με βυζαντινές συνδηλώσεις, γεγονός που σήμαινε ότι η οικογένειά του είχε κά-

ποια ιστορία ή κάποια θέση που της επέτρεπε να αναφερθεί σε μια γενεαλογία. Γεγονός που βοηθούσε κάπως σε μια κοινωνία, όπως η ευρωπαϊκή της εποχής, που όλοι τρελαινόταν για τίτλους —ο ίδιος ο Κολόμβος είχε όλη τη

ζωή, ιδίως μετά τις επιτυχίες του, αφιέρωσε μεγάλο μέρος της προσπάθειάς του να αποδείξει πως δεν στερούνταν κάποιας ευγενικής καταγωγής, ο γιος του μάλιστα την επινόση. Ο Ιωάννης Φωκάς, ανακάλυψε (1592) για λογαριασμό των Ισπανών, παρά τις έντονες αμφισβητήσεις και ορισμένες αμφιβολίες που μπορούν να υποστηριχθούν σοβαρά, το στενό που χωρίζει το Βανκούβερ από την αμερικανική ήπειρο. Η γεωπολιτική σημασία της ανακάλυψης ενός άλλου δυτικού περάσματος, βόρεια αυτήν τη φορά, που οι ναυτικοί ονόμαζαν στενό του Ανιάν, ο δικός μας Βερίγγιος πορθμός, θα αναδείξει εκ των υστέρων για τους Ισπανούς, τη μερική έστω επιτυχία του Φωκά που πίστευε ότι το ανακάλυψε. Αρχικά δεν είχαν δώσει καμιά σημασία στην ανακάλυψή του. Είχε προηγουμένως ταξιδέψει, ως πλοηγός του ισπανικού στόλου στις Δυτικές Ινδίες, στις Φιλιππίνες και την Κίνα.

◀ Χάρτης του Τεπειζίνγκο, μια ριεβλα, δηλαδή μια αγροτική καλλιέργεια (Μεξικό, Γενικό Αρχείο του Εθνους).

Η ιστορία του Κωνσταντίνου Γεράκη, Κεφαλλονίτη επίσης, συνοψίζει ίσως όλες τις προηγούμενες, με έναν νέο παράγοντα τώρα, τον αγγλικό. Στην υπηρεσία των Αγγλων, από τα δέκα του -τώρα τον 17ο αιώνα, το ρόλο των Ισπανών έχουν οι Αγγλοι στα Επτάνησα —θα βρεθεί ναυαγός στο Σιάμ όπου επενδύει κάποιες οικονομίες του. Οι επαφές του με τοπικούς προστάτες, του επιτρέπουν να επιστατεύει το τοπικό εμπόριο, γεγονός που τον βάζει στο στόχαστρο της Αγγλικής Εταιρείας των Ινδιών, κάνοντάς τον, αντιθέτως συμπαθή στη γαλλική ομόλογο εταιρεία και φυσικά στη γαλλική κυβέρνηση. Ανέβηκε πολύ ψηλά στην τοπική κοινωνία, ένας βασικός υπουργός του βασιλιά του Σιάμ, που όμως ακολούθησε τη συνθησισμένη διαδρομή μετά τον θάνατο του προστάτη του, κατηγορήθηκε δηλαδή για προδοσία. Μερικοί απόγονοί του μαρτυρούνταν ως τον ύστερο δέκατο όγδοο αιώνα.

Επίλογος

Γκριέγκος, Γκρέκος, Γκρηκς, ή και Γκρίνγκος ακόμα, (αν η ετυμολογία αυτής της λέξης είναι από το γκριέγκο) ναύτες, πλοηγοί, τεχνίτες, γραμματείς, έμποροι, που για τους πιο πολλούς δεν έχουμε ούτε τα πραγματικά ονόματά τους, ούτε καν την ακριβή σημασία του γεωγραφικού προσωνυμίου τους, και που λίγα ξέρουμε για τη μόρφωσή τους, τη θρησκεία τους, τις απόψεις τους, συχνά ξεχασμένοι και από τα ίδια τα μέλη της πρώτης αποστολής τους σε μια μακρινή γη (στο Βαλπαράϊζο, στον Καναδά). Μέλη, ωστόσο, της μεγάλης ανακατάταξης που έφεραν στον παλιό κόσμο, οι ανακαλύψεις, μετακινώντας πληθυσμούς, συχνά μόνο με την υπόσχεση κάποιου κέρδους «πέρα από τις θάλασσες». Η παλιά γεωγραφία και οι μεσαιωνικές γαίες, δεν μπορούσαν να συγκρατήσουν τόσο δυναμισμό και η νέα γεωγραφία, αναπαρήγαγε τους μηχανισμούς της παλιάς.

Ελληνες στην κατάκτηση

Της ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ιστορικού – ΙΒΕ/ΕΙΕ

ΕΙΝΑΙ ΗΔΗ γνωστή η παρουσία Ελλήνων στις υπερπόντιες επιχειρήσεις της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Πρόκειται για τους *Greci di ventura* ή *Griegos de Levante*. Συνήθως, οι Έλληνες που ζούσαν στην Ισπανία και υπηρετούσαν στα πληρώματα των μεγάλων εξερευνητών στις πηγές μνημονεύονται χωρίς επώνυμο αλλά με το όνομα της χώρας τους ή της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Τους αποκαλούσαν Griego ή Greco, προσωνύμιο που επιδέχεται πολλές ερμηνείες, αλλά και που δημιουργεί δυσκολίες στη μελέτη και στην αξιολόγηση της συμμετοχής των Ελλήνων ναυτικών στην κατάκτηση του Νέου Κόσμου.

Ειδικότερα, για τη συμμετοχή των Ελλήνων στην κατάκτηση του Μεξικού σώζονται μόνο αποσπασματικές και έμμεσες πληροφορίες. Εκτεταμένη αρχαιολογική έρευνα τόσο στα ισπανικά αρχεία όσο και στα αρχεία των χωρών που καταλήφθηκαν θα προσκόμιζε πιθανότατα νέα στοιχεία. Ωστόσο, παρά τις όποιες ερευνητικές δυσκολίες και την έλλειψη ειδήσεων πάντα είναι πολύτιμη η συγκέντρωση των διαθέσιμων πληροφοριών.

Σημαντική στην κατάληψη Κεντρικής και Νότιας Αμερικής ήταν η συμβολή των Κρητικών. Από τις αρχές του 16ου αι. Κρητικοί ναυτικοί είχαν εγκατασταθεί στη Σεβίλλη, η οποία αποτελούσε ορμητήριο των θαλασσοπόρων προς τις Δυτικές Ινδίες. Εκτός από τον γνωστό Πέτρο τον Κρητικό, ο οποίος συμμετείχε στις εκστρατείες του Φρανθίσκο Πιζάρο και του Ντιέγο Αλμάγρο, οργανώνοντας το ισπανικό πυροβολικό κατά τη διάρκεια της κατάκτησης του Περού, υπάρχουν πληροφορίες και για άλλους Κρητικούς

που έλαβαν μέρος στην κατάκτηση του Μεξικού (1517–1521).

Η συμβολή των ντε Ρόδας

Ένας ήταν ο Νικόλας ντε Ρόδας (Νταρόδης), ο οποίος είχε γεννηθεί στην Κρήτη και ήταν γιος του Φραγκίσκο Benbard Fracaci και της Μαρίας Αμπράμο. Ήταν παντρεμένος με παιδιά, και διέθετε κατοικία με όπλα και άλογα. Ο Νικόλας ντε Ρόδας έφθασε στη Νέα Ισπανία με τον Πάμφιλο ντε Ναρπαέζ (1470/1480–1528) την περίοδο 1520–1521 και συμμετείχε στην κατάκτηση της Πόλης του Μεξικού, καθώς και άλλων επαρχιών που καταλήφθηκαν πρωτύτερα. Από τη σχετική με το πρόσωπό του μαρτυρία συνάγεται ότι ο πλουτισμός αποτελούσε βασικό κίνητρο για τον Νικόλας ντε Ρόδας, γιατί, όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται, είχε κάνει τα πάντα προκειμένου να αυξήσει την περιουσία του.

Σε έγγραφα που εντοπίστηκαν στο Κρατικό Αρχείο της Βενετίας σώζονται πληροφορίες για τον κρητικής καταγωγής, αλλά εγκαταστημένο επί εικοσι χρόνια στη Σεβίλλη, Μανόλη Κωνσταντίνο ή Νταρόδη. Στην ίδια πόλη ζούσε επίσης επί σαράντα χρόνια και ο θεός του, Ιάκωβος Νταρόδης. Ο Μανόλης Κωνσταντίνος, όπως αποκαλύπτεται από τα παραπάνω έγγραφα, επισκέφθηκε το 1570 τους συγγενείς του στην Κρήτη για να τους μοιράσει μερικά από τα κέρδη που είχαν αποκτήσει ο ίδιος και ο ο θεός του κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους στον Νέο Κόσμο.

Δεν αποκλείεται ο Νικόλας ντε Ρόδας (Νταρόδης), όπως υποστήριξε ο Κώστας Κύρρης, να είχε κάποια συγγενική σχέση με τους εγκαταστημένους στη Σεβίλλη Μανόλη Κωνσταντίνο και Ιάκωβο Νταρόδη. Η υπόθεση αυτή θα πρέπει να ευσταθεί, γιατί το επώνυμο Νταρόδος, αν και δηλώνει απώτερη καταγωγή τη νήσο Ρόδο, απαντάται στην Κρήτη από τον 13ο

αι. έως και την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς. Κρητικοί με το επώνυμο Νταρόδος –κατά κύριο λόγο ιερείς, μοναχοί, ζωγράφοι– μνημονεύονται σε πολλές αρχαιολογικές πηγές την περίοδο που εξετάζουμε.

Είδαμε ότι ο Νικόλας ντε Ρόδας (Νταρόδης) είχε μητέρα τη Μαρία Αμπράμο. Πρόκειται για ένα άλλο επώνυμο που επίσης μαρτυρείται συχνά στην Κρήτη. Στα μέσα του 1563, για παράδειγμα αναφέρεται ο Γιώργος Αμπράμο, που κατείχε το αξίωμα του *comandador*. Προχωρώντας λίγο περισσότερο την υπόθεση του Κύρρη θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ανάμεσα στους συγγενείς που επισκέφθηκαν ο Μανόλης Κωνσταντίνος ή Νταρόδης και ο Ιάκωβος Νταρόδης, ανήκε ενδεχομένως και η οικογένεια της Μαρίας Αμπράμο, της μητέρας του Νικόλα ντε Ρόδας.

Στην κατάκτηση του Μεξικού είχε λάβει μέρος επίσης και ένας άλλος Κρητικός με το ίδιο επώνυμο, ο Αγουστίν ντε Ρόδας (Νταρόδης). Οι πληροφορίες για το συγκεκριμένο πρόσωπο είναι έμμεσες. Απλώς μαρτυρείται η Καταλίνα ντε Ρόδας, που κατοικούσε στη Γουακατσούλα και ήταν σύζυγός του. Εκείνος είχε πεθάνει πριν από οκτώ μήνες και ήταν ένας από τους πρώτους κονκισταδόρες του Μεξικού. Ωστόσο αγνοούμε τόσο την προέλευση της Καταλίνας όσο και αν πρόκειται για τη νόμιμη σύζυγό του Αγουστίν ντε Ρόδας, μολοντί είχε μαζί του τέσσερις γιους και μία κόρη. Φαίνεται ότι ο πατέρας τους δεν κατάφερε να αποκομίσει πολλά κέρδη από τις περιπλανήσεις του και οι απόγονοί του ήταν φτωχοί.

Η δράση όμως των Κρητικών στο Μεξικό δεν περιορίζεται στους ντε Ρόδας. Ειδήσεις διαθέτουμε και για τον Μανουέλ Γκριέγο που είχε γεννηθεί στην Κρήτη και ήταν γιος του Μιχαήλ Μαυριανού και της Σόρια Αραδίλ Λοπούδα. Ο Μανουέλ Γκριέγο κατοικούσε στη Βέρα Κρουζ και εργαζόταν ως ελεγκτής των πλοίων που έφταναν

▲ Η ισπανική εισβολή στο Μεξικό, 1519-1520.

► Ισπανός πολεμιστής μπροστά στον Μεγάλο Ναό στην πρωτεύουσα των Αζτέκων, Τενοχτιτλάν, σε μικρογραφία από «Ιστορία των Αζτέκων» του 1576 (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

του Μεξικού

◀ Η πορεία των Κορτές προς το Μεξικό, σε μεξικανικό χειρόγραφο της εποχής της κατάκτησης (πηγή: Φ. Κορτές «Η κατάκτηση του Μεξικού», εκδ. «Στοχαστής» Αθήνα 1999).

από την Ισπανία. Αναλάμβανε επίσης να τα καταχωρεί σε βιβλία, σε περίπτωση που απουσίαζαν οι αρμόδιοι υπάλληλοι. Πριν αναλάβει τη θέση του ελεγκτή, και συγκεκριμένα την περίοδο 1525–1530, ο Μανουέλ Γκριέγο είχε πραγματοποιήσει τρία ταξίδια μεταξύ Ισπανίας και Μεξικού.

Αλέξανδρος Μαυροκέφαλος

Αξίζει να σταθούμε στο υπερπόντιο οδοιπορικό ενός Πατρινού, του Αλέξανδρου Μαυροκέφαλου, ο οποίος γεννήθηκε γύρω στα 1532 και πέθανε το 1617. Σε μικρή ηλικία –μεταξύ των ετών 1547 και 1552– κατέφυγε στις ισπανικές κτήσεις της Ιταλίας, για να καταταγεί στις στρατιωτικές μονάδες της Σικελίας, στις οποίες είχαν στρατολογηθεί και άλλοι φυγάδες από την

Πελοπόννησο. Στα 1550 περίπου τον συναντάμε να υπηρετεί στις νηοπομπές που πηγαινόερχονταν μεταξύ του Παλαιού και του Νέου Κόσμου, ακολουθώντας την περίφημη *carrera de Indias*. Το 1565 συμμετείχε στο εκστρατευτικό σώμα του εξερευνητή Πέδρο Meléndez de Avilés (1519–1574), λαμβάνοντας μέρος στις ισπανογαλλικές συγκρούσεις που σημειώθηκαν στις ανατολικές ακτές της Φλόριντα.

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι την περίοδο 1566–1567 ο Μαυροκέφαλος, επικεφαλής 25 ιππέων, περιόδευσε στην Κούβα και στο Μεξικό, είτε προς αναζήτηση μεταλλειοφόρων περιοχών είτε με σκοπό να υποτάξει όσους ιθαγενείς δεν είχαν αποδεχθεί την ισπανική κυριαρχία. Οι περιπλανήσεις του Μαυροκέφαλου συνέχι-

στηκαν στις Φιλιππίνες, όπου παρέμεινε αρκετά χρόνια. Ύστερα από πολλές περιπλανήσεις επέστρεψε το 1593 στη Μαδρίτη, απαιτώντας ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του. Αποδεικτικό των πολυτιμων υπηρεσιών που κρίθηκε ότι είχε προσφέρει είναι το γεγονός ότι τελικά εξασφάλισε τη μισθοδοσία του εφ' όρου ζωής από τα ταμεία της Σικελίας, η οποία ανερχόταν σε 12 σκούδα τον μήνα.

Ένα ακόμη ταξίδι

Η συμμετοχή των Κρητικών στην κατάκτηση του Μεξικού θα πρέπει ασφαλώς να συσχετιστεί με τη γεωγραφική θέση και τα προϊόντα του τόπου της καταγωγής τους. Η Κρήτη την περίοδο αυτή αποτελούσε έναν από τους σημαντικότερους εμπορικούς

σταθμούς της Ανατολικής Μεσογείου και πολλά προϊόντα της –κυρίως το κρασί– διακινούνταν στη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη, όπως για παράδειγμα τα λιμάνια της Αγγλίας, των Κάτω Χωρών, Φλάνδρα και Αμστερνταμ, καθώς και το Ντάντσιχ της Πολωνίας. Εξάλλου πολλοί Κρητικοί είτε ήταν οι ίδιοι πλοιοκτήτες είτε υπηρετούσαν ως καπετάνιοι και απλοί ναυτικοί. Ήταν αναμενόμενο λοιπόν ορισμένοι τουλάχιστον από αυτούς να προχωρήσουν σε υπερπόντιες αναζητήσεις.

Από τις λιγοστές μαρτυρίες που αναφέρθηκαν συνάγεται ότι οι πρώτοι Έλληνες κονκισταδόρες θυμούνταν τον τόπο καταγωγής τους και τον δήλωναν, όταν αυτό χρειαζόταν. Δεν ξεχνούσαν επίσης τους ανθρώπους που άφηναν πίσω τους. Ας επαναλάβουμε σ' αυτό το σημείο την περίπτωση του Μανόλη Κωνσταντινίου (Νταρόδη) που επισκέφθηκε μετά τα υπερατλαντικά ταξίδια του τους συγγενείς του στην Κρήτη για να μοιραστεί μαζί τους χρήματα και αναμνήσεις. Ετσι, οι καρποί των υπερατλαντικών ταξιδιών δεν έφταναν μόνο στις χώρες που οργάνωσαν τα δρομολόγια, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, αλλά είχαν αποδέκτες και τις ιδιαίτερες πατρίδες των ναυτικών που συμμετείχαν, στην προκειμένη περίπτωση την Κρήτη.

Χωρίς άλλο, θεωρούσαν την άφιξή τους στην Κεντρική και Νότια Αμερική ως ένα ακόμα ταξίδι–περιπέτεια και τους νέους τόπους εγκατάστασης, προσωρινούς. Αρωγοί στην εντύπωση αυτή ήταν οι εικόνες που ανακάλυπταν, οι οποίες δεν διέφεραν πολύ από εκείνες της πατρίδας τους. Σύμφωνα με τη διαπίστωση του ιστορικού F. Braudel:

Όταν βλέπει κανείς στο Μεξικό να περνούν οι χωρικοί επάνω σε γαϊδούρια, χωρίς να το θέλει φέρνει στον νου του ανθρώπους και τοπία από τη Μεσόγειο. Και τέτοιες ευκαιρίες έχει πολλές. ❧

Ενδεικτική βιβλιογραφία

S. G. Canoutas, «Christopher Columbus, a Greek Nobleman», New York 1943.

I. K. Χασιώτης, «Σχέσεις Ελλήνων και Ισπανών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», Θεσσαλονίκη 1969.

I. K. Χασιώτης, *Ειδήσεις για Πατρινοὺς φυγάδες στην Κάτω Ιταλία κατά τον ΙΣΤ' και ΙΖ' αιώνα*, «Τόμος τιμητικός Κ. Ν. Τριανταφύλλου», τόμ. Α', Πάτρα 1990.

Costas P. Kyrris, *Sur quelques Cretois qui ont participé à la conquête du Mexique*, «Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου», τ. Β', Αθήνα 1974, 149–154.

X. Δ. Λάζος, «Έλληνες στην ανακάλυψη και εξερεύνηση της Αμερικής», Αθήνα 1990.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ EL PRIMER REY BAIA DOR DE VASCARINCA ALEBAIA DOR DEL PERU

▲ Ο πρώτος πρεσβευτής του Ινκα Ουασκάρ σονταντάι με τους Ισπανούς.

▲ Ανακήρυξη του Μάνκο Ινκα αυτοκράτορα στο Κούσκο.

Ενας Κρητικός

Του ΚΩΣΤΑ Γ. ΤΣΙΚΝΑΚΗ

Ιστορικού ΙΒΕ/ΕΙΕ

ΤΟ 1527, η ολιγομελής ομάδα που είχε συγκροτήσει ο Φρανθίσκο Πιζάρο (1471-1541) για την εξερεύνηση των ακτών του Περού, βρέθηκε σε μεγάλο δίλημμα. Το πλοίο, στο οποίο είχε επιβιβαστεί, αγκυροβόλησε στο λιμάνι του Τουμπέζ. Παρά τις φιλικές διαθέσεις των ντόπων κανείς δεν ήξερε τι θα συνέβαινε μόλις κατέβαιναν οι άνδρες.

Τις κρίσιμες αυτές ώρες η στάση ενός μέλους του πληρώματος απέβη καθοριστική. Ο τολμηρός άνδρας ήταν Griego και ονομαζόταν Pedro de Candia. Γνωρίζοντας τις συνέπειες της ενέργειάς του, προθυμοποιήθηκε να αναλάβει τη δύσκολη αποστολή. Το επικείμενο που χρησιμοποίησε για να κάμψει την αντίσταση του επικεφαλής του ήταν αφοπλιστικό: «Αν πεθάνω, θα χάσεις ακόμη έναν άνδρα, γεγονός που δεν έχει σημασία. Αν όμως πετύχω, η νίκη σου θα είναι ακόμη μεγαλύτερη».

Για τις επόμενες κινήσεις του, ιδιαίτερα αποκαλυπτική είναι η μαρτυρία του γνωστού Ισπανοαμερικανού συγγραφέα Galcilaso de la Vega (1540-1615). Χωρίς καθυστέρηση, φόρεσε την επιβλητική πανοπλία του, προσαρτώντας το σπαθί στη ζώνη του. Με το αριστερό του χέρι κράτησε την καλογαλισμένη ατσάλινη ασπίδα του και με το δεξί του ένα ξύλινο σταυρό μήκους τριών ποδιών. Αποχαιρέτησε τους συντρόφους του και κατέβηκε θριαμβευτικά στην ακτή. Οι ντόποι εξαπλάγησαν από το θέαμα που αντίκριζαν. Αναρωτιόντουσαν αν ήταν Θεός ή άνθρωπος ο γενειοφόρος άνδρας που ερχόταν προς το μέρος τους. Τελικά οι γέροι της πόλης αποφάσισαν να ελευθερώσουν ένα λιοντάρι και μια τίγρη που φύλαγαν για τον βασιλιά τους. Προς έκπληξη όλων τα άγρια ζώα ξάπλωσαν στα πόδια του παράξενου επισκέπτη. Ενθαρρυσμένος εκείνος, έσκυψε και άρχισε να τα καϊδεύει. Κρατώντας τον σταυρό πάνω από τα κορμιά τους ήθελε να δείξει ότι οι ιδιότητες του εμβλήματος καθιστούσαν ακίνδυνα τα άγρια θηρία. Οι κάτοικοι, πεπεισμένοι ότι έφθασε από τον ουρανό ο γιος του Ηλίου, άρχισαν να τον λατρεύουν. Τον οδήγησαν στον ναό τους και στα διαμερίσματα του βασιλικού παλατιού. Όλα ήταν σκεπασμένα με χρυσάφι. «Και μολονότι ο χριστιανός αυτός είχε καταπλήξει τους Ινδιάνους, και εκείνοι, με τη σειρά τους, τον κατέπληξαν ακόμη περισσότερο», σχολιάζει κλείνοντας το σχετικό κεφάλαιο ο de la Vega.

Επιστρέφοντας στο πλοίο ο Πέτρος ο Κρητικός, διηγήθηκε στους συντρόφους του λεπτομερώς ό,τι είχε δει κα-

τά την περιήγησή του στην πόλη. Δυσκολεύτηκε ωστόσο να τους πείσει για την αλήθεια των λεγομένων του. Με κοινή συγκατάθεση όλων αποφασίστηκε η επιστροφή στον Παναμά. Δεν χρειαζόταν να συνεχίσουν το αναγνωριστικό ταξίδι τους, το οποίο αποδείχτηκε επιτυχημένο.

Το επεισόδιο που αναφέρθηκε περιέχει τις γνώριμες σε ανάλογα κείμενα υπερβολές. Σημασία όμως έχει το τελικό αποτέλεσμα, για το οποίο δεν τίθεται καμία αμφισβήτηση. Όλοι οι μεληπτιές της περιόδου, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις τους, συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι η αποβίβαση των Ισπανών στο Τουμπέζ και η πρόωπή τους στην ευρύτερη περιοχή του Περού επιτεύχθηκε σε ένα μεγάλο βαθμό χάρη σε αυτήν την πρώτη, εντυπωσιακή κάθοδο.

Μια περιπετειώδης ζωή

Ποιος ήταν όμως εκείνος ο θαρραλέος άνδρας που -αψηφώντας τον κίνδυνο- κατέβηκε στο εχθρικό πειβάλλον του Τουμπέζ; Οι πηγές της εποχής επανειλημμένα κάνουν λόγο γι' αυτόν. Πάντοτε όμως κατά τον ίδιο τρόπο: «Pedro de Candia». Με την αναφορά δηλαδή του ονόματος και του τόπου καταγωγής του. Σημειώνεται ότι με τη διατύπωση «Candia» -την περίοδο εκείνη- δηλώνονταν τόσο το νησί της Κρήτης όσο και η πόλη του Χάνδακα. Στην περίπτωση μας, φαίνεται ότι ισχύει το πρώτο.

Τα στοιχεία που διαθέτουμε για τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του Πέτρου του Κρητικού είναι απειροστικά λίγα, σε σημείο ώστε να είναι υπαρκτός ο κίνδυνος λάθους. Φέρεται να γεννήθηκε στον Χάνδακα τα χρόνια 1492-1493. Ο πατέρας του ήταν ναυτικός και η μητέρα του ταπεινής καταγωγής. Μένοντας ορφανός σε μικρή ηλικία, προστατεύτηκε από κάποιο γύφτο που ασκούσε το επάγγελμα του σιδηρουργού, όπου και έμαθε την τέχνη. Όταν μεγάλωσε, επιβίβαστηκε σε βενετικό πλοίο, όπου κατασκεύαζε πανοπλίες. Το βενετικό καράβι όμως συνελήφθη από κουρσάρους της Μπαρμπαρίας και έτσι ο Πέτρος ο Κρητικός βρέθηκε στο Αλγέρι. Εκεί, λόγω των γνώσεών του, χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή πυροβόλων. Υστερα από αιχμαλωσία τριών χρόνων κατόρθωσε να δραπετεύσει με ορισμένους άλλους συντρόφους του. Με το λατίνι που έκλεψαν πέρασαν στην Ισπανία.

Ο Φώτης Κόντογλου, στηριγμένος μάλλον στη δημιουργική φαντασία του παραμυθά, δίνει λεπτομερέστερες πληροφορίες για τα παιδικά χρόνια του Πέτρου του Κρητικού, οι οποίες πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη. Η ακλύ του μύθου του δαιμόνιου Κρητικού φαίνεται ότι τον επηρέασε ευεργετικά.

στην κατάκτηση του Περού

Ασχετα με την ορθότητα των παραπάνω, δεν θα απείχαμε μακριά από την πραγματικότητα αν υποστηρίζαμε ότι ο Πέτρος ο Κρητικός αποτελεί τυπικό δείγμα ανθρώπου του καιρού του. Οι ιδιόμορφες πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ανατολική Μεσόγειο –με τη Βενετία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία να ερίζουν για τη διεκδίκηση του χώρου– συχνά δημιουργούσαν ασφυξία σε ορισμένους. Η ανακάλυψη του Νέου Κόσμου ήταν η ευκαιρία που αναζητούσαν για το ξεδίπλωμα της δραστηριότητάς τους. Το πάθος για γρήγορο πλουτισμό και την απόκτηση δύναμης αποτελούσαν το ιδανικότερο δέλεαρ. Ο δρόμος που ακολουθούσαν συνήθως τα άτομα αυτής της κατηγορίας ξεκινούσε με το πέρασμά τους στην Ισπανία.

Στην Ισπανία, όπου βρέθηκε τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα ο Πέτρος ο Κρητικός, προσλήφθηκε αρχικά στη Βασιλική Ισπανική Φρουρά. Τα προσόντα του αποδείχτηκαν χρησιμότερα. Από απλός πυροβολητής αρχικά, εξελίχτηκε σε αξιωματικό, και συμμετείχε στις ισπανικές επιχειρήσεις εναντίον των Τούρκων στην Ιταλία, στο πλευρό του Πέδρο ντε los Pios.

Το πέρασμα στην Αμερική

Το 1527 ο Πέδρο ντε los Pios, με εντολή του Ισπανού βασιλιά, αναχώρησε για την Αμερική για να αντικαταστήσει τον κυβερνήτη του Παναμά Πεδράrias, που αντιμετώπιζε προβλήματα με τους Ινδιάνους. Μαζί του είχε τον Πέτρο τον Κρητικό, ο οποίος στον νέο τόπο εγκατάστασής του δημιούργησε εργαστήριο οπλοποιίας. Σε αυτό απασχολούνταν πέντε τεχνίτες –οι τρεις Έλληνες– κατασκευάζοντας όπλα για τις ισπανικές ανάγκες. Ο Πέτρος ο Κρητικός έλαβε ακόμη μέρος –πάντα υπό τις διαταγές του Πέδρο ντε los Pios– σε ορισμένες αποστολές εναντίον ντόπιων.

Ήταν η περίοδος που στον χώρο του Παναμά συνέρρεαν κάθε είδους τυχοδιώκτες, με την ελπίδα συμμετοχής σε πολεμικές αποστολές, από τις οποίες θα αποκόμιζαν τεράστια κέρδη. Ανάμεσα στα άπληστα εκείνα άτομα ήταν ο Φρανθίσκο Πιζάρο και ο Ντιέγο Αλμάγρο, οι οποίοι είχαν συλλάβει την ιδέα εξερεύνησης της χώρας νότια του Μεξικού. Στην οροσειρά των Άνδεων –προς τον Ειρηνικό Ωκεανό– υπήρχε η Αυτοκρατορία των Ινκας. Ο ηγεμόνας Ινκα εξουσίαζε έναν πληθυσμό οκτώ εκατομμυρίων περίπου Ινδιάνων. Οι πληροφορίες που υπήρχαν για την περιοχή –αν και συγκεχυμένες– έκαναν λόγο για την ύπαρξη αμύθητου πλούτου. Ο Πέδρο ντε los Pios ωστόσο ήταν αρνητικός στο ενδεχό-

μενο ανάληψης μιας τέτοιας πρωτοβουλίας.

Οι δύο φιλόδοξοι άνδρες οργάνωσαν το καλοκαίρι του 1526 μια πρώτη διερευνητική αποστολή. Με δύο πλοία, λίγες δεκάδες άνδρες και υποτυπώδη εξοπλισμό κατευθύνθηκαν προς τον ποταμό Σαν Χουάν. Από λεπτολασίες τους σε χωριά της περιοχής συναποκόμισαν πλούσια λάφυρα. Τα μετέφερε με ένα πλοίο στον Παναμά ο Αλμάγρο για να στρατολογήσει νέους μισθοφόρους. Το άλλο πλοίο –με εντολή του Πιζάρο που περίμενε στις εκβολές του ποταμού– συνέχισε ακόμη πιο νότια. Κατά την επιστροφή του από το νησί Γκάγιο και το ακρωτήριο Παζάντο, οι ιθύνοντες μετέφεραν όσες πληροφορίες κατόρθωσαν να συλλέξουν.

Ο Ντε los Pios αρνήθηκε την ενίσχυση της αποστολής, αλλά στο τέλος κάμφθηκε. Έθεσε όμως ως προϋπόθεση, μεταξύ των ανδρών που θα έδινε να είναι ο Πέτρος ο Κρητικός, επειδή διέθετε μεγάλη εμπειρία σε πολεμικές επιχειρήσεις και στο πυροβολικό. Ο συγκεκριμένος όρος, όπως όλα δείχνουν, είχε τη σκοπιμότητά του. Ο κυβερνήτης του Παναμά επιθυμούσε να έχει σαφή εικόνα για τα διαδραματιζόμενα

και μόνο έναν έμπιστο του πρόσωπο μπορούσε να του την εξασφαλίσει.

Υστερα από την άφιξη με 80 άνδρες του Αλμάγρο, η αποστολή συνέχισε την πορεία της προς Νότο. Τα πλοία της όμως δεν κατόρθωσαν να αγκυροβολήσουν σε κανένα σημείο. Πλήθος Ινδιάνων εμπόδιζαν την αποβίβα στους Ισπανούς. Το κλίμα μεταξύ των πληρωμάτων των πλοίων άρχισε να επιδεινώνεται. Ετσι κρίθηκε σκόπιμο να επιστρέψει ξανά στον Παναμά ο Αλμάγρο για ενισχύσεις. Ο Πιζάρο εγκαταστάθηκε στο νησί Γκάγιο, περιμένοντας τον σύντροφό του. Μόλις πληροφορήθηκε το αρνητικό αποτέλεσμα ο Ντε los Pios έστειλε πλοίο στον Πιζάρο

με την εντολή να επιστρέψει πίσω. Οι περισσότεροι στρατιώτες, εξαντλημένοι από τις κακουχίες, έδειξαν ανακουφισμένοι από την πρόταση.

Ο Πιζάρο, ωστόσο, δεν κάμφθηκε. Εκνευρισμένος, όπως μαρτυρούν οι πηγές, χάραξε με το ξίφος του μια γραμμή στην άμμο και δείχνοντας προς Νότο έθεσε στους συντρόφους του το ερώτημα: «Εδώ είναι το Περού και οι θησαυροί του. Εκεί ο Παναμάς και η φτώχεια του. Διαλέξτε. Εγώ πι-

Petro de Candia:
Σύντροφος και αντίπαλος του Πιζάρο στην κατάληψη της αυτοκρατορίας των Ινκας

γαινω προς νότο». Μόνο όμως δεκατρία άτομα τον ακολούθησαν. Ανάμεσά τους ήταν ο Πέτρος ο Κρητικός που –χωρίς κανέναν δισταγμό– βρέθηκε πρώτος στο πλευρό του αρχηγού του. Τους δεκατρείς επώνυμους φαίνεται ότι ακολούθησαν και ορισμένοι υπηρέτες που συνδέονταν μαζί τους φιλικά, όπως ο μαύρος Μέζα, στενός φίλος του Πέτρου του Κρητικού από τα χρόνια της κοινής αιχμαλωσίας τους στην Μπαρμπαρία. Σε αυτούς τους κονκισταδόρες οφείλονται –κατά κύριο λόγο– τα συνταρακτικά γεγονότα που ακολούθησαν.

Επιβιβαζόμενη σε ένα πλοίο η ομάδα του Πιζάρο, εγκατέλειψε το Γκάγιο και αγκυροβόλησε σε ένα άλλο μεγαλύτερο νησί, τη Γοργόνα. Με μια σχεδία που κατασκεύασαν πρόχειρα ο Πέτρος ο Κρητικός με το Μέζα, ανέλαβαν το δύσκολο έργο της καθημερινής περιπολίας στον ωκεανό, για τον εντοπισμό βοήθειας από παραπλέοντα πλοία. Υστερα από μήνες έφθασε ο Αλμάγρο με τροφές, όπλα και ελαχίστους στρατιώτες. Η κατώτερη της αναμενόμενης ενίσχυση δεν πτόνησε το πθικό των αποφασισμένων ανδρών. Ταξιδεύοντας προς Νότο έφτασαν στο Τουμπέζ.

Στην πόλη των Ινκας ο Πέτρος ο Κρητικός έμεινε δύο μέρες. Είχε τη δυνατότητα να μελετήσει εξονυχιστικά την αμυντική διάταξη της. Ετσι, η ισπανική επίθεση που εκδηλώθηκε λίγα χρόνια αργότερα εναντίον, αποδείχτηκε εύκολη υπόθεση.

Η οργάνωση της αποστολής

Επιστρέφοντας στον Παναμά ο Φρανθίσκο Πιζάρο αναζήτησε ενισχύσεις για την ανάληψη δράσης στο Περού. Μπροστά στην άρνηση του κυβερνήτη Πέδρο ντε los Pios να συναντήσει σε μια τέτοια προοπτική, αποφάσισε την άνοιξη του 1528 να μεταβεί στην Ισπανία, προς ενημέρωση της Βασιλικής Αυλής. Στο ταξίδι του, τον συνόδευσε ως υπασπιστής ο Πέτρος ο Κρητικός, γεγονός που αποκαλύπτει το σημαντικό ρόλο που έπαιζε πλέον ο τελευταίος.

Υστερα από διάφορες περιπέτειες ο Πιζάρο έγινε δεκτός από τους βασιλείς της Ισπανίας. Το προτεινόμενο σχέδιο προκάλεσε το ενδιαφέρον του Καρόλου Ε'. Στη συμφωνία που υπέγραψε στις 26 Απριλίου 1529 προβλεπόταν η παροχή τίτλων ευγενείας στους επικεφαλής της εκστρατείας κατάληψης του Περού. Οι άνδρες που είχαν ακολουθήσει τον Πιζάρο και παρέμειναν στη Γοργόνα –μεταξύ αυτών ήταν ο Πέτρος ο Κρητικός– απέκτησαν τον τίτλο του Ιδαλγού.

Στον σχεδιασμό που ξεκίνησε, του ανατέθηκε η ευαίσθητη θέση του διοικητή του πυροβολικού. Το αξίωμα τού έδινε τη δυνατότητα να παίζει αποφα-

οριστικό ρόλο στις εξελίξεις. Το ίδιο χρονικό διάστημα φαίνεται ότι ο Πέτρος ο Κρητικός ήλθε σε επαφή με πολλούς συμπατριώτες του που βρίσκονταν στην Ισπανία και τους έπεισε να τον ακολουθήσουν στην αποστολή που θα αναλαμβάνονταν. Ετσι εξηγούνται οι πληροφορίες ότι στις μετέπειτα επιχειρήσεις διέθετε μικρή προσωπική φρουρά από Κρητικούς, η οποία τον βοηθούσε στο πυροβολικό και στην κατασκευή των όπλων.

Γυρίζοντας στον Παναμά ο Φρανθίσκο Πιζάρο πήρε μαζί του τους αδελφούς του Χερνάντο, Γκονθάλο και Χουάν. Με τον πρώτο ήλθε –από την αρχή σχεδόν– σε αντιπαράθεση ο Πέτρος ο Κρητικός. Η διένεξη τους, που θα οξυνθεί με την πάροδο του χρόνου, απέβη τελικά μοιραία. Οι προσπάθειες των επόμενων μηνών θα επικεντρωθούν στη στρατολόγηση ικανού αριθμού στρατιωτών και στην εξασφάλιση πυρομαχικών. Στο πρόσωπο του φημισμένου κατακτητή του Μεξικού Χερνάντο Κορτέζ βρήκαν τον πολυτιμότερο συμπαράστατο.

Η εδραίωση στο Περού

Το εκστρατευτικό σώμα για την κατάκτηση του Περού –το οποίο αποτελούσαν 185 άνδρες, 37 άλογα και 2 κανόνια– ξεκίνησε από τον Παναμά στα τέλη Ιανουαρίου του 1530.

Η κατάληψη του Τουμπέζ –χάρη στην κατόπτευση του Πέτρου του Κρητικού– ήταν εύκολη. Τα πλούσια λάφυρα που συγκεντρώθηκαν εστάλησαν στον Αλμάγρο, ο οποίος είχε παραμείνει στον Παναμά αναζητώντας ενισχύσεις. Μεγάλες ποσότητες χρυσού, αργύρου και σμαραγδιών περιήλθαν στους Ισπανούς ύστερα από την κατάληψη και της πόλης Κόνκε. Η διαβίωσή τους πάντως επί μακρόν σε ένα πρωτόγνωρο γι' αυτούς περιβάλλον είχε συνέπειες. Κατά την παραμονή τους στο νησί Πούνα ορισμένοι στρατιώτες πέθαναν από αδιευκρίνιστη ασθένεια.

Το επόμενο διάστημα ο Πιζάρο –με παρότρυνση των κατοίκων του Τουμπέζ– εξόντωσε τους ηγέτες των Ινδιάνων. Σταδιακά, άρχισε να παρεμβαίνει έντεχνα στις εσωτερικές υποθέσεις των Ινκας, αποκομίζοντας μόνο κέρδη. Όταν ενισχύθηκε με νέους άνδρες αποφάσισε να τερματίσει οριστικά στη διένεξη των γιών του τελευταίου Ινκα –Αταουάλπα και Χουασκάρ– για τη διαδοχή στον θρόνο στην οποία επικράτησε ο πρώτος. Στις 15 Νοεμβρίου 1532 στρατοπέδευσε στην Καξαμάρκα και ζήτησε συνάντηση με τον Αταουάλπα. Ύστερα όμως από συστάσεις των απεσταλμένων του –που εντυπωσιάστηκαν από τον πλούτο που είχαν αντικρίσει– αποφάσισε να τον αιχμαλωτίσει. Η συνάντηση που πραγματοποιήθηκε την επόμενη μέρα –παρά τον φόβο που επικράτησε αρχικά λόγω του μεγάλου αριθμού πολεμιστών που συνόδευσαν τον Ινκα– κατέληξε σε σφοδρή σύγκρουση, στην οποία επιβλήθηκαν οι Ισπανοί.

Καθοριστική για την έκβασή της υπήρξε η συμβολή του Πέτρου του Κρητικού. Αυτός έδωσε το σύνθημα για την έναρξή της. Με τη μικρή δύναμη πυροβολικού και αρκεβουζίων

που είχε τοποθετήσει στη σκάλα ενός μικρού φρουρίου, επόπτευε την πλάτεια όπου έγινε η συνάντηση, πλάντονας καιρία τους πανικόβλητους αντιπάλους.

Μετά τη μάχη εσημοποιήθηκε η ισπανική κυριαρχία στο Περού. Ο Αταουάλπα, που συνελήφθη και ζητούσε να απελευθερωθεί, καταβάλλοντας μια τεράστια ποσότητα χρυσού, εξοιτώθηκε απροσχημάτιστα από τον Πιζάρο. Από τον θησαυρό που περιήλθε στα ισπανικά χέρια αυξημένη μερίδα έλαβε ο Πέτρος ο Κρητικός. Κι αυτό θεωρήθηκε φυσικό αφού –κατά γενική ομολογία– η νίκη οφειλόταν στις κινήσεις του. Το επόμενο διάστημα ο νόμιμος διάδοχος του θρόνου Μάνκο –γιος του δολοφονημένου Χουασκάρ–

πρώτες αντιδράσεις. Περισσότερο εννοημένος φαινόταν ο Φρανθίσκο Πιζάρο. Στον Ντιέγο Αλμάγρο αντίθετα, δινόταν μια άλλη περιοχή νοτιότερα, η σημερινή Χιλή. Τελικώς, οι δύο άνδρες ήλθαν σε συμφωνία και τερματίστηκε προσωρινά η κρίση στις σχέσεις τους. Η επιχείρηση του Αλμάγρο για την κατάκτηση το 1535 του χώρου δικαιοδοσίας του υπήρξε περιπετειώδης και δεν απέφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Εκμεταλλευόμενος την ταυτόχρονη απουσία των δύο Ισπανών ηγετών από το Κούσκο ανακηρύχτηκε νέος Ινκα –ο Μάνκο είχε ακολουθήσει τον Αλμάγρο και κατά πάσα πιθανότητα έχασε τη ζωή του– που ανέλαβε γρήγορα δράση. Ένα τεράστιο πλήθος –οι πηγές κάνουν

τιθέμενων μια μικρή πηγή νερού. Αν συνέβαινε αυτό, θα αποκόπτονταν οι ισπανικές δυνάμεις και θα γνώριζαν την ήττα. Σημαντική ενίσχυση στον αγώνα του είχε από τον πιστό του Μέζα, ο οποίος είχε αναλάβει την υπερασπίση άλλων νευραλγικών θέσεων της πόλης. Κάποια στιγμή ο Πέτρος ο Κρητικός έδειξε να κάμπτεται μπροστά στον όγκο των επιτιθέμενων. Με επιδεξιότητα ωστόσο ξεπέρασε τη δυσκολία, καταφέροντας με το πυροβολικό του καιρία πλήγματα. Στην τελική επίθεση που εξαπολύθηκε από τους Ισπανούς οι ντόπιοι υποχώρησαν, με τεράστιες απώλειες.

Οι επιθέσεις εναντίον της αποδεκατισμένης πόλης συνεχίστηκαν και τους επόμενους μήνες, αλλά η ισπανική άμυνα υπήρξε σθεναρή. Σε μια από τις μάχες σκοτώθηκε ο Χουάν Πιζάρο και σε μια άλλη τραυματίστηκε στο δεξί πόδι ο Πέτρος ο Κρητικός. Τα περιθώρια για συνέχιση της άμυνας άρχισαν να στενεύουν επικίνδυνα.

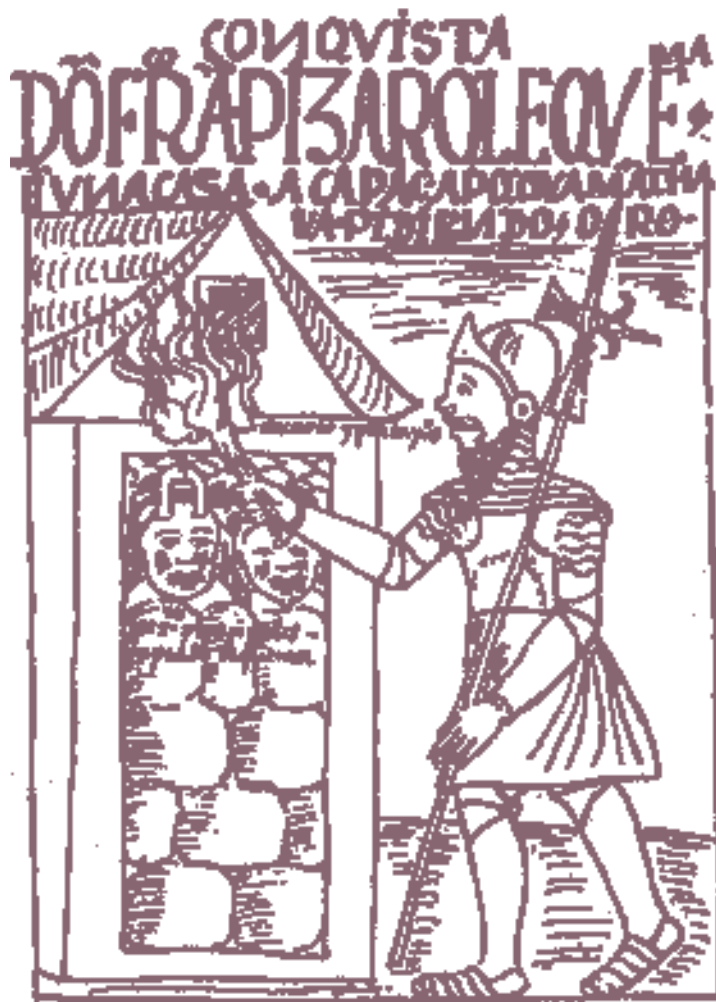
Οι αλλαγές που μεσολάβησαν, ξεκαθάρισαν οριστικά το τοπίο. Κατά τον γυρισμό του από την άκαρπη εκστρατεία στη Χιλή, ο Αλμάγρο τιμήθηκε με νέο τίτλο από την Ισπανία. Ενθουσιασμένος, θεώρησε σκόπιμο να στραφεί στο Κούσκο και να το καταλάβει. Φτάνοντας εκεί, δέχτηκε προτάσεις για συμμαχία τόσο από τους αδελφούς Πιζάρο όσο και από τον Ινκα. Όταν όμως αρνήθηκε ο δεύτερος να παραδώσει το Κούσκο, ο Αλμάγρο συνασπίστηκε με τους αδελφούς Πιζάρο. Στη σύγκρουση που επακολούθησε οι Ινδιάνοι υπέστησαν συντριπτική ήττα.

Απογοητευμένος ο Ινκα, πληροφορήσε τους υπηκόους του ότι είχαν εγκαταλειφθεί από τους θεούς τους. Ακολουθούμενος από συγγενικά του πρόσωπα, αποσύρθηκε σε έρημη περιοχή κοντά στις πηγές του Αμαζονίου. Εκεί πέθανε το 1544, αφήνοντας τρεις γιους, που βασίλευσαν τυπικά τα επόμενα χρόνια. Ο Τουπάκ-Αμαρού –τελευταίος γιος του– συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Ισπανούς και θανατώθηκε το 1591 στο Κούσκο. Ετσι έσβησε άδοξα η δυναστεία των Ινκας.

Οι περιπλανήσεις στη Βολιβία

Οι επιτυχίες του Πέτρου του Κρητικού αύξησαν το κύρος του μεταξύ των ανδρών του ισπανικού εκστρατευτικού σώματος. Το όνομά του όμως ενεπλάκη και σε πολλές ακρότητες εις βάρος των Ινδιάνων. Εκτελώντας διαταγές του Πιζάρο, εκστράτευσε σε διάφορες περιοχές του Περού για να υποτάξει όσες ινδιάνικες φυλές συνέχιζαν την αντίστασή τους, αντιμετωπίζοντας σκληρά τους αντιπάλους του.

Όλο αυτό το διάστημα βρισκόταν εγκατεστημένος στο Κούσκο. Με τον πλούτο που είχε συγκεντρώσει από τη δραστηριότητά του είχε κτίσει μια έπαυλη, ζώντας έκλυτο βίο. Εκεί δημιούργησε και εργαστήριο, όπου εργάζονταν Έλληνες και Ιταλοί τεχνίτες, κατασκευάζοντας όπλα που χρησιμοποιούνταν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Πολύ γρήγορα όμως κατέρρευσε ο μύθος που είχε σχηματιστεί γύρω από το πρόσωπό του.

▲ Ο δον Φρανθίσκο Πιζάρο πυρπολεί στο Κούσκο το σπίτι του Καπάκ Απο ζητώντας χρυσάφι.

ήλθε σε επαφή με τους Ισπανούς. Ενάντι της κατάληψης του θρόνου υποσχέθηκε κάθε βοήθεια για τη διάδοση του χριστιανισμού στη χώρα. Η πρότασή του έγινε δεκτή, και έτσι στις 15 Νοεμβρίου του 1533 οι ισπανικές δυνάμεις εισήλθαν στο Κούσκο, όπου ο Μάνκο ανακηρύχτηκε Ινκα με το όνομα Μάνκο Καπάκ Ζουπάνκι.

Στο μεταξύ, οι επιτυχίες στο Περού γνωστοποιήθηκαν στην Ισπανία από το Χερνάντο Πιζάρο, προκαλώντας ενθουσιασμό. Οι νέοι τίτλοι, ωστόσο, που δόθηκαν ως ανταμοιβή στους επικεφαλής, άρχισαν να δημιουργούν τις

λόγο για 200.000 άνδρες– επιτέθηκε εναντίον των Ισπανών που βρίσκονταν στην πόλη, αιφνιδιάζοντάς τους. Με μεγάλο κόπο, χάρη στις υπεράνθρωπες προσπάθειες του Πέτρου του Κρητικού, συσπειρώθηκαν.

Όλα σχεδόν τα κτίρια της πόλης πυρπολήθηκαν από το μαινόμενο πλήθος, εκτός από μερικά. Ανάμεσά τους ήταν ο ναός του Ηλίου, τον οποίο υπερασπιζόταν ο Πέτρος ο Κρητικός. Οχυρωμένος με λίγους συντρόφους του εκεί, κατεύθυνε με μαεστρία το πυροβολικό του, έχοντας ως κύριο μέλημα να μην πέσει στα χέρια των επι-

Εμπιστευόμενος μια παλλακίδα του, η οποία διατεινόταν ότι η περιοχή νότια ήταν γεμάτη χρυσάφι, θεώρησε ότι του δινόταν η ευκαιρία για μεγαλύτερα πλούτη. Συζήτησε το θέμα με τον αρχηγό του και εξασφάλισε τη συγκατάθεσή του στο ενδεχόμενο εξερεύνησης του προτεινόμενου χώρου. Του ανατέθηκε μάλιστα η κατάκτηση της περιοχής νότια του Κούσκο, στον χώρο της σημερινής Βολιβίας. Η δολοφονική παραχώρηση δεν έγινε τυχαία. Για τους αδελφούς Πιζάρο, ο Πέτρος ο Κρητικός αποτελούσε έναν επικίνδυνο αντίπαλο, που χρειαζόταν να απομακρυνθεί.

Για την κάλυψη των τεράστιων εξόδων της αποστολής ο Πέτρος ο Κρητικός πούλησε όλη την περιουσία του και στρατολόγησε 300 Ισπανούς τυχοδιώκτες και μερικούς Ινδιάνους. Το εγχείρημα αποδείχτηκε όμως δυσκολότερο από ό,τι φανταζόταν. Βαδίζοντας η εκστρατευτική ομάδα σε ξένο περιβάλλον, ανυπεράσπιστη στις ξαφνικές επιθέσεις, ανίκανη να αντεπεξέλθει στις άσχημες καιρικές συνθήκες, ήταν φυσικό να μην προσεγγίσει τον στόχο της. Η λογοτεχνική γραφίδα του Φώτη Κόντογλου έχει αποτυπώσει με μοναδικό τρόπο τη δύσκολη αυτή επιχείρηση.

Το κλίμα που συνάντησε ο Πέτρος ο Κρητικός επιστρέφοντας στο Κούσκο ήταν αρνητικό. Είχε ξεκινήσει ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στους Ισπανούς στρατιώτες και εκ των πραγμάτων χρειάστηκε να λάβει θέση. Ο υπασπιστής του Μέζα -με την πρόφαση ότι ενεχόταν σε συνωμοτική κίνηση- αιχμαλωτίστηκε και θανατώθηκε. Από τον ίδιο τον Πέτρο τον Κρητικό όχι μόνο αφαιρέθηκε η αρχηγία μίας νέας αποστολής, αλλά φυλακίστηκε για κάποιο χρονικό διάστημα από το Χερνάντο Πιζάρο. Ήταν φανερό ότι οι πρώην συνεργάτες του δεν είχαν πλέον ανάγκη τις υπηρεσίες του. Απλώς αναζητούσαν εύσχημο τρόπο για να τον εξοτιώσουν.

Το άδοξο τέλος

Τα επόμενα χρόνια, οι αντιπαλοότητες μεταξύ των ανδρών του ισπανικού εκστρατευτικού σώματος για τον έλεγχο του Περού οδήγησαν σε ακραίες μορφές δράσης, στις οποίες συμμετείχαν όλα τα γνωστά ονόματα της εποχής. Η βούληση του Αλμάγρο να αποκτήσει τον πλήρη έλεγχο της περιοχής που θεωρούσε ότι του είχε παραχωρηθεί επιτεύχθηκε με την κυριεύση του Κούσκο και τον αιχμαλωτισμό των αδελφών Χερνάντο και Γκονθάλο Πιζάρο καθώς και του Πέδρο Αλβαράδο που εστάλη προς ενίσχυσή τους. Γυρίζοντας ο Φρανθίσκο Πιζάρο στην περιοχή, επιζήτησε να έλθει σε συμβιβασμό μαζί του, κάτι που δε συνέβη. Στη μάχη που δόθηκε στις 26 Απριλίου στην κοιλάδα του Κούσκο υπερίσχυσε ο Φρανθίσκο Πιζάρο που σκότωσε τον παλιό του σύντροφο. Στις 26 Ιουνίου 1541 θανατώθηκε όμως με τη σειρά του στη Λίμα από τον ομώνυμο γιο του Ντιέγο Αλμάγρο, που επικράτησε πρόσκαιρα. Ο ευρισκόμενος στην Ισπανία Χερνάντο Πιζάρο είχε τεθεί εκτός μάχης.

Τη συγκεκριμένη αυτή περίοδο που

κράτησε έντεκα χρόνια ο Πέτρος ο Κρητικός -χαρακτηριστικό του τυχοδιωκτικού χαρακτήρα του- άλλαζε συνεχώς στρατόπεδο. Από μίσος για τη στάση που είχε τηρήσει απέναντί του ο Χερνάντο Πιζάρο στράφηκε αρχικά προς την πλευρά του Αλμάγρο. Μετά το θάνατό του προσέγγισε το νεαρό Αλμάγρο. Φαίνεται μάλιστα ότι είχε άμεση συμμετοχή στην επιτυχημένη συνωμοσία εναντίον του Φρανθίσκο Πιζάρου.

Μπροστά στον κίνδυνο να χαθεί ο έλεγχος της κατάστασης στο Περού, η Ισπανία αποφάσισε να στείλει στην περιοχή κάποιο επίτροπο, που θα

του νεότερου Αλμάγρο. Στο πλευρό του βρισκόταν ο Πέτρος ο Κρητικός, στη γνώμη του θέση του επικεφαλής του πυροβολικού. Τη φορά αυτή όμως -κατά ανεξήγητο τρόπο- οι βολές του πυροβολικού του δεν επιτύχαναν τον στόχο τους. Θεωρώντας ο Αλμάγρο ότι αυτό γινόταν ηθελημένα, όρμησε εναντίον του Πέτρου του Κρητικού και διαπέρασε το στήθος με τη λόγχη του.

Αρκετές εικασίες έχουν γίνει για τη δυστοκία του πυροβολικού του Πέτρου του Κρητικού την κρίσιμη ώρα της μάχης, γεγονός που απέβη καθοριστικό στην έκβασή της. Σύμφωνα με

▲ Ο Πιζάρο σκοτώνει τον Αλμάγρο.

ερευνούσε τα αίτια της διαμάχης. Μπορούσε επίσης να αντικαταστήσει τον κυβερνήτη του Περού και να τοποθετήσει στη θέση του όποιο πρόσωπο έκρινε καταλληλότερο. Στη θέση επιλέχτηκε ο αδιάφθορος δικαστικός Βάκα ντε Κάστρο, που μόλις έφθασε στον τόπο υπηρεσίας του και πληροφορήθηκε τη δολοφονία του Φρανθίσκο Πιζάρου, ζήτησε από το νεότερο Αλμάγρο να παραδοθεί. Όταν αρνήθηκε ο τελευταίος να συμμορφωθεί, ο Ντε Κάστρο ανακηρύχτηκε σε αντιβασιλέα, ζητώντας υπακοή στο στέμμα από όλους τους Ισπανούς.

Η αποφασιστικότερη μάχη συνήφθη στο Σούπας, κοντά στο Κούσκο. Οι υπέρτερες κυβερνητικές δυνάμεις συγκρούστηκαν με τις αντίστοιχες

όλες τις ενδείξεις η στάση του δεν ήταν τυχαία. Εμπειρος καθώς ήταν -είχε αντιληφθεί προς τα πού θα έκλινε η μάχη- και βρισκόταν σε επαφή με τον Βάκα ντε Κάστρο, εξασφαλιζοντας προφανώς και τα σχετικά ανταλλάγματα. Αυτή όμως η αλλαγή στρατοπέδου υπήρξε και η τελευταία. Ο επιλογος της ζωής του Πέτρου του Κρητικού γράφτηκε στις 16 Σεπτεμβρίου 1542.

Η μάχη στο Σούπας -με τη σύλληψη και την εκτέλεση του νεότερου Αλμάγρο- τερμάτισε προσωρινά κάθε τάση απόσχισης. Μια νέα αμφισβήτηση της ισπανικής κυριαρχίας στο Περού εκδηλώθηκε από τον Γκονθάλο Πιζάρου, ο οποίος τον Ιανουάριο του 1545 νίκησε τις κυβερνητικές δυνάμεις και ανα-

κηρύχτηκε άρχοντας του Περού. Η νίκη του ωστόσο υπήρξε σύντομη, αφού ο απεσταλμένος της Ισπανίας Πέδρο ντε λα Γκάσκα κατέλυσε την εξουσία του ύστερα από δύο χρόνια. Ο αποστάτης υποχρεώθηκε να παραδοθεί και αποκεφαλίστηκε. Η ισπανική κυριαρχία έκτοτε στην περιοχή δεν θα αμφισβητηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Οι απόγονοι

Ο Πέτρος ο Κρητικός όμως άφησε απογόνους. Από τον γάμο του με τη Λούθια Γκαρθία, όπως προκύπτει από συμβολαιογραφικά έγγραφα συνταγμένα στις 20 Φεβρουαρίου 1573 στο Βιγιαλπάντο του Περού, είχε δύο κόρες. Η πρωτότοκη Μαρία ντε Καντία παντρεύτηκε το Χουάν Ενρίκεθ και απέκτησε μια κόρη, την Καταλίνα, που παντρεύτηκε το Χουάν Γκουτιέρρεθ αλλά έμεινε άτεκνη. Η δευτερότοκη Καταλίνα ντε Καντία, παντρεύτηκε τον Γκονθάλο Γκαραβίτο, χωρίς να αποκτήσει παιδιά.

Μάλλον από τη Λουθία Γκαρθία, ο Πέτρος ο Κρητικός είχε αποκτήσει και ένα γιο. Ο de la Vega γράφει στην ιστορία του ότι τον είχε συμμαθητή του στο Γυμνάσιο. Το Γυμνάσιο λειτουργούσε στο Κούσκο -την παλιά πρωτεύουσα των Ινκας- και ήταν ένα από τα πρώτα σχολεία που ιδρύθηκαν στη νέα ήπειρο. Όπως μάλιστα βεβαιώνει -αν και το παιδί ήταν ηλικίας δώδεκα ετών- είχε διπλάσιο ανάστημα από τους συνομηλικούς του. Με βάση αυτήν την πληροφορία το έτος γέννησής του πρέπει να τοποθετηθεί στα 1539. Για την τύχη του νεαρού δεν διαθέτουμε παρά ελάχιστες πληροφορίες. Ο Φώτης Κόντογλου -άγνωστο σε ποια πηγή στηριζόμενος- αναφέρει ότι ονομαζόταν Μανώλης. Η μετέπειτα πορεία του ως την επιστροφή του στην Κρήτη, θυμίζει σε αρκετά σημεία την περιπετειώδη ζωή του πατέρα του.

Ο Πέτρος ο Κρητικός, τόσο ενόσω ζούσε, όσο και χρόνια μετά τον θάνατό του, έγινε αντικείμενο μυθοπλασίας. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Φώτη Κόντογλου, ο οποίος ασχολήθηκε λεπτομερώς με την πολυκύμαντη δράση του. Για τις εξαιρετικές περιπτώσεις των πρωταγωνιστών του ιστορικού γίγνεσθαι, δεν είναι σαφές πού αρχίζει ο μύθος και πού η Ιστορία. ❧

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Η εικονογράφηση του καίμενου προέρχεται από το βιβλίο του Φρανθίσκο Λοπέθ ντε Χέρεθ «Φιλιαλήθης εξιστόρηση της κατάκτησης του Περού», εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 1993.

Βιβλιογραφία:

Φ. Κόντογλου, «Φημισμένοι άντρες και λησμονημένοι», Αθήνα 1946.

Κ. Π. Κύρρης, «Πέτρος, ο Κρητικός σύντροφος του Pizarro στο Περού», Κρητικά Χρονικά 18 (1964).

Χ. Δ. Αύζος, «Ελληνες στην αποκάλυψη και εξερεύνηση της Αμερικής» Αθήνα, εκδ. «Αίολος» 1990.

W. H. Prescott, «History of the Conquest of Peru», Λονδίνο 1963.

Ελληνικά κλήματα στις

Του ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΟΤΑΝ ΤΟ 1420 οι Γενοβέζοι και οι Πορτογάλοι κατά τις εξερευνησεις τους στις ακτές της Αφρικής και στον Ατλαντικό αποβιβάζονται στη Μαδέρα, στο νησί των «μαδερικών», της ξυλείας, ο Πορτογάλος πρίγκιπας Ερρίκος ο Θαλασσοπόρος όρισε διοικητή του νησιού τον καπετάνιο Ζάρκο. Το νησί με την πυκνότητα βλάστηση και το πλήθος των δέντρων εντυπωσίασε τους πρώτους Ευρωπαίους που το ανακάλυψαν. Ο πρίγκιπας, αφού διέταξε την εντατική εκμετάλλευση της ξυλείας και την αποψίλωση περιοχών του νησιού, όρισε να φυτευτούν αμπελώνες με κλήματα που μετέφερε από την Κρήτη και την Κύπρο ή με ποικιλίες ελληνικής προελεύσεως από χρόνια γνωστές στην Ιβηρική Χερσόνησο, όπως είναι τα διάφορα μοσχάτα και οι μαλβαζίες. Η παραπάνω ιστορία, μάλλον παλαιότητα ως θρύλος ή παράδοση με ιστορικό πυρήνα (δεν γνωρίζω, προσωπικά, παλιές πηγές που να την αναφέρουν), κάνει την εμφάνισή της ως επιστημονική υπόθεση με πολλές πιθανότητες να ισχύει, ουσιαστικά μόλις στον περασμένο αιώνα. Περιηγητές, ιστορικοί, παραδοξολόγοι ή έγγραφα, αν και κάνουν λόγο για μεταφορά κλημάτων στην Ιταλία και αλλού, δεν αναφέρουν απολύτως τίποτε σχετικό για τη Μαδέρα. Η ιστορία θα γενικευθεί ως ανακρίβητη πίστη στον 16ο αι., όταν τα κυπριακά, κρητικά, αλλά και τα «ελληνικού στυλ» κρασιά από Ιταλία, Ιβηρική, Μαδέρα, γνωστά ως Romania,

Rumney, vino Greco, θα αποτελέσουν τα φημισμένα και περιζήτητα κρασιά της εποχής της Αναγέννησης. Τότε αναφέρονται μεταφορές κλημάτων στην Ιταλία και τη Δυτική Μεσόγειο. Όπως οι Πορτογάλοι έτσι και οι Ισπανοί πιστεύεται ότι φύτεψαν το 1490 στα Κανάρια Νησιά, εκτός των άλλων, και κλήματα από τη Κρήτη και όλον τον 16ο αι. το Canary sack θα γίνει το ιδιαίτερα δημοφιλές κρασί της Αγγλίας.

Εχει χαρακτηριστικά διατυπωθεί από ιστορικούς ότι στα τέλη του 15ου και όλο τον 16ο αι. η Κύπρος, τα νησιά του Αιγαίου και ειδικά η Κρήτη, δηλαδή η πάλαι ποτέ Ρωμανία, βυζαντινή αυτοκρατορία, «εξήγαν μαζί με τα εκλεκτά κρασιά και τα λάδια και πλήθη λογίων και καλλιτεχνών που καταλάμβαναν υψηλά αξιώματα από το Σινά ως την Ισπανία, από την Αγγλία ως την Ρωσία». Και όπως στην ελληνική παράδοση η οينوποιία ταυτίζεται με το ταξίδι, η θάλασσα με το κρασί και τα σκάφη με τα ποτήρια, άνθρωποι, κρασιά και κλήματα από τη Ρωμανία ταξιδεύουν ως την Ρωσία, την Ιταλία, Ισπανία, Αγγλία, την Μαδέρα, τα Κανάρια Νησιά και τις νέες χώρες πέραν του Ατλαντικού. Στην κατηγορία αυτή των ανθρώπων που ταξιδεύουν και περιπλανώνται προσφέροντας τις στρατιωτικές ή ναυτικές υπηρεσίες κατά τους χρόνους των Ανακαλύψεων ανήκουν οι Greci di ventura. Ένας από αυτούς ο ονομαστότερος της εποχής είναι ο στρατιώτης και ποιητής Μιχαήλ Μάρουλλος Ταρχανειώτης (1453-1500). Στην ποίησή του αφού υμνήσει, όπως ήδη

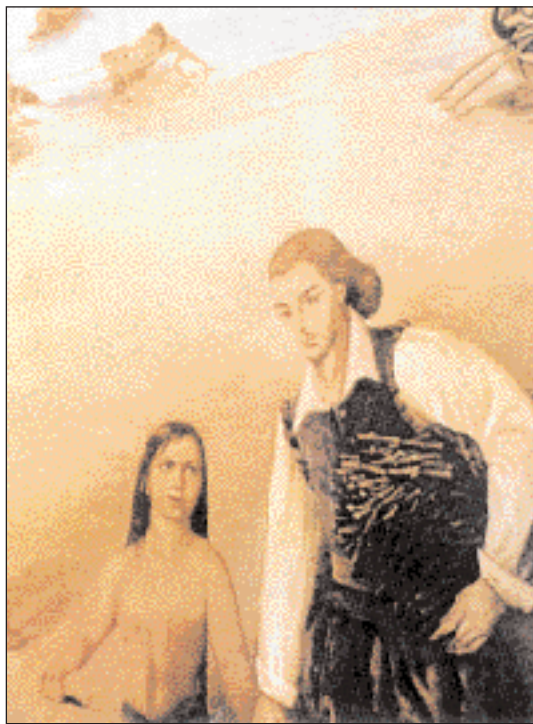
αναφέραμε, τον Διόνυσο και το κρασί, θα αποκαλέσει τον Ωκεανό πατρίδα των ανθρώπων, πατέρα του κόσμου που τα πάντα περιβάλλει.

Στους δρόμους του Ωκεανού τα ίδια αυτά χρόνια είχαν ανοιχτεί μαζί με τα ελληνικά κρασιά και κλήματα και πλήθος ανωνύμων Ελλήνων, οι Greci di ventura ή Griegos de Levante, που συμμετείχαν στις πορτογαλικές και ισπανικές υπερπόντιες περιπλανήσεις και κατακτήσεις. Ρόδιοι, Κρητικοί, Πελοποννήσιοι, Κερκυραίοι, Κεφαλλήνες συμμετείχαν στην εκστρατεία του Κολόμβου και Μαγγελάνου. Έλληνες ναυτικοί υπήρχαν στο πλήρωμα του Σεμπάστιαν Καμπό κατά την εκστρατεία στην Βραζιλία. Έλληνες πλοηγοί αναφέρονται ξαφνικά να αναλαμβάνουν ως οι πλέον έμπειροι για να οδηγήσουν φημισμένους καπετάνιους στις πιο άγνωστες θάλασσες της αμερικανικής ηπείρου. Μένει βεβαίως να προσδιορισθεί επιστημονικά τι αντιπροσωπεύει και τι ακριβώς σημαίνει το Greco, Griego κάθε φορά που αναφέρεται χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις. Πάντως αξίζει να σημειωθεί (αν και χρειάζεται έρευνα για την χρονολογία της καθιέρωσής του) ότι το ισπανικό όνομα gringo, κυρίως γνωστό σε μας από τα γουέστερν, ετυμολογείται από τους Ισπανούς και τους Αγγλούς γλωσσολόγους από το grie(n)go, griego. Σήμαινε αρχικά τον Έλληνα, ξένο, παράξενο και μη Ισπανό και αργότερα στις ισπα-

νικές αποικίες τον μη ισπανόφωνο, τον Αγγλο και τον Γάλλο.

Κρητικοί και κλήματα στην Αμερική

Ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα και σημαντική είναι η συμμετοχή των Κρητικών στην ισπανική κατάκτηση της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής. Η συμμετοχή τους συμπίπτει με την εκεί εισαγωγή ελληνικής (και μάλιστα κρητικής) προελεύσεως κλημάτων, ήδη μεταφυτεμένων και καλλιεργούμενων σε Νότια Ιταλία, Σικελία, Ιβηρική, στη Μαδέρα και στα Κανάρια Νησιά. Είναι γνωστό ότι οι κονκισταδόρες έφερναν μαζί τους κλήματα και ο Κορτές υποχρέωνε τους γαιοκτήμονες να φυτεύουν αμπελώνες. Οι ανάγκες των εποίκων, τόσο για προσωπική κατανάλωση και λατρευτικές συνήθειες (Θεία Ευχαριστία), όσο και για την προμήθεια στόλου και στρατού επέβαλαν μια ειδική μέριμνα για την αμπελοκαλλιέργεια. Η οينوπαραγωγή π.χ. στο Μεξικό αρχίζει το 1524, όταν ο Κορτές όρισε ότι κάθε Ισπανός καλλιεργητής βασιλικών κτημάτων, για κάθε εκατό Ινδιάνους που απασχολούσε έπρεπε να φυτεύει χίλια κλήματα. Η παραγωγή κρασιού υπερέβη τις προσδοκίες των Ισπανών κατακτητών και γρήγορα το μητροπολιτικό κέντρο αισθάνθηκε απειλούμενο, απαγορεύοντάς την. Η άμπελος και ένα εί-

◀ *Βέργες δεματωμένες που κρατάει υπό μάλης ο επίδοξος αμπελονργός πήγαν στον νέο κόσμο για να φύτευθούν και να γεννήσουν κλήματα όμοια με εκείνα της Γηραιάς Ηπείρου. Ελαιογραφία, Casa Pedro Domecq, Μεξικό (πηγή: Στανρούλας Κονράκος, «Τα Κρητικά», Αρμέλια και κρασί στις οελίδες της Κυριακάτικης Καθημερινής», Αθήνα 2000).*

Χώρες του Ατλαντικού

▲ Η οσμειοχή των Griegos και μάλιστα των Κρητικών στην ισπανική κατάκτηση της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής συμπίπτει με την εκεί εισαγωγή και ελληνικής προελεύσεως κλημάτων, ήδη μεταφνεμένων και καλλιεργούμενων από χρόνια στη Νότια Ιταλία, Σικελία, Ιβηρική, στη Μαδέρα και στα Κανάρια Νησιά (Πηγή: «The illustrated Greek Wine Book», ed. Olive Press Publications Corfu 2000).

δος κρασιού με μέλι δεν ήταν βέβαια άγνωστα στην προκολομβιανή Αμερική, όμως τα κλήματα των νέων καλλιεργειών προέρχονταν από τη Μεσόγειο. Τα υβρίδια αυτής της προκολομβιανής αμερικανικής αμπέλου θα χρησιμοποιηθούν ευρέως στην αναμπέλωση της Ευρώπης κατά τους δύο τελευταίους αιώνες ως πλέον ανθεκτικά στη φυλλοξήρα.

Επανερχόμενοι στο θέμα μας, πρέπει να τονίσουμε ότι η παρουσία των Ελλήνων στις κατακτήσεις δεν σχετίζεται προφανώς με την πολιτική μεταφοράς κλημάτων στην Αμερική, απλώς αξίζει να σημειωθεί η συγκυρία και σύμπτωση. Έχει πάντως υπογραμμισθεί από ιστορικούς του οίνου και μάλιστα των χρόνων των Ανακαλύψεων, ότι τα γλυκά κρασιά της Κρήτης και μάλιστα οι μαλβαζίες (κρητικές, ισπανικές, πορτογαλικές) βοήθησαν πολύ στα υπερπόντια ταξίδια και στην ανακάλυψη των νέων χωρών. Μεταφράζουμε μια χαρακτηριστική θέση: «Ο Μαγγελάνος ξόδεψε περισσότερα για την προμήθεια σε κρασιά, παρά για εξοπλισμούς και οι Πορτογάλοι ανακάλυψαν πολύ νωρίς, πολύ πριν

από τους τελευταίους αποίκους, πειρατές και ναυτικούς με τα οινοπνευματώδη, ρούμι κλπ., ότι τα δυνατά κρασιά χραισμευαν διπλά στα μεγάλα ταξίδια. Προμηθεύονταν λοιπόν τον μαλβαζία της Κρήτης σε βαρέλια για να πίνουν, αλλά και για να τα έχουν σαν σαβούρα στο ταξίδι τους μέχρι τις Ινδίες και πάλι πίσω».

As αναφερθούμε λοιπόν συνοπτικότερα στις λιγοστές μαρτυρίες παρουσίας Ελλήνων στην κατάκτηση της Αμερικής, και οι οποίοι αμέσως ή εμμέσως σχετίζονται με την εκεί σύγχρονή τους μεταφορά κλημάτων από τη Μεσόγειο και τη νέα αμπελοοινική αμερικανική πραγματικότητα. Οι Κρητικοί Darodas ή Rodo που τους συναντούμε τον 16ο αι. στη Σεβίλλη, στην Πολωνία και Μολδαβία (και οι οποίοι πιθανότατα, όπως ο Manoli Rodo από το Ρέθυμνο, ασχολούνταν και με το εμπόριο κρασιού) είχαν συμμετάσχει στην κατάκτηση του Μεξικού και της Γουατεμάλας. Επίσης ο Κρητικός Manuel Griego de Candia πραγματοποίησε την περίοδο 1505-1525 τουλάχιστον τρία ταξίδια μεταξύ Ισπανίας και Μεξικού και το 1525 -1530 βρίσκεται εγκατε-

στημένος στη Βέρα-Κρουζ όπου κατείχε το σημαντικό πόστο του επιθεωρητή των πλοίων. Πιθανότατα συμμετείχε στην προετοιμασία και συγκέντρωση των εφοδίων (σίγουρα και άφθονου κρασιού) με στόχο την εκστρατεία και κατάκτηση του Περού (1526-1533), όπου πρωταγωνίστησαν και άλλοι Έλληνες υπό τον θρυλικό Πέτρο Κρητικό, Pedro de Candia, στενό συνεργάτη του Πιζάρου. Ο Πέτρος ο Κρητικός ανήκε πιθανότατα στους estradiots (όπως ο Ταρχανειώτης και πιθανώς κάποιοι Darodas) και επέφερε τολμηρές τεχνικές βελτιώσεις στο πυροβολικό των κατακτήσεων. Αποτελούσε επίλεκτο μέλος της θρυλικής «δεκατριάδος», trece de la fama, δηλαδή ανήκε στους φημισμένους δεκατρείς πρωτεργάτες της κατάκτησης των Ινκας και των πρώτων εποίκιστών του Κούσκο. Στα ίδια αυτά χρόνια των κατακτήσεων εισάγονται και τα μεσογειακά, πιθανότατα από τη ρηρς ελληνικής προελεύσεως κλήματα στην Αμερική.

Σύμφωνα δε με πρόσφατες έρευνες είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε σήμερα τόσο τη χρονολογία εισαγωγής των πρώτων κλημάτων στην Νέα Ηπειρο και σε λίγο με βάση τη μελέτη του DNA την απώτερη προέλευσή τους. Μέχρι σήμερα οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν πολλές ποικιλίες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής μεσογειακής και λεβαντινικής, δηλαδή ανατολικομεσογειακής προελεύσεως, όπως είναι και αυτές της Ιβηρικής Χερσονήσου. Έτσι στο Μεξικό τα πρώτα κλήματα θεωρείται ότι φυτεύτηκαν το 1522, στη Βραζιλία το 1532, στην Αργεντινή το 1536, στον Παναμά το 1539, στο Περού το 1547 και στη Χιλή το 1554. Μετά μάλιστα την κατάκτηση των Ινκας, ήδη στα τέλη του 16ου αι. οι νότιες ακτές του Περού και η Χιλή παρήγαγαν άφθονο κρασί για να τροφοδοτούν όλες τις ισπανικές κτήσεις μέχρι και τη Μανίλα. Βασική ποικιλία που μεταφέρθηκε από την Ισπανία ήταν το λεβαντινικό μοσχάτο, το οποίο είχαν γνωρίσει οι Σταυροφόροι στη βυζαντινή ανατολική Μεσόγειο και μεταφέρει στη Δύση.

Ήδη στα 1578 ο φημισμένος Αγγλος πειρατής Sir Francis Drake στον κόλπο του Βαλπαρέζο συνάντησε έναν Ιωάννη Γκριέγκο, ελληνικής γενιάς (one John Griego, a Greeke borne), τον οποίο πήρε μαζί του ως πιλότο για να τους οδηγήσει σε λιμάνι του Περού και κούρσεψε ένα καράβι που πήγαινε από τη Χιλή στο Περού με χίλια επτακόσια εβδομήντα ασκιά κρασί. Στη Λίμα ένας άλλος Γκριέγκο, ο Zorzi, είχε αποκτήσει τεράστια περιουσία και την ίδια χρονιά που ο πειρατής κρασιών Sir Francis Drake επέδραμε στις ακτές της Χιλής και του Περού (1578) ένας άλλος Αγγλος πειρατής ο Thomas Cavendish συνελάμβανε τον Κεφαλόπινη καπετάνιο του ισπανικού στόλου

των Δυτικών Ινδιών, Ιωάννη Φωκά (Juan de Fuca). Μια δεκαετία αργότερα ο Cavendish ευρισκόμενος στη Νότια Αμερική θα μνημονεύσει one George, a Greek, a reasonable pilot for all the coast of Chili. Είναι η εποχή του μεγάλου ανταγωνισμού Ισπανών και Αγγλών, της ναυμαχίας της Ναυπάκτου (1571), εποχή που σημειώνεται μια συνεχής συμμετοχή Ελλήνων ναυτικών στα ισπανικά πληρώματα. Είναι, τέλος, η εποχή που ένας ακόμη φημισμένος Greco, Κρητικός, μεταβαίνει και εγκαθίσταται στην Ισπανία, ο ζωγράφος Δομήνικος Θεοτοκόπουλος.

Ο ατλαντικός κόσμος των Ελλήνων

Griegi, gringi, και vini greci... στους Ωκεανούς από τον Ατλαντικό ως τον Ινδικό. Αν όντως μπορεί να γίνει λόγος για κάποια συμβολή των Γραικών στις μεγάλες ανακαλύψεις, η συμβολή αυτή είναι ναυτική και κρασιά. Κρασιά μονοβασίες, μοσχάτα και κλήματα... Ανθρωποι και κρασιά, καράβια και εμπορία, χώρες και πολιτείες χαμένες ή άγνωστες, για να εξάψουν τη δημιουργική φαντασία του Κόντογλου και ημών των ευφραντίστων. Και το κέντρο βάρους της αλήθειας, πέρα από τα αρχεία και τις υπαινικτικές ή ρητές μαρτυρίες; Στη μυθολογία των ανακαλύψεων και περιπλανήσεων στους οίνοπες πόντους... Ο μύθος ταξιδεύοντας έχει στα αμπάρια του κλήματα και κρητική μονοβασιά, malvasia, επιθυμίες, νοσταλγία και αλήθεια. Μύθοι και θρυλούμενα, γοργόνες και Αλέξανδροι, Ατλαντίδες και χώρες των Μακάρων, Μαδέρα, Κανάρια Νησιά, κυπριακά και κρητικά κλήματα στα ωκεάνια πέρατα αρδεύουν με τα μυστικά ρεύματά τους τη μοίρα και τα έργα των ανθρώπων.

Έτσι από τους Τυρρηνούς πειρατές που καταδιώκουν τον Διόνυσο ως τον πειρατή κρασιών Sir Francis Drake με πλοηγό τον Ιωάννη Γκριέγκο στις θάλασσες της Χιλής και του Περού, το κρασί συνεχίζει να γεννά ιστορίες στον νέο οίνοπα πόντο, τον Ατλαντικό, ιστορίες των οινόφιλων ανθρώπων του Ποσειδώνα και Βάκχου, ανθρώπων της Μεσογείου, Ρωμιών, Ιταλών, Ισπανοπορτογάλων κατά τις υπερπόντιες, υπερωκεάνιες αποδράσεις και μετατοπίσεις τους. 🍷

Βιβλιογραφία:

Anagnostakis Ilias, «Over the wine-dark sea. Tracing Greek wine through the Middle Ages», «The illustrated Greek Wine Book» (ed. Nico Manassis), Olive Press Publications Corfu 2000.
Canoutas S.G., «Christopher Columbus, a Greek Nobleman», New York 1943.
Hidalgo Luis, «La Viticultura Americana y sus raíces», Madrid 1990.

ΟΙ «ΚΟΝΚΙΟΤΑΔΟΡΕΣ» των Ιωαννίνων

▲ Ο Αρχάγγελος στην Ουράνια Λειτουργία, μετά ασφαλώς από διεργασίες που μεταφέρουν βιώματα και εμπειρίες άγνωστες πριν από την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου από τους Ισπανούς κονκισταδόρες, δεν φέρει μόνον φτερούγες, αλλά και κοσιούμι φτιαγμένο από φτερά, όπως οι ιερείς στις τελετές και τις λειτουργίες της αζτέκικης θρησκείας ή ακόμη στους ναούς και τις ανλικές τελετές των Μάγια (τοιχογραφία του 1542 στον θόλο του Ιερού Βήματος του κεντρικού ναού της Μονής Φιλανθρωπηγών, Νησί Ιωαννίνων).

† Του ΜΙΛΤΟΥ ΓΑΡΪΔΗ

Ο ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ της λιτής, του εσωτερικού νάρθηκα της Μονής των Φιλανθρωπηγών στο Νησί των Ιωαννίνων πρέπει να χρονολογείται στο μεγαλύτερό του μέρος το 1560. Τμήματά του όμως χρονολογούνται και από τις παλαιότερες φάσεις του μνημείου το 1542. Στις συνθέσεις του 1560 έχω εντοπίσει ορισμένα σχήματα και φιγούρες παράταιρες (ίσως και περιθωριακές ακόμα και γι' αυτήν την ζωγραφική απ' όπου δεν λείπουν τα εξωτερικά δάνεια, μπολιάσματα ή μοσχεύματα), φιγούρες που ξενίζουν γιατί παρόμοιές τους συναντάμε, όσο ξέρω, για πρώτη φορά στη ζωγραφική της βυζαντινής παράδοσης του 16ου αι., τουλάχιστον στα γνωστά και κυρίαρχα ρεύματα. Η Μονή των Φιλανθρωπηγών αναδεικνύεται έτσι σαν χώρος όπου εκδηλώνεται ένα ευρύ φάσμα πολιτιστικών ανταλλαγών ιδιαίτερης σημασίας για την ανανέωση και επιβίωση της βυζαντινής παράδοσης.

Θα περιοριστώ στα πιο εύγλωττα και χαρακτηριστικά παραδείγματα. Στον ανατολικό τοίχο της λιτής σε μια πολυπρόσωπη και πολυδιάστατη σύνθεση με τα Μαρτύρια του αγίου Ιερομάρτυρος Βαβύλα εικονίζεται, όρθιος πάνω σε εξέδρα και απέναντι σε μορφή Ρωμαίου ή Βυζαντινού αυτοκράτορα καθισμένου σε θρόνο, φιγούρα Ισπανού αξιω-

ματούχου με επίσημη στολή. Μου διαφεύγει ο ακριβής ρόλος μέσα στη σύνθεση, αυτής της παράταιρης ισπανικά ντυμένης φιγούρας. Τον ονόμασα Francisco Pizarro, γιατί μου θύμισε από την πρώτη στιγμή τη μορφή του Ισπανού τυχοδιώκτη, κατακτητή του Περού και καταλυτή γύρω στα 1531-1534 της αυτοκρατορίας των Ινκας.

Στο νότιο τοίχο της λιτής, στα Μαρτύρια των αγίων Βικτωρος και Βικεντίου, παριστάνεται η εκδορά του αγίου, κρεμασμένου από τα πόδια με σιγγέλια. Δύο δήμιοι βρίσκονται περίπου στο μέσον. Δίπλα ακριβώς, δήμιος με στολή ιππότη-στρατιώτη Ισπανού, έχει ήδη βγάλει το σπαθί για να αποκεφαλίσει άλλον άγιο. Παράταιρη και εδώ φιγούρα, φοράει κόκκινες στενές περισκελίδες, στενή και κοντή φούστα από φτερά ή από δερμάτινες λουρίδες, μαύρα ελαφρά παπούτσια χορού και μαύρο γυριστό καπέλο με φτερό.

Στο βόρειο τοίχο της λιτής, στο Μαρτύριο του αγίου Στεφάνου του Ομολογητή, δύο μορφές σιδερόφρακτων πολεμιστών με πανοπλίες ιπποτών της φεουδαρχικής Ευρώπης του 14ου-15ου αι. με μυτερές-αγκαθωτές επωμίδες, με χοντρά κόκκινα μουστάκια εκτελούν χρέη φρουρού. Τα βαριά σιδερένια κράνη τους στολίζονται με πολύχρωμα φτερά. Και οι δύο μορφές βρίσκονται σε πλήρη διάσταση σε σχέση με τις άλλες και ξενίζουν.

Στο δυτικό τοίχο της λιτής, στο Μαρτύριο του

αγίου Αμφιλοχίου, δύο πολεμιστές, ο ένας σιδερόφρακτος, αλλά με ελαφρότερη πανοπλία από τις προηγούμενες, μάλλον του 16ου αι., καλπάζουν μέσα σε βραχώδες τοπίο. Το κράνος του ιππότη είναι και εδώ στολισμένο με φτερά.

Σε αυτά τα παραδείγματα που μόλις αναφέρθηκαν έχουμε σαφείς απόηχους και δάνεια από μια σύγχρονη δυτικοευρωπαϊκή καλλιτεχνική πραγματικότητα. Οι νέες αυτές πηγές έμπνευσης ξεκινούν ασφαλώς από την Ισπανία και την Ιβηρική χερσόνησο γενικότερα, μα και από τον Νέο Κόσμο. Η ισπανική Αντιβασιλεία, πολιτική και στρατιωτική παρουσία στο βασίλειο της Νεαπόλεως, είναι βάση και προϋπόθεση για την άσκηση ορισμένης πολιτικής στα Βαλκάνια και ειδικότερα στην Ηπειρο κατά τον 16ο αι. Ευνοεί ακόμα τη διείσδυση ισπανικών συνθηκών και μόδας. Αυτή η διείσδυση ευκολύνεται και από τη μαζική εγκατάσταση μεγάλου αριθμού Εβραίων προσφύγων από την Ισπανία και Πορτογαλία. Γνωστή είναι εξάλλου και η συχνή παρουσία της ισπανικής αρμάδας στην Ανατολή κατά τους πολέμους με τους Τούρκους. Η φυσική παρουσία λοιπόν ισπανικών δυνάμεων, ευνοεί τη διείσδυση στοιχείων ισπανικών που υιοθετούνται, κατά κάποιον τρόπο από ζωγράφους της βυζαντινής παράδοσης και εντάσσονται μέσα σε έργα τους, έστω και σαν στοιχεία εξωτισμού.

Ενας αρχάγγελος ινδιάνος...

Μετά τις μόδες του εξωτισμού κατά τον 14ο αι. στην Ιταλία, που είχαν τον απόηχό τους και στο Βυζάντιο, το φαινόμενο θα συνεχισθεί και κατά τον 15ο και 16ο αι. Στην Ισπανία όμως το εξωτικό στοιχείο δεν έρχεται πια μόνον από την Ανατολή. Πολύ νωρίς, στις αρχές ήδη του 16ου αι. Ισπανοί και Πορτογάλοι έφεραν επιστρέφοντας στην Ευρώπη, όχι μόνον το χρυσάφι από τα διάφορα υπαρκτά ή φανταστικά Ελδorado του Νέου Κόσμου, αλλά και ό,τι παράξενο ή εντυπωσιακό συνάντησαν ή άρπαξαν σαν λεία και λάφυρα. Εφεραν πλήθος παράξενες εμπειρίες και εντυπώσεις. Ήδη πολύ γρήγορα μετά την κατάκτηση μεταφέρθηκαν στην Ισπανία εικονογραφημένα χειρόγραφα αζτέκικα βιβλία ή και βιβλία των Μάγια, με πολύχρωμα σχέδια, τελετουργικά και χρησμολογικά. Συχνά τον 16ο αι. Ισπανοί ή ιθαγενείς της Αμερικής κατέγραψαν επάνω σε αυτά τα χειρόγραφα υπότιτλους με ταύτιση σκηνών και προσώπων, μετάφραση και ερμηνεία μνημάτων, μαντειών. Αυτήν την εποχή φτερά, πούπουλα, κοστούμια από φτερά, λοφία εμφανίζονται δειλά στην αρχή στην ισπανική ζωγραφική και θα αποτελέσουν μια από τις ισπανικές ιδιαιτερότητες σε μια κατά τα άλλα ιταλίζουσα ισπανική ζωγραφική. Αυτή ακριβώς η διάσταση και ιδιαιτερότητα της ισπανικής ζωγραφικής βρίσκει, νομίζω, απόηχους, μίμηση και ανάπτυξη, πάλι μέσα στο διάκοσμο της Μονής Φιλανθρωπικών.

Θα αναφερθώ σε μια τοιχογραφία με θέμα τη συμβολική, Θεία μα Ουράνια εδώ, Λειτουργία πάνω στο θόλο

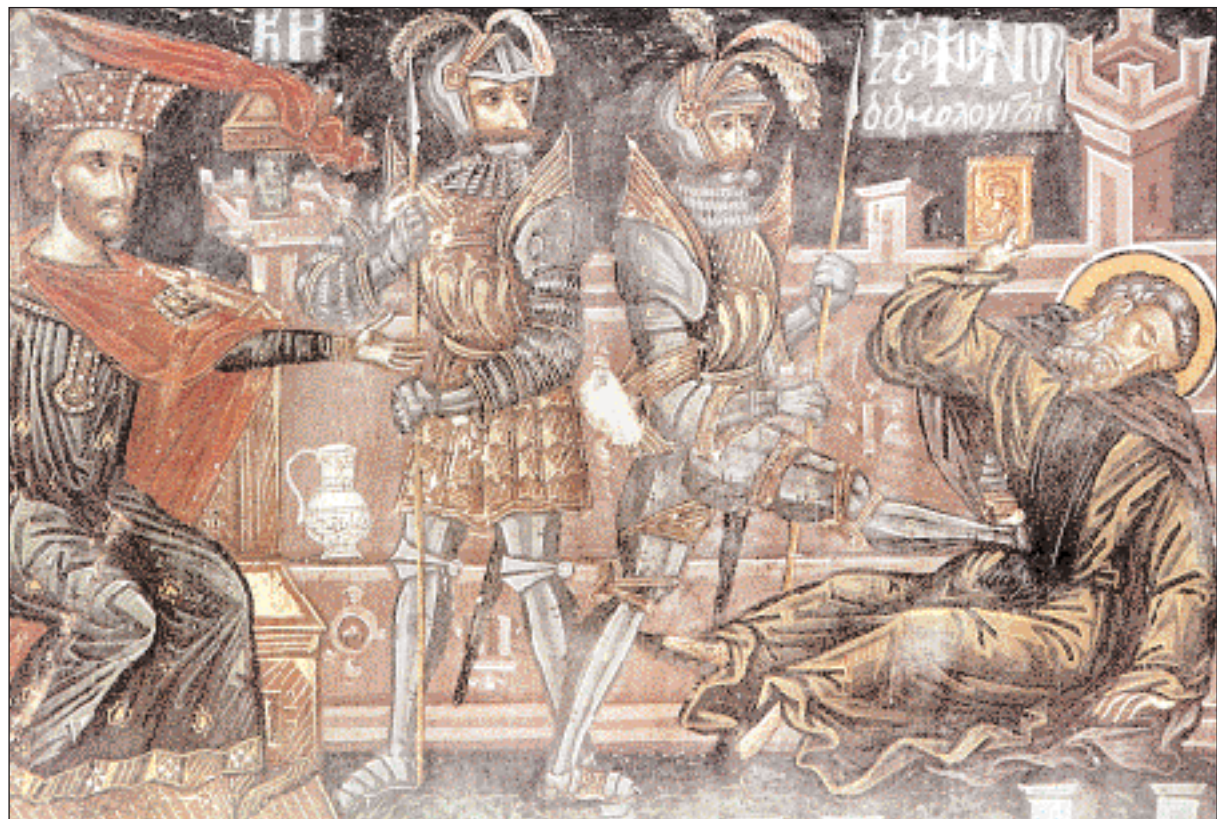
του Ιερού Βήματος, κάπως παλαιότερη, που ανήκει δηλαδή στη διακόσμηση του 1542. Η σύνθεση ξεπερνά τα παραδοσιακά σχήματα και θέτει προβλήματα ερμηνείας. Ο Αρχάγγελος δεν φοράει μόνον τις απλόχερα ξεδιπλωμένες φτερούγες του. Ο Αρχάγγελος έχει πάρει το διατυπωμένο εδώ σχήμα του, μετά ασφαλώς από διεργασίες που μεταφέρουν βιώματα και εμπειρίες άγνωστες πριν από την ανακάλυψη και κατάκτηση του Νέου Κόσμου από τους Ισπανούς Κογκουίσταδορες. Ο Αρχάγγελός μας δεν φοράει μόνον φτερούγες, αλλά κοστούμι φτιαγμένο από φτερά, όπως οι ιερείς και οι θύτες, οι χορευτές ή τα θύματα, στις τελετές και τις τελετουργίες της αζτέκικης θρησκείας, της αυτοκρατορικής Αυλής στο Μεξικό-Τεατικουατλάν ή ακόμη στους ναούς και τις αυλικές τελετές των Μάγια.

ΣΗΜΕΪΩΣΗ:

Καθ' υπόδειξη του Τ. Παπαμαστοράκη, από το άρθρο του αιμνηστου καθηγητή του, Μίλτου Γιαρίδη, «Στενές επαφές-εικονογραφικές και τεχνολογικές- με ευρύτερα σύγχρονα ρεύματα της ευρωπαϊκής γενικότερα ζωγραφικής. Μαρτυρίες από το διάκοσμο του εσωτερικού νάρθηκα (λιτής) της Μονής των Φιλανθρωπικών 1560», στα Πρακτικά Συμποσίου Μοναστηρία Νήσου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1999.

▲ Ορθιος πάνω σε εξέδρα και απέναντι σε μορφή Ρωμαίου ή Βυζαντινού αυτοκράτορα καθομένου σε θρόνο, Ισπανός αξιωματικός με επίσημη σιολή. Μέσα στη σύνθεση, η παρτίταρη ισπανικά ντυμένη φιγούρα θυμίζει τον Francisco Pizarro, κατακτητή του Περού (τοιχογραφία του 1560, Μονή Φιλανθρωπικών, Νησί Ιωαννίνων).

▲ Μορφές σιδερόφρακτων πολεμιστών με πανοπλίες υπιοτών της φεουδαρχικής Ευρώπης του 14ου-15ου αι. εκτελούν χρέη φρονού. Τα βαριά σιδερένια κράνη τους σιολίζονται με πολύχρωμα φτερά (τοιχογραφία του 1560, Μονή Φιλανθρωπικών, Νησί Ιωαννίνων).

Το χρυσάφι της Κρήτης

Της Γούλης Βιγγοπούλου

Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών – ΕΙΕ

▼ Η πόλη του Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο) στα 1496. Εξαιρετικής οπινδαιότητος απεικόνιση της ακτής με πλήθος βαρέλια κρασιού και με εργαζόμενους σε αυτά βαρελάδες ή κρασέμπορους (πηγή: B. von Breydenbach, «*Transmarina Peregrinatio in Terram Sanctam*», Mangonza 1496).

ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ των ανακαλύψεων και των πρώτων μαζικών ριφοκίνδυνων μετακινήσεων, τον 15ο και τον 16ο αιώνα, δηλαδή από τη στιγμή που ο ταξιδιώτης ενστερνιζόταν τη διαδικασία του ταξιδιού ολόκληρη η μέχρι τότε συμπεριφορά του μεταβαλλόταν. Οι οπτικές παραστάσεις που εναλλάσσονταν συνεχώς, οι περιβαλλοντικές συνθήκες μαζί με τις ατέλειωτες ώρες περισυλλογής και σκέψης που

εμπεριέχονταν στα θαλασσινά κυρίως ταξίδια επέτρεπαν ή και υποχρέωναν τον ταξιδιώτη να αντιμετωπίσει και να δεχτεί τελικά το «καινούργιο». Σε αυτές τις νέες συνθήκες, ο μοναχικός περιπλανώμενος, αναζητεί στοιχεία οικεία να στηριχτεί, να επιβιώσει, να νιώσει ασφάλεια για να μπορέσει να απολαύσει. Και στους πρώτους σταθμούς ανεφοδιασμού –του καθ' όλα άρτια οργανωμένου ταξιδιού που επεφύλασσε η Γαληνοτάτη Δημοκρατία στους προσκυνητές των Αγίων Τόπων– ο ταξιδιώτης γίνεται περιηγητής, επισκέπτης ή και ενδημικός για ένα διάστημα. Περιδιαβαίνει τα άξια θέασης, εμπλέκεται στην καθημερινότητα και τις ανάγκες της, συναλλάσσεται, και αν έχει το χάρισμα, την υποχρέωση ή και την δυνατότητα συντάσσει στο χρονικό του μνήμες και εντυπωσιασμούς, στοιχεία για τον τόπο και καταποιστικές για τους αναγνώστες μαρτυρίες.

Η βενετοκρατούμενη τους χρόνους εκείνους Κρήτη, ενδιάμεσος σταθμός από τη Δύση προς τους Τόπους που ο κάθε χριστιανός εκπλήρωνε το ύψιστό του χρέος, υποδέχτηκε και δέχτηκε, με τη φύση και τους ανθρώπους της, τον ξένο. Και ο ξένος γίνεται φίλος όταν κρίκος συνδετικός γίνεται μεταξύ τους και ο οίνος! Οίνος ο αναγκαίος – επιταγή και υποταγή στις διατροφικές συνήθειες του ευρύτερου μεσογειακού χώρου. Οίνος ο απαραίτητος για τα μεγάλα ταξίδια. Οίνος ο κελευστής της μέθης και της λήθης, της αποπλάνησης και της παρηγοριάς στην αβεβαιότητα και στον σαγηνευτικό, αλλά συνάμα επισημολη και ευπρόσβλητο πλάνητα βίο που επέλεξε ο ταξιδιώτης.

Πίνουν μαλβαζίες και άλλα γλυκά κρασιά...

Έτσι λοιπόν αποφυγής αδύνατον οι μνείες στα κείμενα και χρονικά τους, στα ημερολόγια ταξιδιού και στις αναμνήσεις τους. Αναφορές στις καλλιέργειες, στην παραγωγή, τη διακίνηση, την κατανάλωση και την εξαγωγή του οίνου: Οι τέσσερις μέρες αγκυροβόλησης στην Κρήτη επιτρέπουν στον Ανώνυμο Γάλλο (1480) να αποφανθεί για την ποιότητα του κρασιού: «*απαιτείται τέσσερις φορές περισσότερο νερό για να είναι πόσιμο*» και άλλοι δηλώνουν ότι στην πόλη της Κάντιας, στον Χάνδακα (Ηράκλειο) «*πίνουν μόνο μαλβαζίες και άλλα γλυκά κρασιά*» (Lengherant 1485)· αλλά όλοι μνημονεύουν την εξαιρετική ποιότητα κυρίως της δυνατής μαλβαζίας (Harff 1497, Noe 1527), Ρεθύμνου και Σπτείας (Ghistele 1482) και την αφθονία των αμπελιών στα περικόρα των πόλεων (Le Saige 1518). Ο Casola (1494) πιο περιγραφικός γράφει: «*Αφθονία από εξαιρετα κρασιά, μαλβαζίες και μοσχάτα, όχι μόνο στην Κάντια αλλά και στο Ρέθυμνο... τα σταφύλια τα αφήνουν στο έδαφος... όταν όμως τρυγούν τα τρίβουν σε κιμωλία αλλιώς δεν μπορούν να βγάλουν το κρασί ούτε και να το διατηρήσουν... και αυτή η κιμωλία τους προσδίδει χαρακτηριστική γεύση και άρωμα*». Ακόμα και οι πιο λακωνικοί αναφέρουν ότι οι Κρητικοί ασχολούνται μόνο με τα αμπέλια (Bellievre 1527). Τέσσερις μήνες παραμονή στο νησί δεν βοηθούν τον Thevet (1549) να γίνει περισσότερο διευδυστικός στη ζωή, τις συνήθειες, τις καλλιέργειες και τις εμπορικές ανταλλαγές των προϊόντων του νησιού. Στο έργο του *Η Κοσμογραφία* μνημονεύει κατά τον γνωστό στερεότυπο τρόπο: «*η γη είναι εξαιρετικά καθαρή και κατάλληλη να αποδώσει πολύ καλά κρασιά... υπάρχει αφθονία καλών κρασιών...*» και φυσικά ότι «*η μαλβαζία είναι ο καλύτερος οίνος*». Ο Zuallardo (1586) διευκρινίζει τα είδη της μαλβαζίας: «*malvasia garba και η άλλη γλυκιά δηλ. κρασί βρασμένο*». Ο δε

και ο χρυσός του Περού

Sommer (1591) αναφέρει: «Το καλύτερο muscadet παράγεται στο Ρέθυμνο ενώ τα καλύτερα malvoisies και liatico στην Κάντια».

Σταθμός ανεφοδιασμού ο Χάνδακας κατά τη θαλάσσια διαδρομή προς τους Αγίους Τόπους: «Γιά να φορτώσουμε μόνον malvoisies» (Voisins 1490) ή και μόλις τρεις μέρες παραμονή στο ίδιο λιμάνι για τον ίδιο λόγο (Brasca 1480). Φειδωλές καταχωρήσεις για τις αγορές: «Αγορά για κρασιά malvoisie και muscadets, μεγάλη αφθονία σε σταφύλια, σύκα και αμύγδαλα...» (Ανώνυμος Γάλλος του 1480), αλλά και κάποιες παρατηρήσεις: «Έχει επίσης άφθονο μαλβαζιτικό κρασί... ωραίο, διάφανο και άσπρο, λίγο κιτρινωπό, όχι τόσο καφέ, όπως μεταφέρεται στις χώρες μας» (Lubenu 1588) ειδικά στην Αγγλία που προμηθεύεται το περισσότερο κρασί από την Κρήτη: «Καράβια έφεραν στο Λονδίνο εξαιρετικά Muscatels και Malmesie, όπως τα έχουμε ήδη από καιρό δει να πωλούνται» (Hakluy 1534, Moryson 1596) και ήδη από τα μέσα του 15ου αι. στα χρονικά των Αγγλων προσκυνητών και εμπόρων μνημονεύονται: «Έχουν εξαιρετικά κρασιά, ειδικά Malvesie και Muscadell» (Wey 1458, Guylford 1506). Στο τέλος του αιώνα και στις αρχές του επόμενου ήταν πια καταξιωμένα: «Παράγουν Malvasy, Muscadine και Liaticke τα καλύτερα σε όλο τον κόσμο» (Dandini 1597, Lithgow (1610) ή «...αυτές οι μαλβαζίες είναι εξαιρετικά καλά κρασιά, γνωστά και φημισμένα στις τρεις μεριές του κόσμου όπου και μεταφέρονται...» (De Breves 1605).

Από τα 100.000 βαρέλια της ετήσιας παραγωγής τα μισά διατίθενται για την εγχώρια κατανάλωση και τα άλλα μισά εξάγονται—35.000 από την περιοχή του Χάνδακα (Κάντια) και 15.000 από την περιοχή Ρεθύμνου και Χανίων (Thenaud 1512, Le Saige, 1518). Εξάλλου το σημαντικότερο εξαγωγίμο, για τη μοναδική του ποιότητα, προϊόν είναι το κρασί: το μοσχάτο και το μαλβαζιώτικο από την Κάντια και το δυνατό κόκκινο από διαφορετικές ποικιλίες σταφυλιού, το λιάτικο από τα Χανιά (Villamont 1589, Kiechel 1589). «Το muscadet πωλείται προς 22 κορώνες χρυσού το βαρέλι, προς 18 κορώνες χρυσού το βαρέλι το malvoisie, ενώ το liatico είναι πιο ακριβό, 36 κορώνες χρυσού το βαρέλι και το βρίσκουμε στην Βενετία προερχόμενο από την Κάντια (Sommer 1591). Πρόκειται ακριβώς για το χρυσάφι της Κρήτης»...

Οίνος ο ταξιδιώτης

«Το κρασί μαλβαζία παράγεται μονάχα στην Κρήτη. Αυτό που εξάγεται στις άλλες χώρες όπως στη Γερμανία, Αγγλία, Γαλλία βράζεται προηγουμένως... Στο Ρέθυμνο βλέπεις κατά μήκος της ακτής μεγάλα καζάνια που χρησιμοποιούνται κατά την εποχή του τρυγητού για το βράσιμο του κρασιού... Δεν βράζονται όμως όλες οι μαλβαζίες. Των Χανίων και της Κάντιας που προορίζονται για την Ιταλία δεν κινδυνεύουν να ξηνώσουν κατά τη μεταφορά τους γι' αυτό και δεν βράζονται. Για να ανανεώσουν τα κρασιά τους οι Κρητικοί ανακατεύουν τα παλιά με τα καινούργια και έτσι δυναμώνουν τη νέα σοδειά. Στην Κρήτη παράγονται και εξαιρετικά μοσχάτα κρασιά... τα οποία δεν περνάνε τα στενά του Γιβραλτάρ...Υπάρχουν δύο ειδών κρασιά και στα μοσχάτα και στις μαλβαζίες... και τα δύο είναι είτε γλυκά είτε αυτά που οι Ιταλοί ονομάζουν garbe...τα τελευταία δεν συμπυκνώνονται και δεν συντηρούνται για πολύ καιρό».

Τα παραπάνω ανήκουν στο πιο εξειδικευμένο ταξιδιωτικό πνεύμα του 16ου αι., στον πιο οξυδερκή παρατηρητή, τον φυσιοδίφη Pierre Belon. Οδοιπορεί στην Κρήτη το 1547, εισάγει μια νέα αντίληψη στην πρόσληψη του χώρου, καταγράφει με πάθος, συ-

γκρίνει, ταυτίζει με τις θεωρητικές του γνώσεις τη κλωρίδα κυρίως, αποσπά το φανταστικό που καλλιεργήθηκε γύρω από τον μύθο της Αρχαίας Ελλάδας. Αγνοεί τον θρησκευτικό φανατισμό των συγχρόνων του και παραδίδει σε όλους τους επόμενους ταξιδιώτες και επίδοξους ταξιδιώτες—συγγραφείς ένα χρονικό—πρώτη έκδοση 1553— που έμελλε να γίνει έως τις αρχές του 18ου αι.—μέχρι να κυκλοφορήσει το έργο του J. Pitton de Tournefort—ο απαραίτητος οδηγός κάθε περιηγητή προς την Ανατολή που είτε είχε εξειδικευμένα ενδιαφέροντα ή απλοϊκές τυχοδιωκτικές βλέψεις, είτε πραγματοποιούσε διπλωματική αποστολή ή ακόμα απλό προσκυνητικό σκοπό.

Το έργο του αντιγράφηκε κατ' επανάληψη, οι πληροφορίες του με λογοκλοπές διασκορπίστηκαν σε δεκάδες περιηγητικά χρονικά και κανείς δεν βρέθηκε να διερευνήσει λίγο περισσότερο τα στοιχεία που εκείνος πρώτος κατέγραψε. Ο ίδιος, με αφορμή την επίσκεψή του και τη γνώση που αποκομίζει από τα μεταλλεία στα Σιδηροκαύσια της Χαλκιδικής, τολμά και εισάγει ένα ολόκληρο κεφάλαιο για τον χρυσό που εισήγαγαν οι Ισπανοί από τους Ινδιάνους του Περού και σχολιάζει τα περί νοθείας του πολύτιμου ορυκτού. Αλλά αυτός ο ίδιος, με το πιο ώριμο βλέμμα ταξιδιώτη του 16ου αι., δεν μπαίνει καν στον πειρασμό να αναφέρει ή και να αναζητήσει στοιχεία π.χ. ποια η σχέση του κρητικού μαλβαζία με αυτόν της Μαδέρας ή ότι ο κατ' εξοχήν μαλβαζίας, ευρείας κατανάλωσης στους χρόνους του στη γενέτειρά του και στον ευρύτερο δυτικό ευρωπαϊκό χώρο ως τη Μαδέρα, προέρχεται από κλήματα και τρόπους οινοποίησης που μεταφέρθηκαν βαθμιαία από τους Ιταλούς, Γενοβέζους και αργότερα Πορτογάλους, Ισπανούς ναυτικούς και εμπόρους.

Γιατί, ενώ τα μεταλλεία της Χαλκιδικής τον οδηγούν στον χρυσό του Περού, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τον μαλβαζία της Κρήτης; Αραγε τι υπαινίσσεται όταν αναφέρει ότι ο μαλβαζίας παράγεται μονάχα στην Κρήτη, μήπως τον μόνον γνήσιο μαλβαζία; Είναι αδύνατο να μη γνωρίζει τους μαλβαζίες των Μαδερών. Γιατί αναφαίνεται, ακόμα και στο δικό του κείμενο του—και κατά μίμηση σε όλα τα ομοειδή ταξιδιωτικά χρονικά που μας κληροδοτούν τις θύμψεις από περίπλου στην ανατολική Μεσόγειο των χρόνων εκείνων—ένας εγκλωβισμός στο στερεότυπο μιας επανάληψης των πληροφοριών, πάντα μια απλή καταγραφή και όχι μια νέα πρωτότυπη ή και κριτική παρατήρηση; Γιατί αναπαράγεται μόνιμα ένα απαράλλαχτο σχήμα τυπικής ενημέρωσης για τα καλλιεργούμενα ή εξαγωγίμα προϊόντα; Γιατί κανένας ταξιδιώτης—επισκέπτης δεν αναρωτήθηκε για τα «ταξίδια» που υποκρύπτουν οι διαδικασίες του αγροτικού βίου και δεν ενέσκηψε στη σιωπηλή ιστορία της μετανάστευσης και μεταφοράς των πολύτιμων προϊόντων της γης, εν προκειμένω προς τον Ατλαντικό; Γιατί η νέα κινητικότητα ανθρώπων, ιδεών, γνώσεων που εισβάλλει και εξαπλώνεται μετά τους νέους θαλάσσιους δρόμους των ανακαλύψεων δεν επηρεάζει τον τρόπο παράδοσης των πληροφοριών και τους εκδοτικούς συρμούς της εποχής; Γιατί οι πληροφορίες δεν διασταυρώνονται και ο παλαιός με τον καινούργιο κόσμο δεν συναντώνται στις ζωές και στις εμπειρίες των ταξιδιωτών;

Ίσως δεν έχει ακόμα ωριμάσει ο συγκριτικός συνδυασμός πληροφορήσης, δεν έχει επέλθει η διείσδυση και διήθηση των δύο κόσμων,

του παλαιού και του νέου. Ο τυπικός προσκυνητής, ο μετακινούμενος έμπορος, ο περιοδεύων λόγιος, όλοι οι από αιώνες μετακινούμενοι προς Ανατολάς, έμειναν εγκλωβισμένοι στον πεπατημένο τρόπο παράδοσης των αναμνήσεών τους. Θα περάσει ακόμα καιρός μέχρι οι νέοι ανερχόμενοι τυχοδιώκτες, οι άπληστοι κερδοσκόποι και οι υπερφίαλοι κατακτητές καταφέρουν να διοχετεύσουν εποικοδομητικά τις νέες εμπειρίες τους. Τον 16ο αι. οι λόγιοι αυτοί που οδεύουν—ταξιδεύουν προς Ανατολάς δεν συναντώνται ούτε καν κατά την καταγραφή των γνώσεών τους με αυτούς που θαλασσοπορούν προς τα δυτικά. Ο χρυσός του Περού στον Belon είναι μια εξαίρεση.

Γιατί και το ταξίδι απαιτεί μία ωριμότητα, μια βαθμιαία ένταξη στους κώδικές του. Και θέλει χρόνο να αφομοιωθεί αυτό που έμελλε, αιώνες πριν και αιώνες μετά, να αποτελέσει τον κατ' εξοχήν λόγο ταξιδιού του κάθε αναζητητή: να αντιμετωπίσει και να δεχτεί τελικά το «καινούργιο». Αλλά ο οίνος, ταξιδιάρης ο ίδιος, πελάγιζε και ωκεανοπλοούσε, απατώντας περισσότερο σε ερωτήματα, παρά δημιουργώντας τα, σιωπηλός αυτονόητος σύντροφος ταξιδευτών και θαλασσοπόρων.

▼ *Αιγαιοπελαγίτης με σταφύλι (Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).*

